UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

WYDZIAŁ HISTORYCZNY

INSTYTUT HISTORII

Lech Frączek

LUDNOŚĆ PARAFII SZCZEKOCIŃSKIEJ W LATACH 1808-1914 W ŚWIETLE KSIĄG METRYKALNYCH

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Piotra Franaszka

Kraków 2010

SPIS TREŚCI

Rozdział I. Wstęp
1.Cel pracy…….3
2.Ramy chronologiczne badań……...4
3.Zakres terytorialny badań……..…….....6
4.Dotychczasowy stan badań nad zagadnieniami demograficznymi Szczekocin….....8
5.Źródła……...…….....……11
6.Metody zastosowane w pracy…….....42
7.Konstrukcja pracy…….44
Rozdział II. Śluby
1.Sezonowość ślubów……..48
2.Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego……68
3.Średnia arytmetyczna wieku nowożeńców…….…….....83
4.Ruchliwość terytorialna nowożeńców……..85
Rozdział III. Urodzenia
1.Dzień urodzenia a dzień chrztu…….....101
2.Sezonowość urodzeń…….....105
3.Imiona…….....111
4.Urodzenia według płci……120
5.Urodzenia pozamałżeńskie……122
Rozdział IV. Zgony
1.Termin pogrzebu…….……124
2.Sezonowość zgonów…….……..127
3.Struktura zgonów według wieku……...……...138
4.Średnia długość życia…….…….....147
Rozdział V. Ruch naturalny
1.Ogólna nienominatywna analiza ruchu naturalnego……...……151
Rozdział VI. Przyrost naturalny
1.Ogólna nienominatywna analiza przyrostu naturalnego……...……..173
Rozdział VII. Liczba ludności
1.Liczba ludności parafii Szczekociny……..189
Rozdział VIII. Struktura zawodowa
1.Struktura zawodowa w parafii Szczekociny…….……..210
Rozdział IX. Losy demograficzne wybranych rodzin szczekocińskich
1.Czas oczekiwania na przyjście pierwszego dziecka……...……225
2.Czas oczekiwania na przyjście kolejnych dzieci……...……226
3.Dzietność małżeńska……...……229
4.Prokreacja kobiet……...…….....231
5.Prokreacja mężczyzn……...……233
6.Trwanie małżeństwa…….....234
Zakończenie…….....236
Wykaz skrótów…….....239
Spis tabel……240-241
Spis wykresów……...242-244
Bibliografa…….....245-256
Aneks…….....…257

Rozdział I.

Wstęp

1. Cel pracy

Demografia historyczna znajduje ważne, przynależne jej miejsce zarówno w światowej jak i w polskiej historiografii. Oczywistym jest, że bez szerokich badań nad zjawiskami ludnościowymi niemożliwym jest pełne zrozumienie procesu historycznego, dlatego też, szczególnie w przeciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, miał miejsce dynamiczny rozwój demografii historycznej. Wyniki badań demograficznych są niezwykle ważne nie tylko dla historii społeczno-gospodarczej, a także służą pomocą demografom współczesnym w obliczu nowo powstałych problemów dnia dzisiejszego. Dzięki powstawaniu coraz to nowszych metod badawczych oraz wykorzystaniu dorobku innych nauk – ekonomii, socjologii i statystyki demografia historyczna nieustannie poszerza swoje możliwości poznawcze. Poprzez swój interdyscyplinarny charakter jest ona z powodzeniem coraz częściej wykorzystywana przy holistycznym ujęciu dziejów. Nie mniej ważne jest, iż demografia historyczna umożliwia historykom spojrzenie redukcjonistyczne, szczegółowe, którego przedmiotem zainteresowania są losy pojedynczych rodzin oraz osób, co doskonale wpisuje się w tą część historiografii, której celem jest poznanie nie tyle procesów dziejowych co samej jednostki. Wszystkie wymienione wyżej zalety demografii historycznej w pełni uzasadniają jej istotne miejsce wśród szeregu nauk historycznych.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie sytuacji demograficznej Szczekocin w latach 1808-1914. Społeczność miasta tworzyły dwie wspólnoty – chrześcijańska i żydowska. Ludność chrześcijańska należąca do rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem św. Bartłomieja

w Szczekocinach wraz ze społecznością izraelicką żyjącą na terenie szczekocińskiego okręgu bożniczego współtworzyły historię miasta i okolic. Obie te grupy zostały ukazane przez pryzmat kluczowych zjawisk demograficznych, jakie udało się przeanalizować dzięki wykorzystaniu ksiąg metrykalnych i aktów stanu cywilnego.

Społeczeństwo Szczekocin stało się obiektem badań ludnościowych przeprowadzonych przede wszystkim pod kątem statystycznym, które dały możliwość poznania poszczególnych problemów w odniesieniu do ogółu katolików oraz izraelitów, a także umożliwiły ich wzajemne miarodajne porównanie. Oprócz analizy nienominatywnej, pozostawiającej poza nawiasem badań wiele istotnych aspektów demograficznych poszerzono zakres badań o analizę nominatywną, która zbogaciła stan wiedzy o konkretnych rodzinach szczekocińskich.

Cały wiek XIX i początek wieku XX były pod względem demograficznym okresem niezwykle dynamicznym, w którym doszło na ziemiach polskich do istotnych zmian, noszących miano rewolucji demograficznej. Fakt ten stanął również u podstaw wyboru cezury chronologicznej w niniejszej pracy, albowiem jej celem jest próba odpowiedzi na pytania jak wyglądała struktura demograficzno-społeczna małego miasteczka Królestwa Polskiego oraz czy w Szczekocinach w XIX i na początku XX wieku doszło do jakichś znaczących zmian ludnościowych oraz jaki ewentualnie miały one kierunek.

2. Ramy chronologiczne badań

Szczekociny były zamieszkiwane zarówno przez chrześcijan jak i przez izraelitów, dlatego koniecznym stało się takie zakreślenie ram chronologicznych badań aby możliwym było uwzględnienie demografii obydwóch zbiorowości. Założenie to zdecydowało o wyborze cezur chronologicznych niniejszej pracy, którą wyznaczają lata 1808 i 1914.

Powstanie Księstwa Warszawskiego, a wraz z nim wprowadzenie zupełnie nowych zasad dotyczących sposobu prowadzenia rejestracji metrykalnej stało u podstaw wyznaczenia roku 1808 jako początku badanego okresu. Zgodnie z Kodeksem Napoleona dekret wydany przez Fryderyka Augusta 27 I 1808 r. uznawał księgi metrykalne za akta stanu cywilnego i zobowiązywał proboszczów do prowadzenia ksiąg zgodnie z nowymi zasadami. W porównaniu do okresu sprzed 1808 r. zaczęto uwzględniać w źródłach nie tylko katolików ale także osoby innych wyznań. Ponadto poszerzono w bardzo znaczący sposób zasób informacji obligatoryjnie odnotowywanych w poszczególnych aktach.

Stan zachowania źródeł wyznaczył początek opisywanego okresu, albowiem w roku 1808 zaczęły obowiązywać nowe zasady prowadzenia rejestracji metrykalnej obejmującej oprócz chrześcijan także osoby wyznania mojżeszowego. Ta znacząca zmiana w zakresie informacji uwzględnianych w źródłach dała możliwość przeprowadzenia miarodajnych badań nad demografią Szczekocin, albowiem księgi metrykalne należące do parafii św. Bartłomieja w Szczekocinach pochodzące z epoki sprzed roku 1808 nie obejmowały poza katolikami osób żadnych innych wyznań. Poza tym zakres informacji podawanych w metrykach z okresu staropolskiego był bardzo ograniczony w porównaniu do zapisów powstałych po roku 1807. Co więcej, zespół źródłowy szczekocińskich ksiąg metrykalnych ksiąg z lat 1666-1807 zachował się w stanie niekompletnym, co właściwie uniemożliwia przeprowadzenie w pełni wyczerpującego studium demograficznego dla tego okresu.

W niniejszej pracy cezurę końcową stanowi rok 1914. Data ta otwiera, bowiem nie tylko zupełnie nowy rozdział w historii politycznej Polski ale stanowi także wyraźną granice w dziejach administracji państwowej oraz kościelnej. Wybuch pierwszej wojny światowej oznaczał również początek istotnych zmian demograficznych objawiających się chociażby w różnego typu migracjach ludności, stratach demograficznych spowodowanych wojną oraz późniejszymi epidemiami.

3. Zakres terytorialny badań

Problem wyodrębnienia obszaru badań nad społeczeństwem Szczekocin w latach 1808-1914 łączy się nierozerwalnie z terytorium wchodzącym w skład rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem św. Bartłomieja oraz z terenem szczekocińskiej gminy izraelickiej.

Zarówno parafia szczekocińska jak i szczekociński okręg bożniczy posiadały charakter miejsko-wiejski, albowiem obejmowały swoim zasięgiem nie tylko miasto ale i okoliczne wsie. Ludność chrześcijańska należąca do parafii zamieszkiwała następujące miejscowości: Bonowice, Dąbrowice, Grabiec, Małoszyce, Nawsie, Szczekociny oraz Zarzecze, występujące niekiedy w źródłach pod nazwą Przedmieście lub Przedmieście Szczekocińskie.

Należy w tym miejscu wyraźnie zaznaczyć, że w okresie 1808-1914 terytorium parafii ulegało zmianom. W latach 1808-1819 Zarzecze leżące na lewej stronie rzeki Pilicy było częścią sąsiedniej parafii Goleniowy jednakże w roku 1820 wróciło ono ponownie do parafii Szczekociny[1]. Ponieważ miejscowość ta współtworzyła strukturę miejską Szczekocin i rozpatrywanie demografii miasta było by bez niej niepełne, koniecznym stało się uwzględnienie aktów metrykalnych parafii Goleniowy z lat 1808-1819 dotyczących ludności zamieszkałej na Przedmieściu Szczekocińskim.

Zarzecze stanowi współcześnie część miasta Szczekociny, podobnie jak Nawsie, będące w latach 1808-1914 najmniejszą miejscowością należącą parafii. W dziewiętnastym stuleciu i na początku wieku dwudziestego Nawsie oraz Zarzecze były de facto częścią organizmu miejskiego Szczekocin, mimo tego, iż formalnie były to wówczas odrębne osady. W protokołach wizytacji dziekańskich przy okazji wymieniania miejscowości należących do parafii Szczekociny wyszczególniano miejscowości dzieląc parafię na część wiejską oraz na

[1] Do roku 1797 Zarzecze należało do parafii szczekocińskiej, a późniejsze oderwanie tej miejscowości i przyłączenie do Goleniów było konsekwencją powstania nowych granic państwowych i administracyjnych, które nastąpiły po trzecim rozbiorze Polski. Stan taki był jednak nienaturalny, ponieważ Zarzecze było faktycznie częścią miasta Szczekociny dlatego też po powstaniu Królestwa Kongresowego miejscowość ta wróciła ponownie do parafii szczekocińskiej.

część miejską. Do miejskiej zaliczano: Nawsie, Szczekociny i Zarzecze, natomiast wiejską tworzyły: Bonowice, Dąbrowica, Grabiec oraz Małoszyce[2].

Szczekociński okręg metrykalny gminy izraelickiej obejmował oprócz Szczekocin: Bałków, Bonowice, Bógdał, Dąbrowice, Dobraków, Feliksowo, Grabiec, Jeziorowice, Nawsie, Małoszyce, Otolę, Tęgobórz, Wierzbice oraz Zawadę[3]. W odróżnieniu do katolików, prawie wszyscy członkowie szczekocińskiej gminy wyznaniowej zamieszkiwali w mieście, a liczba izraelitów z miejscowości o wiejskim charakterze była w okresie 1808-1914 zupełnie marginalna. Ten fakt znajduje także, potwierdzenie w innych źródłach, albowiem w wizytacjach dziekańskich oraz w wykazach statystycznych ludności w parafiach wzmiankowani są jedynie żydzi ze Szczekocin oraz z Zarzecza[4]. Bardzo niewielka grupy wyznawców judaizmu zamieszkującej poza terenem miasta uniemożliwia dokonanie porównań z grupą zamieszkującą miasto. W rezultacie ta zupełnie marginalna społeczność została pomięta w niniejszych badaniach.

Ponieważ terytorium wchodzące w skład parafii pokrywało się tylko w części z obszarem szczekocińskiego okręgu metrykalnego, przeprowadzenie miarodajnego porównania społeczeństwa chrześcijańskiego ze społecznością izraelicką napotkało na trudności. Koniecznym stało się zatem takie wyróżnienie obszaru badań aby był on identyczny dla obu grup wyznaniowych. Niewątpliwie obie społeczności wspólnie zamieszkiwały miasto Szczekociny wraz z Zarzeczem. Z tego też względu możliwym jest przeprowadzenie analizy porównawczej zjawisk demograficznych dotyczących katolików mieszkających w części miejskiej parafii i izraelitów ze Szczekocin.

[2] Archiwum Diecezji Kieleckiej (dalej ADK), *Wizytacje dziekańskie 1836-1837*, sygn. OD-5/7, s. 776.
[3] W aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego umieszczano akty urodzeń, ślubów oraz pogrzebów izraelitów, którzy żyli na terenie tych miejscowości.
[4] Zagadnienie liczebności poszczególnych miejscowości zostanie omówione szczegółowiej w części pracy poświęconej liczbie ludności.

4. Dotychczasowy stan badań nad zagadnieniami demograficznymi Szczekocin

Badania demograficzne prowadzone na podstawie ksiąg metrykalnych mają już znaczne osiągnięcia. Szczególna a zarazem pionierska rola w wykorzystaniu rejestrów metrykalnych przypada historiografii francuskiej. Największe znaczenie dla kierunku współczesnych metod badawczych miały prace L. Henry, który jako pierwszy w pełni wykorzystał możliwości jakie dają historykom-demografom księgi metrykalne. Poprzez opracowanie metody rekonstrukcji rodzin, a także poprzez zainicjowanie na bardzo szeroką skalę badań sondażowych francuskiej rejestracji metrykalnej i aktów stanu cywilnego wytyczone zostały nowe kierunki badań[5].

W polskiej historiografii dogłębne wykorzystanie metryk parafialnych jako źródła historycznego rozpoczęło się masowo w latach 60-tych XX wieku[6]. Na wielość i różnorodność problemów związanych z tego typu źródłami, a także na ich znaczenie dla rozwoju demografii historycznej zwracali uwagę I. Gieysztorowa, W. Kula, B. Kumor, J. Michalewicz oraz Z. Sułkowski[7]. Wyjątkowo cenny jest także dorobek C. Kuklo autora licznych publikacji opierających się na rejestrach metrykalnych[8]. Obecnie wiele ośrodków

[5] Dorobek europejskiej, a także polskiej historiografii w tej dziedzinie omówili szczegółowo I. Gieysztorowa oraz C. Kuklo, por. I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 9-49; C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s.13-50.

[6] Prace opierające się na rejestrach metrykalnych powstawały także wcześniej. Do pionierskich należy niewątpliwie zaliczyć pracę F. Bujaka poświęconą społeczeństwu Limanowej. F. Bujak, *Limanowa. Miasteczko w powiecie zachodniej Galicyi. Stan społeczny i gospodarczy*. Kraków 1902.

[7] I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" (dalej KHKM), R. X, 1962, s. 103-121; taż, *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII-XVIII wieku*, KHKM, R. XIX 1971, s. 557-603; taż, *Od metryk do szacunków ludności*, KHKM, R. XII, 1964, s. 283-298; W. Kula, *Stan i potrzeby badań nad demografią historyczną dawnej Polski (do początków XIX wieku)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" (dalej RDSG) XIII 1951, s. 23-110; B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, KHKM R. XIV, 1966, s. 65-75; tenże, *Przepisy prawne w sprawie chrztu dzieci w XVI-XVIII w*. „Przeszłość Demograficzna Polski" (dalej PDP), T. IX, 1976, s. 41-56; J. Michalewicz, *Elementy demografii historycznej. Materiały do wykładów, ćwiczeń i metodyki prac* badawczych, Warszawa 1979; Z. Sułkowski, *O właściwą metodę wykorzystania metryk kościelnych dla badań demograficznych*, KHKM R. X, 1962, s. 81-101; tenże, *Ewidencja ruchu naturalnego ludności oparta na dawnych metrykach parafialnych (Projekt ujednoliconego systemu gromadzenia danych)*, PDP T. IV, 1971, s. 3-20.

[8] C. Kuklo, *Funkcjonowanie społeczności parafialnej na tle analizy rejestracji chrztów parafii Trzcianne1600-1654* [w:] *Społeczeństwo staropolskie*, T. III red. A. Wyczański, Warszawa 1983, s. 189-227; tenże, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczpospolitej szlacheckiej*, Białystok, 1998; tenże, *Ocena*

akademickich prowadzi tego typu badania, których wyniki uwzględniono w celach porównawczych w niniejszej rozprawie. Były to prace poświęcone następującym parafiom śląskim: Bielawom, Głuchołazom, Kochłowicom, Opolu, Sławęcicom, Strzelcom Opolskim, Toszkowi oraz Witkowowi Śląskiemu[9]. Wykorzystano również dorobek w postaci rozpraw dotyczących demografii innych ośrodków mianowicie: Bejsc, Bęczyna, Brzeżan, Nowego Targu, Spytkowic i Szaradów[10]. Niezwykle pomocnymi okazały się również badania nad ludnością podmiejską Rzeszowa, nad społecznością małych miast południowej Małopolski (Pilzna, Przecławia i Wojnicza) oraz nad ludnością parafii Rząśnik i Wieleń[11].

---

wiarygodności źródłowej rejestrów metrykalnych parafii Św. Krzyża Warszawie w XVIII wieku, PDP T. 18, 1990, s. 205-227; tenże, *Próba sondażowego określenia wartości wybranych zespołów metrykalnych do badań nominatywnych*, PDP, T. XIII, 1981, s. 125-139; tenże, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991; tenże, *Z badań demograficznych nad staropolską rodziną mieszczańską w XVIII wieku*, [w:] *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. J. Topolski, Lublin 1987, s. 343-355.

[9] T. Krotla, *Ludność parafii bielawskiej w latach 1766-1830 (na podstawie ksiąg metrykalnych)*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka (dalej ŚKHS) 46, 1991, s. 415-436; B. Rapacz, *Ludność Głuchołaz w latach 1890-1910*, „Śląskie Studia Demograficzne" (dalej ŚSD), red. Z. Kwaśny, T. IV, Wrocław 1998, s. 63-105; P. Kwapulińska, *Śluby w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 69-110; taż, *Urodzenia w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 67-89, taż, *Zgony w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1996, s. 44-76; taż, *Rodzina w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 2001, s.111-167; W. Pasieka, *Śluby w parafii opolskiej w latach 1801-1850*, PDP T. 21, s. 35-86; H. Górecka, A. Janeczko, *Ruch naturalny ludności parafii Sławęcice w latach 1804-1870*, Studia śląskie, Seria nowa (dalej SŚ) T. 40, 1982, s. 273-302; J. Spychała, *Śluby w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 7-45; tenże, *Urodzenia w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 6-38; tenże, *Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1996, s. 9-26; tenże, *Rodzina w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 2001, s. 7-74; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 47-68; taż, *Urodzenia w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 39-67; taż, *Zgony w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1996, s. 23-43; taż, *Rodzina w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 2001, s. 75-109; K. Iluk, *Ludność parafii Witków Śląski w latach 1851-1898*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1998, T. IV, s. 7-61.

[10] E. Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII-XX w. Studium demograficzne*, Warszawa-Wrocław 1990; A. Łuczkiewicz, *Ludność Bęczyna w latach 1786-1913*, Kraków 2007, Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. K. Zamorskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego; B. Puczynski, *Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII wieku,* PDP, T. 5, 1972, s. 15-64; B. Kowalik, *Nowy Targ 1867-1918. Pół wieku, które zmieniło oblicze miasta*, Nowy Targ 2006; M. Bodzenta, *Ludność wsi Spytkowice pod Krakowem w latach 1786-1848*, Kraków 2007. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. K. Zamorskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego; M. Górny, *Czas chrztu dzieci chłopskich w parafii Szaradowo w drugiej połowie XVIII w.*, „Studia Gnesnensia" (dalej SG), T. 8, 1984-1985, s. 253-259.

[11] S. Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784-1880. Studium demograficzno-historyczne*. Rzeszów 2006; P. Miodunka, *Społeczność małych miast południowej Małopolski w XVI-XVIII wieku*, Kraków 2009. Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. K. Zamorskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. K. Górna, *Analiza demograficzna metryk dolnośląskiej parafii Rząśnik z lat 1794*-1874, PDP T. XVII, s. 185-205; taż, *Sezonowość ruchu naturalnego ludności ewangelickiej parafii Rząśnik w latach 1794-1874*, ŚKHS 1984, nr 4, s. 563-571; E. Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w II poł. XVIII w.*, PDP T. III, 1969, s. 173-202.

Opracowaniami wykorzystanymi przy analizie zjawisk demograficznych społeczeństwa Szczekocin są dodatkowo prace powstałe w oparciu o księgi metrykalne dotyczące sąsiedniej parafii Przyłęk oraz niedalekiej parafii Borzykowa[12].

Niezwykle istotnym z punktu widzenia niniejszej pracy jest problem transformacji demograficznej. W tym aspekcie największy wkład w dorobek polskiej demografii historycznej posiada krakowski ośrodek akademicki, w którym zagadnienie to było już szeroko analizowane w pracach K. Zamorskiego dotyczących transformacji demograficznej w Galicji i w Europie Środkowej. Krakowski ośrodek posiada również osiągnięcia w postaci badań L. A. Zyblikiewicz, koncentrujących się wokół szeroko pojętej pozycji kobiety w Krakowie[13].

Dla badań demograficznych prowadzonych na podstawie ksiąg metrykalnych nie do przecenienia są także działania podejmowane przez instytucje Kościoła katolickiego a nawet przez pojedynczych księży archiwistów, polegające na zbieraniu ksiąg parafialnych z poszczególnych parafii do właściwych archiwów diecezjalnych a następnie po opracowaniu zasobu na udostępnieniu źródeł historykom[14].

Procesy demograficzne społeczności zamieszkującej Szczekociny w latach 1808-1914 nie doczekały się dotychczas żadnych opracowań, co więcej, nie powstała jak do tej pory

[12] L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa w latach 1818-1918 w świetle metryk parafialnych*, Kraków 2004; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808-1879 w świetle ksiąg metrykalnych*, (oryginał artykułu u autora); tenże, *Ludność parafii Przełęyk w latach 1880-1914 w świetle metryk parafialnych*, Kraków 2002. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. J. Michalewicza w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

[13] K. Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857-1910*, Kraków-Warszawa 1989; tenże, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 1991; L. A. Zyblikiewicz, *Kobieta w Krakowie w 1880 r. w świetle ankiet powszechnego spisu. Studium demograficzne*, Kraków 1999.

[14] Takie działania podjęto w latach 70-tych w Archiwum Diecezji Kieleckiej, w którym zgromadzono księgi ze 122 parafii, natomiast zasób rzymskokatolickich ksiąg metrykalnych Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej, zgromadzony prawie wyłącznie przez ks. prof. Władysława Wlaźlaka zawiera księgi ze 113 ośrodków duszpasterskich. Ks. W. P. Wlaźlak, *Katalog mikrofilmów najstarszych ksiąg metrykalnych z terenu diecezji częstochowskiej*, Kraków 2008.

naukowa monografia dziejów miasta[15]. Większość opracowań dotyczących Szczekocin koncentrowała się na wybranych problemach z dziejów miasta[16], a ostatnio w szczególności na dziejach szczekocińskich izraelitów[17].

Podstawowe informacje na temat dziewiętnastowiecznych Szczekocin oraz pozostałych miejscowości należących do parafii zawiera *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Cenne wiadomości związane z historią oraz opisy obiektów kościelnych znajdujących się na terenie miasta zamieszczone są w pracy ks. Jana Wiśniewskiego, a stan wiedzy o działalność parafii szczekocińskiej wchodzącej w skład dekanatu włoszczowskiego poszerza opracowanie Roberta Ślęzaka *Dekanat Włoszczowski (1867-1918)*[18].

5. Źródła

Podstawowymi źródłami wykorzystanymi w niniejszych badaniach nad zjawiskami demograficznymi mieszkańców Szczekocin są księgi metrykalne kościoła rzymskokatolickiego oraz akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego.

W Archiwum Diecezji Kieleckiej znajdują się księgi metrykalne parafii szczekocińskiej pod wezwaniem św. Bartłomieja sięgające 1666 r. Jednak bardzo duże luki w zasobie uniemożliwiają przeprowadzenie wiarygodnych prac badawczych, które obejmowałyby lata 1666-1807. Z okresu 1666-1807 r. zachowały się następujące księgi metrykalne: księgi

[15] Ukazał się jedynie popularnonaukowy zarys dziejów Szczekocin. A. Pieczykura, *Kronika Szczekocin*, Szczekociny-Kielce, 2004.
[16] Zaawansowane są badania nad Szczekocinami w okresie średniowiecza, por. J. Laberschek, *Dzieje Szczekocin w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Włoszczowskie zeszyty historyczne,* R. VI: 2001, T. II, s. 16-19; tenże, *Początki i rozwój miasta Szczekociny do końca XV. Uwagi do genealogii Szczekocińskich herbu Odrowąż*, [w:] *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu*, red. O. Dyba, S. Kołodziejski, R. Marcinek, Kraków 1999, s. 105-117.
[17] J. Muszyńska, *Ludność Żydowska w Szczekocinach w końcu XVIII wieku*, [w:] *Miedzy Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*. T. II, red. G. Miernik, Kielce 2001, s.185-190; *Żydzi szczekocińscy. Osoby, miejsca, pamięć*, red. M. Galas i M. Skrzypczyk, Kraków-Budapeszt 2008.
[18] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, Warszawa 1880–1902 (dalej SGKP); J. Wiśniewski, *Historyczny opis miast, kościołów, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, Majówka Opoczyńska, 1932; R. Ślęzak, *Dekanat Włoszczowski (1867-1918)*, Kielce 2004.

chrztów z lat 1666-1773, 1792-1807, (brak metryk chrztów z lat 1774-1791); księgi ślubów z lat 1666-1728 (brak metryk ślubów z lat 1729-1807) oraz księgi pogrzebów z lat 1666-1773 (brak metryk pogrzebów z lat 1774-1807)[19]. Ponadto przed 1808 r. rejestracja metrykalna nie obejmowała także licznie zamieszkujących Szczekociny izraelitów.

Znacznie lepiej przedstawia się stan zachowania źródeł z okresu 1808-1914, ponieważ zespół rzymskokatolickich ksiąg metrykalnych parafii Szczekociny oraz Szczekociny-Zarzecze jest prawie kompletny. Występują tutaj tylko niewielkie luki. Podobnie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do akt stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach, wśród których brakuje jedynie kilku ksiąg.

Zespół katolickich ksiąg metrykalnych parafii Szczekociny obejmujący lata 1808-1914 składa się z oryginałów oraz z duplikatów. Od 1808 r. zaczęto sporządzać księgi metrykalne w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, z których jeden zostawał w parafii, a drugi przekazywano corocznie do właściwego archiwum hipotecznego. Oryginały ksiąg znajdują się w Archiwum Diecezji Kieleckiej i obejmują lata 1808-1855 r[20]. Pozostałe księgi z lat 1856-1914 przechowywane są w Archiwum Parafialnym w Szczekocinach a duplikaty ksiąg metrykalnych znajdują się w archiwach państwowych[21]. Archiwum Państwowe w Częstochowie posiada w swoim zasobie duplikaty z lat 1808-1810, 1812-1834, 1837, 1844, 1846-1859 i 1868-1905[22]. W Archiwum Państwowym w Jędrzejowie przechowywane są księgi z lat, 1835-1836, 1843, 1845, 1860-1867[23]. Natomiast do badań nad okresem 1906-

[19] ADK, *Księgi metrykalne parafii Szczekociny*, sygn. 1-3.
[20] ADK, *Księgi metrykalne parafii Szczekociny*, sygn. KM 5-31, 33-34, 37-69, 73-95, 97.
[21] Ze względu na ograniczony dostęp do archiwum parafialnego w niniejszej rozprawie do badań nad okresem 1856-1914 zamiast oryginałów wykorzystano duplikaty ksiąg metrykalnych.
[22] Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej APCz), *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikrofilmy nr. FC. 959-1083, 2404-2410 (zmikrofilmowano księgi z okresu 1808-1884); *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z lat 1885-1905* (księgi z tego okresu nie zostały jeszcze zmikrofilmowane, a każda kolejna księga posiada oznaczenie od 1885 do 1905 oznaczające rok, którego dotyczy).
[23] Archiwum Państwowe w Jędrzejowie, oddział Archiwum Państwowego w Kielcach (dalej APJ), *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, sygn. 1-4, 6, 8, 10, 12, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31.

1914 wykorzystano duplikaty ksiąg metrykalnych znajdujące się w Urzędzie Stanu Cywilnego w Szczekocinach[24].

W celu kompletnego zaprezentowania kluczowych problemów demograficznych miasta Szczekociny koniecznością stało się przebadanie oprócz rzymskokatolickich ksiąg metrykalnych parafii Szczekociny rejestrów dotyczących miejscowości Zarzecze, które jest obecnie częścią miasta położoną po prawej stronie rzeki Pilicy. Właśnie to położenie, a co za tym idzie przynależność do innej gminy wpłynęło na prowadzenie osobnych ksiąg metrykalnych dla Szczekocin-Zarzecza w latach 1808-1887. W okresie 1808-1819 chrzty, śluby oraz pogrzeby z Zarzecza zapisywano w księgach parafii Goleniowy. Od 1820 r. do 1888 r. istniały osobne rejestry metrykalne tylko dla miejscowości Zarzecze (tworzone przez kancelarie parafialną w Szczekocinach), a od 1888 r. aż do czasów współczesnych metryki z Zarzecza wpisywane są już do ksiąg metrykalnych parafii Szczekociny. W niniejszej rozprawie wykorzystano duplikaty ksiąg metrykalnych parafii Goleniowy z lat 1808-1819[25] a także księgi Szczekocin-Zarzecza z lat 1839-1844, 1847, 1860-1867[26], które znajdują się w Archiwum Państwowym w Jędrzejowie oraz księgi metrykalne obejmujące lata 1820-1838, 1845-1846, 1848-1859, 1868-1887 przechowywane w Archiwum Państwowym w Częstochowie[27].

Demograficzny opis ludności żydowskiej zamieszkującej Szczekociny możliwy jest do odtworzenia dzięki aktom stanu cywilnego z lat 1808-1825, w których to źródłach zapisywano informacje dotyczące wszystkich wyznań, w tym także izraelitów, oraz dzięki aktom stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach.

---

[24] Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Szczekocinach (dalej AUSCSz), *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z lat 1906-1914*. Podobnie jak w Archiwum Państwowym w Częstochowie księgi te nie posiadają sygnatur, lecz oznaczenia od 1906 do 1914.

[25] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Goleniowach*, sygn. 1-19.

[26] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach-Zarzeczu*, sygn., 5, 7, 9, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30.

[27] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach-Zarzeczu*, Mikrofilm nr. FC. 916-958 (dotyczy on lat 1820-1877), FC. 2397-2403 (obejmuje on lata 1878-1884), pozostałe księgi z okresu 1885-1887 nie zostały jeszcze zmikrofilmowane i udostępniane są oryginały posiadające oznaczenia od 1885 do 1887.

Zespół akt stanu cywilnego wyznania mojżeszowego obejmował wyłącznie żydów zamieszkujących szczekocińską gminę wyznaniową. Obejmuje on lata 1826-1852, 1858-1889, 1893-1901, 1903-1910 i 1912-1913. Podobnie jak w przypadku katolickich ksiąg metrykalnych składa się on z oryginałów oraz z duplikatów. Archiwum państwowe w Jędrzejowie posiada oryginał księgi urodzeń z lat 1826-1838, oryginały ksiąg ślubów z lat 1826-1842, 1857-1870 oraz oryginał księgi pogrzebów dotyczący okresu 1826-1843[28]. Duplikaty Aktów Stanu Cywilnego wyznania mojżeszowego okręgu bożniczego w Szczekocinach znajdują się w Archiwum Państwowym w Częstochowie. Są to roczniki 1826-1852, 1858-1889, 1893-1901 a także 1902-1905[29]. Pozostałe księgi z lat 1906-1910, 1912-1913 znajdują się w Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Szczekocinach[30].

Podsumowując omawianie stanu zachowania katolickich ksiąg metrykalnych parafii Szczekociny oraz Szczekociny-Zarzecze, a także żydowskich rejestrów metrykalnych należy stwierdzić, że mimo rozproszenia źródeł zachował się prawie kompletny zespół akt metrykalnych obejmujący okres 1808-1914. Wśród rzymskokatolickich ksiąg parafii Szczekociny brak jest jedynie roku 1811, a wśród akt dotyczących Szczekocin-Zarzecza nie ma tylko roku 1819[31]. Niewielkie braki występują również w zespole dotyczącym szczekocińskich żydów. Brakuje danych z 1811 r. oraz akt stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z następujących lat: 1853-1857, 1890-1892, 1902, 1911 oraz 1914.

W celu zbadania kontroli jakości rejestracji w księgach metrykalnych często używa się wskaźnika liczby chrztów przypadających na jeden ślub przy założeniu kompletności

[28] APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn., 1-4.
[29] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, Mikrofilm. nr. FC. 1084-1130 (lata 1826-1877), FC. 2411-2417 (lata 1878-1884), pozostałe księgi z lat 1885-1889, 1893-1901, 1902-1905 udostępniane są jako pojedyncze księgi.
[30] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z lat 1906-1910, 1912-1913.* Księgom tym nie nadano sygnatur i posiadają jedynie oznaczenia dotyczące danego roku od 1906 do 1913.
[31] W Aktach stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Goleniowach nie zachowały się dane z Zarzecza z roku 1819.

odnotowanych małżeństw. Przyjmuje się, że w średniej wielkości parafiach wskaźnik ten powinien wynosić około 5 chrztów przypadających na jeden ślub[32].

W parafii Szczekociny w okresie 1808-1914 wskaźnik CH/Ś wynosił 4,6, natomiast dla szczekocińskiego okręgu metrykalnego osiągnął wartość nieznacznie niższą mianowicie 4,4 U/Ś. Biorąc pod uwagę fakt, że parafię Szczekociny cechował miejsko-wiejski charakter należy uznać, że rejestracja metrykalna była prowadzona w sposób zupełnie zadowalający. Wartości 4,4 U/Ś, jaką prezentuje wskaźnik cechujący szczekociński okręg bożniczego należy ocenić wysoko, ponieważ ludność żydowska była bardziej mobilna od ludności chrześcijańskiej i często zapisywała urodzenia w innych okręgach niż te, do których teoretycznie była przypisana. Co więcej, izraelitów cechował na ogół niechętny stosunek od wszelkiej państwowej rejestracji, z którą wiązały się obowiązek służby wojskowej lub obciążenia fiskalne.

Od 1808 r. zgodnie z Kodeksem Napoleona księgi metrykalne parafii p.w. św. Bartłomieja w Szczekocinach uzyskały rangę aktów stanu cywilnego, a zasady ich prowadzenia określał dekret wydany 27 I 1808 r. przez Fryderyka Augusta. Proboszczowie stawali się od tego czasu urzędnikami stanu cywilnego zobowiązanymi do prowadzenia i zabezpieczania ksiąg. Były one sporządzane w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, z których jeden, zwany unikatem lub oryginałem pozostawał na miejscu w kancelarii parafialnej a drugi, zwany duplikatem pod koniec każdego roku przekazywano do archiwum hipotecznego we właściwym sądzie pokoju. Wedle nowych zasad prowadzenia rejestracji metrykalnej proboszczowie zaczęli odnotowywać urodzenia, małżeństwa oraz pogrzeby dotyczące osób wszystkich wyznań. W praktyce w parafii Szczekociny oprócz katolików zapisywać zaczęto także licznie zamieszkujących w mieście izraelitów[33]. Fakt ten miał wielkie znaczenie, bowiem wcześniej żydzi nie prowadzili ksiąg metrykalnych a co za tym

[32] I. Gieysztorowa, *Wstęp…*, Warszawa 1976, s. 242-243.
[33] W parafii Szczekociny w latach 1808-1825 oprócz katolików i żydów nie odnotowano aktów dotyczących osób innych wyznań np. ewangelickiego lub prawosławnego.

idzie nie było źródeł równie wnikliwie informujących o demografii tamtej społeczności. Od września 1808 r. zaczęto w parafii szczekocińskiej prowadzić trzy serie ksiąg osobno dla urodzeń, małżeństw i pogrzebów obejmujące okres jednego roku.

Nowe zasady prowadzenia ksiąg metrykalnych obowiązujące od 1808 r. w przeciwieństwie do tych, które stosowano w epoce przedrozbiorowej, bardzo poszerzyły treść poszczególnych zapisów. W metrykach urodzeń podawano następujące dane: datę spisania aktu, informacje dotyczące ojca urodzonego dziecka[34] (imię, nazwisko, zawód, miejsce zamieszkania oraz wiek), płeć dziecka, miejsce urodzenia (wraz z podaniem numeru domu) oraz dokładną datę i godzinę urodzenia, informacje dotyczące matki (imię, nazwisko panieńskie, wiek), imię, które nadawano nowo narodzonemu dziecku, informacje dotyczące dwóch świadków (imię, nazwisko, wiek, miejsce zamieszkania oraz zawód).

Metryki ślubów zawierały takie dane jak: data zawarcia związku małżeńskiego, informacje o obu nupturientach (imię, nazwisko, stan cywilny[35], zawód pana młodego, miejsce zamieszkania, imiona i nazwiska rodziców wraz z informacją czy żyją w momencie zawierania aktu małżeństwa, a także miejsce urodzenia i zamieszkania), informacje o wygłoszeniu trzech przedślubnych zapowiedzi, dane dotyczące czterech świadków[36] (imię nazwisko, wiek, miejsce zamieszkania oraz zawód).

Metryki pogrzebów również posiadały wiele informacji, były to: data spisania aktu, informacje o dwóch świadkach[37] (imię, nazwisko, wiek, zawód, miejsce zamieszkania) dokładna data, godzina i miejsce zgonu wraz z podaniem numeru domu, dane dotyczące

[34] W sytuacjach, gdy ojciec już nie żył lub przebywał poza parafią, jak to się zdarzało np. w przypadku osób zmobilizowanych do służby wojskowej, wpisywano dane dotyczące akuszerek.
[35] W przypadkach, gdy ślub zawierany był przez wdowca lub przez wdowę podawano datę śmierci współmałżonka.
[36] Świadkowie najczęściej pochodzili z rodziny pana młodego lub panny młodej.
[37] Świadkami byli wyłącznie mężczyźni, a w praktyce bardzo często zdarzało się, że świadkami byli członkowie rodzin zmarłego np. brat, maż, lub ojciec zmarłego.

zmarłej osoby (imię, nazwisko[38], wiek w chwili śmierci, zawód, informacje o rodzicach zmarłego a także o żyjącym lub zmarłym współmałżonku).

W księgach metrykalnych parafii Szczekociny w okresie 1808-1825 występował podział na część miejską obejmującą Szczekociny oraz część wiejską, w której zapisywano akta dotyczące należących do parafii pobliskich wiosek: Bonowic, Dąbrowicy, Grabca, Nawsia oraz Małoszyc. Każdy z aktów metrykalnych posiadał na marginesie księgi swój numer oraz nazwę miejscowości, której dotyczył oraz podpis proboszcza uwierzytelniający zapis[39]. Na końcu każdego roku sporządzano alfabetyczny spis urodzonych, zaślubionych i zmarłych wraz z podaniem numeru aktu i strony, na której się znajduje.

Kolejną zmianę w rejestracji metrykalnej przyniosły nowe przepisy o aktach stanu cywilnego z 1825 r. Najbardziej znaczącą zmianą był fakt, że od roku 1826 zaczęto prowadzić księgi metrykalne osobno dla katolików i osobno dla żydów. Nadal spisywano chrzty[40], śluby oraz pogrzeby w trzech oddzielnych księgach, których duplikaty przekazywano corocznie do sądu pokoju. Zmienił się natomiast wygląd zewnętrzny oryginałów, ponieważ przestały one być księgami obejmującymi tylko jeden rok, lecz dokonywano w nich zapisów z wielu lat aż do skończenia odpowiedniej księgi.

Zakres odnotowywanych informacji w porównaniu z okresem 1808-1825 zmienił się bardzo niewiele albowiem w księgach chrztów nie wpisywano już numerów domów, w których przychodziły na świat dzieci, a oprócz danych dotyczących dwóch świadków zaczęto wymieniać rodziców chrzestnych[41]. Księgi ślubów również nie zmieniły w sposób zasadniczy zakresu podawanych informacji. Różnica polegała na tym, że na początku aktu podawano dane o dwóch świadkach, a nie tak jak tego wymagały wcześniejsze przepisy

[38] W przypadkach gdy zapisywano zgony mężatek podawano zazwyczaj tylko nazwisko męża.
[39] Oprócz podpisów proboszcza występują także czasem podpisy świadków, rodziców czy rodziców chrzestnych co stanowi ważną informację o poziomie wykształcenia ludności.
[40] W przypadku żydów były to urodzenia.
[41] Przy wymienianiu rodziców chrzestnych ograniczano się jedynie do spisania ich personaliów. Do wyjątków należały sytuacje, w których podawano ich zawody lub miejsce zamieszkania. Zazwyczaj działo się tak w sytuacjach, gdy chrzczono dzieci osób stojących wysoko w hierarchii społecznej np. właścicieli majtków, burmistrzów, fabrykantów itp.

o czterech, a także nie umieszczano w nich aktów zapowiedzi lecz jedynie informacje o ich wygłoszeniu, natomiast w księgach pogrzebów zapisywane informacje rozszerzyły się o miejsce urodzenia zmarłych.

Akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego okręgu bożniczego w Szczekocinach pod względem wymaganych przepisami prawa informacji nie różniły się prawie wcale od katolickich ksiąg metrykalnych[42]. Różnice wynikały jedynie z odmienności religijnej pomiędzy chrześcijanami a żydami. Nie prowadzono, więc ksiąg chrztów, lecz księgi urodzonych, a w księgach ślubów kilkakrotnie odnajdujemy powtórne małżeństwa zawierane przez osoby rozwiedzione, czego wyraźnie zabraniał Kościół katolicki.

W okresie 1808-1868 katolicka oraz izraelicka rejestracja metrykalna sporządzana była w języku polskim. Od marca 1868 r. zaczęto zapisywać wszystkie akty w języku rosyjskim oraz wprowadzono podwójną datację (obok daty zapisanej w kalendarzu gregoriańskim podawano jej odpowiednik liczony według kalendarza juliańskiego obowiązującego w cesarstwie rosyjskim). Było to spowodowane represjami, które nastąpiły po powstaniu styczniowym, wprowadzonymi w celu rusyfikacji administracji i ograniczenia znaczenia Kościoła katolickiego. Mimo tych wymogów niektóre dane spisywano nadal w języku polskim umieszczając je w nawiasach obok rosyjskich odpowiedników a były to: personalia ojca i matki w metrykach chrztów (u żydów w metrykach urodzeń), imiona i nazwiska nupturientów oraz imię i nazwisko osoby zmarłej[43].

Mała zmienność treści katolickich ksiąg metrykalnych oraz aktów stanu cywilnego wyznania mojżeszowego w okresie 1808-1914 jest istotnym argumentem podnoszącym wiarygodność tych źródeł do badań nad demografią małych miasteczek w XIX i na pocz. XX w.

[42] Fakt ten umożliwia badaczom miarodajne porównanie obu społeczności.
[43] Zapisy w języku polskim stosowano niekonsekwentnie. Ich umieszczanie zależało w praktyce od osoby sporządzającej tekst danego aktu.

Nie mniej ważną kwestią jak elementy treści metryk jest ocena wiarygodności poszczególnych zapisów, które mimo obowiązujących przepisów tworzone były przez różne osoby o zróżnicowanym poziomie wykształcenia, sumienności oraz wnikliwości. Przy ocenie jakości wyżej wymienianych źródeł należy dodatkowo wziąć po uwagę takie czynniki jak zmieniające się często warunki gospodarcze, zmiany administracyjne, zasięg terytorialny parafii i okręgu bożniczego czy istniejącą infrastrukturę komunikacyjną.

Obszar parafii Szczekociny był bardzo istotnym czynnikiem determinującym zakres oraz wiarygodność poszczególnych aktów metrykalnych albowiem istniejący przymus parafialny obligował parafian do korzystania z właściwej dla ich miejsca zamieszkania jednostki administracji kościelnej, a ponieważ granice parafii w okresie 1808-1914 podlegały zmianom, dlatego problem ten wymaga stosownego komentarza.

W latach 1808-1819 do parafii należały następujące miejscowości: Bonowice, Dąbrowica, Grabiec, Małoszyce, Nawsie oraz Szczekociny, natomiast Zarzecze, stanowiące dziś część Szczekocin, położone po prawej stronie rzeki Pilicy, wchodziły w skład sąsiedniej parafii Goleniowy. Od 1820 r. Zarzecze stało się częścią szczekocińskiej parafii, lecz ze względu na przynależność do gminy Moskorzew do 1887 r. prowadzone były osobne księgi metrykalne dla Szczekocin-Zarzecza, a od 1888 r. chrzty, śluby i pogrzeby z Zarzecza zapisywane były już w księgach szczekocińskich[44].

Kolejne istotne zmiany w strukturze parafii przyniósł dopiero rok 1907, kiedy to odłączono od parafii Szczekociny najdalej na południe wysunięte wioski: Małoszyce, które stały się częścią parafii Łany Wielkie[45] i Dąbrowice, którą przyłączono do sąsiedniej parafii Obiechów[46]. Tym samym obszar parafii Szczekociny w okresie 1907-1914 obejmował już

[44] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów*, sygn. OD 9/1, s. 141v-142.
[45] S. Szuro, *Parafia w Żarnowcu*, [w:], *Żarnowiec szkice z dziejów*, red. W. Passowicz, Kraków 1998, s. 38.
[46] ADK, Akta konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny*, sygn. PS-31/1, s. 363-365.

znacznie mniejszy obszar niż w okresie sprzed 1907 r., zostały w nim bowiem następujące miejscowości: Bonowice, Grabiec, Nawsie, Szczekociny oraz Zarzecze.

Mapa diecezji Kieleckiej z 1890 r. ADK, sygn. M 53.

Rozległość parafii Szczekociny i wynikające z niej oddalenie poszczególnych miejscowości od miejsca spisywania i przechowywania ksiąg metrykalnych musiało wpływać na kompletność i wiarygodność zapisów. Oczywistym jest, że najbliżej do kancelarii miały osoby mieszkające w mieście oraz ci parafianie, którzy żyli w Zarzeczu[47] i w Nawsiu. Dłuższą drogę musieli pokonywać mieszkańcy Bonowic - 2 km oraz Grabca - 4 km. Mogło to powodować pewne utrudnienia dla parafian, którzy udawali się do miasta szczególnie w okresie niesprzyjających warunków meteorologicznych np. w zimie ze względu na zaspy na drogach, mróz, szybko zapadający zmrok, wczesną wiosną z powodu roztopów, lub latem w czasie spiętrzenia prac w gospodarstwach rolnych.

Wieś Dąbrowicę dzieliło od Szczekocin 6 km, ale najdalej były położone Małoszyce, które znajdowały się w odległości 8 km od plebanii. Mieszkańcom tych wiosek znacznie łatwiej było korzystać z parafii w Obiechowie i w Łanach Wielkich niż z parafii szczekocińskiej, czego wyrazem była prośba skierowana do biskupa kieleckiego o przyłączenie Dąbrowicy do parafii Obiechów ze względu na zbyt daleką drogę do Szczekocin. Ponadto w prośbie tej społeczność z Dąbrowicy wyraźnie zaznaczyła, że nie daje na zapowiedzi, nie posyła dzieci na katechezę i nie uczęszcza na nabożeństwa do Szczekocin, lecz do Obiechowa[48]. Skoro miejscowość Małoszyce położona była jeszcze 2 km dalej od Szczekocin niż Dąbrowica to można z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że ludzie tam żyjący jeszcze rzadziej udawali się do kancelarii parafialnej niż czynili to ich sąsiedzi z Dąbrowicy. Oddalenie poszczególnych miejscowości od Szczekocin powodowało przede wszystkim niższą rejestracje takich faktów jak urodzenia martwe oraz zgony dzieci, a w szczególności zgony niemowląt.

[47] W latach 1808-1819 mieszkańcy Zarzecza musieli udawać się nie do Szczekocin, lecz do Goleniów i tym samym pokonywać odległość 4 km zamiast kilkuset metrów dzielących ich od plebanii w Szczekocinach. Bez wątpienia sytuacja ta leżała u podstaw decyzji o przyłączeniu Zarzecza do parafii Szczekociny.
[48] ADK, Akta konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny*, s. 360-365.

Jak już zasygnalizowano wyżej autorami zapisów w księgach metrykalnych było wiele osób. W okresie 1808-1825 proboszczem parafii Szczekociny był ks. Tomasz Wesołowski, a obowiązki organistów sprawowali kolejno Wawrzyniec Majewski[49] oraz Antoni Łapiński[50]. Działalność kancelarii parafialnej z tego okresu należy ocenić ogólnie jako dobrą. Osoby piszące tekst poszczególnych metryk przywiązywały dużą uwagę do przepisów prawnych i podawały wszystkie wymagane informacje w sposób wiarygodny. Pomyłki w pisowni konkretnych nazwisk[51], czy zaokrąglenia wieku świadków, lub wieku osób zmarłych[52] zdarzają się w wyżej wymienionym okresie stosunkowo rzadko. Precyzyjnych określeń używano podając zawody, którymi trudnili się parafianie, dokładnie rozróżniając poszczególne kategorie ludności wiejskiej oraz profesje, którymi trudnili się mieszkańcy miasta.

Pismo stosowane w aktach stanu cywilnego nie wyróżniało się szczególną dbałością o formę i momentami zdarzają się zapisy mniej wyraźne a przebijający na druga stronę kartki atrament powoduje dodatkowe utrudnienia w odczytaniu zapisów. Jego charakter wskazuje na to, że metryki pisane były jednym ciągiem zapewne na podstawie wcześniej sporządzonych przez kancelarię notatek. Istnieje zatem prawdopodobieństwo, że część informacji mogła ulec pominięciu.

Zarówno oryginały jak i duplikaty aktów stanu cywilnego z wyżej omawianego okresu, poza niewielkimi zniszczeniami na brzegach początkowych kartek, powstałymi zapewne na skutek zawilgocenia, dotrwały do czasów współczesnych w całkiem dobrym stanie.

---

[49] APCz., *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr. FC 959, s. 11; FC 960, s. 5; FC 979, s. 7.
[50] Tamże., FC 1011, s. 8.
[51] Na początku XIX w. pisownia nazwisk używanych przez katolików a w szczególności przez izraelitów nie była jeszcze w pełni uformowana, stąd liczne warianty tego samego nazwiska. Pomimo tego faktu dochodziło czasem do ewidentnej pomyłki kiedy to np. zmieniono początkowe litery nazwiska.
[52] Przypadki, w których podawano wiek zmarłych albo wiek świadków w przybliżeniu, na co wskazują „okrągłe" liczby, rzadziej występowały, gdy dany akt dotyczył osoby zamieszkałej w części miejskiej parafii. Mniej jest też uogólnień w odniesieniu do zawodów czy podawania dokładnego miejsca zamieszkania. Zapewne wynika to z faktu, iż proboszcz, organista czy wikary lepiej znali parafian żyjących w Szczekocinach oraz w Zarzeczu, niż tych, którzy mieszkali w okolicznych wioskach.

Do 1825 do 1858 r. proboszczem parafii był ks. Franciszek Zając[53].W protokołach wizytacji dziekańskich dekanatu lelowskiego pracę duszpasterską ks. Franciszka oceniano zawsze jako bardzo dobrą, a niejednokrotnie nawet jako wzorową. Nawet wtedy, kiedy miał on już 76 lat (w 1852 r.) podano następującą informacje ”*Plebanem jest ks. Franciszek Zając w miarę możności starczego wieku obowiązki duchowne spełnia*„[54] a w 1857 r. (proboszcz liczył 81 lat) zanotowano następującą uwagę „*kapłan ten pomimo wieku swego i kalectwa które od tylu lat cierpi pracuje z gorliwością w winnicy Jezusa Chrystusa i jest wzorem dla drugich proboszczów* ”[55]. Troska o właściwe zarządzanie parafią jaką wykazywała ks. Franciszek Zając z pewnością miała wpływ na funkcjonowanie kancelarii parafialnej, co z kolei podnosiło jakość tworzonych tam dokumentów. Za czasów probostwa ks. Zająca we wszystkich wizytacjach dziekańskich podkreślano, że księgi metrykalne prowadzone są w sposób właściwy i nie odnotowano w tym względzie, żadnych uchybień[56].

Zaraz po śmierci ks. Franciszka Zająca proboszczem parafii Szczekociny został mianowany ks. Tomasz Włodek kanonik honorowy diecezji sandomierskiej[57]. W świetle źródeł wypełniał swoje obowiązki dobrze a jego zwierzchnicy nie odnotowali większych uchybień w pracy albowiem w wizytacjach dziekańskich ciągle odkreślano pilność oraz sumienność tego księdza. Tylko jeden raz zachowanie ks. Tomasza Włodka określono jako nieodpowiednie podając „*Proboszczem jest ks. Tomasz Włodek, zdolności dobrych, obyczaje naganne. Dwa razy w ciągu roku został ukarany za zdrożność.*”[58]. Była to jednak reprymenda

[53] Urodził się on w 1776 r. na terenie Galicji Austriackiej (nie podano konkretnej miejscowości) i tam też pobierał naukę w seminarium świeckim w Krakowie a w 1802 r. przyjął święcenia kapłańskie. Posiadał także godność Kanonika Honorowego Kolegiaty Kieleckiej, ADK., Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1836-1837*, sygn. OD-5/7, s. 776; *Wizytacje dziekańskie 1842*, sygn. OD-5/12, s. 139.

[54] Ks. Zając zmarł 26 XII 1858 r. w Szczekocinach w wieku 81 lat, ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne w parafiach według dekanatów 1854-1859*, sygn. 5/10b, s.342.

[55] ADK., Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie*, sygn. OD-5/28, s. 67.

[56] W archiwum Diecezji Kieleckiej z lat 1825-1858 zachowały się 23 protokoły wizytacyjne dla parafii Szczekociny.

[57] W protokołach wizytacji dziekańskich parafii Szczekociny nie zamieszczono szczegółowego życiorysu proboszcza Tomasza Włodka. Znajdujemy jedynie informacje, że urodził się w 1822 r. a w 1845 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1875-1897*, sygn. OD-5/34 s. 551.

[58] Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1866-1891*, sygn. OD-5/33, s. 179.

jednorazowa, ponieważ później żadnych zarzutów, co do jego sprawowania już nie zamieszczano. Proboszcz Tomasz Włodek przykładał dużą wagę do funkcjonowania kancelarii parafialnej, ponieważ we wszystkich wizytacjach dziekańskich, które dotyczyły parafii Szczekociny nie znaleziono najmniejszych uchybień odnoszących się do sporządzania oraz przechowywania ksiąg metrykalnych.

Po 1902 r. zaczęło dochodzić do coraz częstych rotacji na stanowisku proboszcza parafii Szczekociny. W 1903 r. proboszczem był ks. Romuald Wójcik. Od 1904 r. do 1905 r. funkcję tą sprawował ks. Ludwik Nowicki. Po nim proboszczem został mianowany ks. Kazimierz Grabowski (lata 1906-1908). Ks. Franciszek Komenda kierował parafią szczekocińską w latach 1909-1913, natomiast w roku 1914 na tym stanowisku wzmiankowany jest ks. Aleksander Sokołowski[59]. Trudno jednoznacznie stwierdzić co było powodem tak częstych zmian na stanowisku proboszcza parafii Szczekociny. Być może to zwiększająca się stale od lat siedemdziesiątych XIX liczba parafian powodująca trudności w administrowaniu zmuszała władze kościelne do poszukiwania coraz to bardziej uzdolnionych i bardziej energicznych proboszczów. Za taką argumentacją przemawia też fakt rozległości obszaru parafii (szczególnie w kierunku południowym) co doprowadziło w końcu do odłączenia Dąbrowicy i Małoszyc od parafii Szczekociny[60].

Mino nader częstych rotacji na stanowiskach proboszczów oraz wikarych po roku 1902 księgi metrykalne parafii Szczekociny prowadzone były w sposób systematyczny. Ich stan zewnętrzny poza rocznikami 1890, 1894 i 1902-1905, które to księgi mają ponadrywane początkowe kartki, jest zupełnie zadowalający, a więc musiano przykładać dużą wagę do obowiązku sporządzania i właściwego przechowywania tych źródeł. Jak już wspomniano wyżej w latach 1880-1914 często zmieniali się autorzy metryk, niemniej prawie każdy z nich

[59] Niestety nie zachowały się szczegółowe informacje odnośnie ich życiorysów oraz działalności w parafii Szczekociny.
[60] Od 1888 r. zrezygnowano z prowadzenia osobnych ksiąg metrykalnych dla Szczekocin-Zarzecza, co w efekcie stanowić musiało spore ułatwienie w funkcjonowaniu kancelarii parafialnej.

stosował się do wymogów prawnych i w poszczególnych aktach zamieszczał wszystkie wymagane dane. Pod tym względem zdarzały się oczywiście wyjątki np. od 1906 od połowy 1909 r. bardzo często nie podawano w ogóle nazw zawodów ojca ochrzczonego dziecka a od połowy 1909 r. do końca 1914 r. określania wszelkich zawodów były niezwykle lakoniczne i zazwyczaj ograniczały się do podania informacji „mieszczanin" jeśli dana wzmianka dotyczyła osoby zamieszkującej w mieście i „włościanin" jeśli dotyczyła kogoś kto żył na wsi. Dużą ostrożność należy zachować odnośnie informacji podających wiek osób zmarłych oraz wiek świadków, albowiem często podawano go nieprecyzyjne zaokrąglając poszczególne liczby np. 40, 50 czy 60 lat.

Oprócz wiadomości dotyczących proboszczów wizytacje dziekańskie dostarczają dodatkowych informacji o innych osobach pracujących w kancelarii parafialnej: wikarych, organistach, kościelnych, dzwonnikach i grabarzach. W latach 1833-1835 w parafii Szczekociny wikarym był ks. Jan Twardowski, którego określano jako osobę pilną i posiadającą nienaganne obyczaje[61]. Do 1837 r. nastąpiła zmiana na stanowisku wikarego, które objął ks. Ignacy Józef Wójtkiewicz[62]. Również i tego wikarego oceniano jako duszpasterza o nienagannych obyczajach sprawującego się dobrze[63]. Kolejnym wikarym w parafii Szczekociny był ks. Maciej Sobek, który sprawował tą funkcję w latach 1842-1845[64]. Ksiądz ten pod względem swoich obyczajów nie budził zastrzeżeń zwierzchników i dobrze wypełniał obowiązki[65]. Pomimo braku uwag negatywnych należy zwrócić uwagę na

[61] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1834-1835*, sygn. OD-5/3. s.109; *Wizytacje dziekańskie 1835-1836*, sygn. OD-9/5, s. 148.
[62] Urodził się on 31 I 1799 r. w Dobczycach w Cyrkule Bocheńskim na terenie Galicji Austriackiej. Naukę rozpoczął w seminarium ks. Misjonarzy w Krakowie w 1818 r. i po czterech latach uzyskał święcenia kapłańskie. Był kolejno wikariuszem w parafii Wodzisław, mansjonarzem w parafii Mariackiej w Krakowie, wikarym w parafii w Bacławie, Prandocinie, Miechowie oraz w Witowie. ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1838-1839*, sygn. OD-5/12, s. 139-139v.
[63] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1836-1837*, sygn. 9/6, s. 779-779v.
[64] Ks. Maciej Sobek urodził się 3 I 1814 r. w Sabinie znajdującym się w Królestwie Pruskim i tam tez uczęszczał do gimnazjum. Następnie wstąpił do seminarium duchownego w Kielcach gdzie w 1842 r. uzyskał święcenia kapłańskie a następnie został skierowany jako wikary do parafii Szczekociny. ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1842*. sygn. OD-9/12, s. 139-139v.
[65] Tamże; ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1843-1844*, sygn. OD-9/13, s. 55.

fakt, że dla ks. Macieja Sobka był to pierwszy wikariat natomiast jego poprzednik sprawował już tę funkcje w wielu innych parafiach[66].

W 1846 r. nowym wikarym został mianowany ks. Kacper Dudziński[67]. Także i w jego przypadku aż do roku 1852 nie dopatrzono się uchybień w sprawowaniu obowiązków, ciągle podkreślając jego wzorowe obyczaje, pilność oraz moralność, jednakże w 1852 r. odnotowano następującą informacje *„Wikariuszem jest ks. Kacper Dudziński, gdyby poprawił obyczaje a głównie zamiłował trzeźwość pod względem pracy duchownej byłby inny*"[68]. Być może to właśnie kłopoty związane z nadużywaniem alkoholu przez wikarego stały się powodem jego przeniesienia do innej parafii gdyż już w następnym roku (1853) wizytacja dziekańska wymienia innego wikarego, ks. Andrzeja Parke[69], który sumiennie wywiązywał się z powierzonych mu zadań. Pełnił on tę funkcje najprawdopodobniej do 1859 r., albowiem z tego czasu pochodzi ostatnia wzmianka o nim[70]. W okresie gdy ks. Tomasz Włodek pełnił obowiązki proboszcza szczekocińskiego dochodziło do częstych zmian na stanowisku wikarego. Początkowo funkcję ta sprawowali ks. Edward Cichocki, którego oceniano pozytywnie[71], lecz co do jego następcy Iwo Zawistowskiego, miano już poważne zastrzeżenia. Zarzucano mu między innymi lenistwo oraz ledwie dostateczne zdolności do pracy duszpasterskiej. Jednocześnie w protokole wizytacyjnym wyrażano potrzebę skierowania do parafii Szczekociny jakiegoś innego energicznego wikarego[72]. Kolejnymi wikarymi w Szczekocinach byli ks. Antoni Jurek, który należycie wywiązywał się

[66] Patrz przyp. nr 62.
[67] O wikarym tym nie ma wielu informacji w wizytacjach dziekańskich. Wiadomo jedynie, że urodził się w 1800 r. w Zagórzu [w Galicji?] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1845*, sygn. OD-5/15, s. 231.
[68] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności i obiektów kościelnych w parafiach 1852-1855* sygn. OD9/8a, s. 132.
[69] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1852-1853*, sygn. OD-5/22, s. 82.
[70] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1858-1859*, sygn. OD-5/28, s. 58.
[71] Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1861-1862*, sygn. OD-5/31, s. 13.
[72] Tamże, s. 208.

z przypadających mu zadań[73] oraz ks. Marceli Gąsiorowski, który jak podano „*pragnie postępowaniem swoim zasłużyć sobie na przychylność Wielkiej Władzy Diecezjalnej*”[74].

Informacje o następnych osobach pełniących funkcje wikarych pochodzą z zachowanych schematyzmów, ponieważ wymieniano w nich całą obsadę personalną poszczególnych parafii diecezji kieleckiej[75]. Po ks. Marcelim Gąsiorowskim wikarymi w parafii były następujące osoby: ks. Stanisław Cichoń (lata 1880-1883), ks. Julian Skorupski (1884 r.), ks. Feliks Kucharski (lata 1885-1891), ks. Ignacy Kowalski (lata 1892-1894), ks. Antoni Bożek (lata 1895-1897), ks. Jan Marszałek (lata 1899-1901), ks. Józef Chwistek (rok 1903) oraz ks. Włodzimierz Hubner (lata 1905 i 1910-1914) [76]. Nie ulega wątpliwości, że każdy z nich był przez pewien czas osobą spisującą akta metrykalne a co za tym idzie miał bezpośredni wpływ na wygląd zewnętrzny źródeł oraz na elementy ich treści[77]. Częste zmiany na stanowisku wikarego nie były czynnikiem podnoszącym wartość zapisów metrykalnych. Potwierdza to także wygląd ksiąg z okresu 1880-1914. W tych latach zdarzają się zapisy mało czytelne, które były sporządzane w pośpiechu. Przeważają jednak metryki pisane starannie. W większości aktów z tego okresu na marginesach podawano nazwę miejscowości, której dotyczył dany zapis. Niekiedy podawano też na marginesach dodatkowo personalia osób ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, co nie było już tak powszechną praktyką.

[73] Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1875-1897*, sygn. OD-5/34 s. 26.
[74] Tamże, s. 381. Marceli Gąsiorowski był wikarym w Szczekocinach do 1879 r.
[75] W drukowanych najczęściej corocznie schematyzmach zamieszczano informacje dotyczące: daty utworzenia poszczególnych parafii oraz jej wezwania, przynależności do odpowiedniego dekanatu, personalia księży proboszczów, wikarych, informacje o istniejących na terenie parafii kaplicach a także wymieniano wszystkie miejscowości wchodzące w skład danej jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego.
[76] Parafia Szczekociny była na tyle duża, że do jej właściwej obsługi niezbędne była stała obecność wikarego. Jego ewentualny brak natychmiast odczuwali parafianie. Sytuacja taka miała miejsce w latach 1902, 1906-1909 r., kiedy to nastąpił vacat na stanowisku wikarego. Parafianie wystosowali wówczas dwie prośby (w roku 1905 i w 1906) o przydzielenie im wikarego. ADK, Akta Konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny* 1820-1938, sygn. PS-31/1, s. 357-364.
[77] Za tym stwierdzeniem przemawia bardzo często zmieniający się charakter pisma w księgach metrykalnych.

Częste zmiany wikarych znajdują swoje odzwierciedlenie w sposobie prowadzenia ksiąg metrykalnych. Mimo tego, że wielu zapisów dokonywali zapewne organiści to często zmieniające się pismo świadczy o tym, że niektóre akta były właśnie zapisywane przez wikarych, którzy przywiązywali zróżnicowaną wagę do staranności zapisów oraz szczegółowości poszczególnych danych. Fakt, że często zmieniało się pismo w księgach metrykalnych przemawia za tym, że zapisów dokonywano na bieżąco zaraz po dokonaniu chrztu, ślubu czy pogrzebu, a nie dopiero pod koniec roku spisując informacje z notatników lub brudnopisów. W ten sposób ograniczano możliwość pominięcia jakiegoś aktu ewentualnie ich przemieszania, co w sposób oczywisty podnosi wiarygodność źródeł.

W latach 1836-1850 wizytacje dziekańskie wymieniają Tomasz Remskiego jako organistę parafii w Szczekocinach. Jak wynika ze wszystkich protokołów wizytacyjnych, w których umieszczano uwagi na jego temat był on człowiekiem pilnym, zachowującym się w sposób odpowiedni oraz nie posiadającym skłonności do alkoholu[78]. Analiza charakteru jego pisma wskazuje na to, że to on był autorem większości zapisów w księgach metrykalnych. Akta pisane przez niego cechuje duża staranność oraz szczegółowość w rozróżnianiu zawodów, a także w podawaniu wieku konkretnych osób. Nazwiska osób ochrzczonych, zaślubionych oraz zmarłych pisane przez tego organistę są dodatkowo pogrubione.

Kolejnym ze Szczekocińskich organistów był Marcin Gielniowski po raz pierwszy wymieniony w wizytacji z 1855 r[79]. Pod względem zachowania, obyczajów, pilności oraz trzeźwości jego zwierzchnicy nie mieli żadnych uwag negatywnych, a jedynym

[78] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1836-1837*, sygn. OD-5/7, s. 797; *Wizytacje dziekańskie 1850-1851*, sygn. OD-5/20, s. 6.
[79] Marcin Gielniowski w 1855 r. zastąpił Tomasza Remskiego na stanowisku organisty parafii Szczekociny. Od tego roku Tomasz Remski jest wzmiankowany w źródłach jako dzwonnik, ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1855-1856*, sygn. OD-5/25, s. 6.

zarzutem był brak talentów muzycznych[80]. Akta metrykalne pisane ręką Marcina Gielniowskiego są stosunkowo staranne, a elementy treści cechuje duża wnikliwość. Jako mieszkaniec Szczekocin znał on niewątpliwie parafian co z kolei podnosiło jakość sporządzanych przez niego zapisów. Wiek konkretnych osób wymienianych w metrykach podawany był precyzyjnie podobnie jak nazwy zawodów czy kategorii ludności wiejskiej. Po Marcinie Gielniowskim organistą szczekocińskim został Ignacy Paweł Nowakowski, jednakże w przeciwieństwie do swojego poprzednika informacje zapisywane przez niego cechowała niewielka szczegółowość oraz wnikliwość.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, iż to proboszcz jako urzędnik stanu cywilnego był zobowiązany osobiście sporządzać zapisy a nie jak to było najczęściej w praktyce wyręczać się osobami trzecimi (wikarymi, organistami lub ewentualnie pisarzami). Za uchybienia w tej dziedzinie groziły proboszczom odpowiednie sankcje. Wszczęcie postępowania wyjaśniającego oraz kary za wyręczanie się przez proboszczów innymi osobami należały do wielkich rzadkości, lecz mimo to zdarzały się[81]. Taki przypadek miał miejsce w parafii Kłobuck w 1833 r. kiedy to udzielono upomnienia ks. Wojciechowi Sadowskiemu za to, iż w pisaniu metryk wyręczał się swoim bratem[82].

W parafii szczekocińskiej w latach 1808-1914 nie doszło ani razu do zawiadomienia władz diecezjalnych o ewentualnych nadużyciach w tej dziedzinie. Zarówno w protokołach wizytacji dziekańskich jak i w aktach parafii Szczekociny nigdy nie stwierdzono żadnych uchybień dotyczących prowadzenia czy też przechowywania ksiąg.

Oprócz proboszczów, wikarych i organistów osobami ściśle związanymi z funkcjonowaniem parafii byli także kościelni, dzwonnicy oraz grabarze. Pomimo tego, że

[80] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1867-1897*, sygn. OD-5/33, s. 179, 208, 382, 687, 808, 1017.

[81] Na taką wyjątkową sytuację zwrócił uwagę W. Wlaźlak. Por. W. Wlaźlak, *Organizacja i działalność Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego w latach 1819-1918*, Częstochowa 2004, s. 205-206.

[82] Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej (dalej AACZ). Księgi konsystorskie i dziekańskie. *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego tyczące się kościoła parafialnego w Kłobucku – Pismo nr 1690 z dnia 3 lipca 1833 r. Prokuratura Królewskiego przy Trybunale Cywilnym Pierwszej Instancji Województwa Kaliskiego do prezesa Konsystorz Generalnego Kaliskiego.* Sygn. II 117, s. 132.

nie sporządzali oni aktów metrykalnych warto wspomnieć o ich działalności. W wizytacji z 1836 r. wymieniono Wacława Obrockiego jako kościelnego oraz Mikołaja Bugajskiego jako grabarza[83]. Od 1855 r. funkcję dzwonnika pełnił Tomasz Remski będący do tego czasu organistą[84] lecz już w 1857 r. został on oddelegowany do pełnienia funkcji zakrystiana, natomiast obowiązki grabarza wykonywał w tym czasie Józef Lech[85]. W 1859 r. wizytacja wymienia Kazimierza Ligosowskiego jako dzwonnika, który pełnił tę funkcję do 1861 r., kiedy to został zastąpiony przez Piotra Jałmużnika[86]. Rotacja na tym stanowisku musiała być duża skoro już w 1868 r. wymieniony jest inny dzwonnik Franciszek Ciekański[87]. W wizytacjach dziekańskich nie odnotowano negatywnych uwag odnoszących się do sumienności czy zachowania kościelnych, dzwonników oraz grabarzy.

Przez krótki czas w parafii Szczekociny przebywał ks. Michał Musior. Jego obecność odnotowano w latach 1859-1860. Ksiądz ten mimo tego, iż był już wówczas na emeryturze to pomagał jeszcze w pracy duszpasterskiej[88].

Począwszy od lat siedemdziesiątych XIX w. w księgach metrykalnych parafii Szczekociny na marginesach ksiąg chrztów zaczęto umieszczać informacje o zawarciu związku małżeńskiego przez dana osobę. W takich przypadkach podawano zazwyczaj datę ślubu, miejsce zawarcia związku, a także personalia małżonka bądź małżonki. W miarę upływu czasu adnotacje te stają się coraz częstsze i jest wielce prawdopodobne, że na początku XX w. większość informacji o małżeństwach, które zawierały osoby ochrzczone w Szczekocinach została umieszczona w księgach chrztów. Pod koniec wieku XIX zaczęto

[83] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1836-1837*, sygn. OD-9/8, s. 777.
[84] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1855-1856*, sygn. OD-5/25, s. 6.
[85] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1857-1858*, sygn. OD-5/27, s. 124.
[86]ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1859-1860*, sygn. OD-5/29, s. 52; *Wizytacje dziekańskie1861-1862*, sygn. OD-5/31, s. 13.
[87] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1867-1897*, sygn. OD-5/33, s. 208, 382, 808.
[88] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie1860-1861*, sygn. OD-5/30, s. 60; *Wizytacje dziekańskie1861-1862*, sygn. OD-5/31, s. 13.

też umieszczać na marginesach metryk chrztów wzmianki o śmierci danej osoby. Nie były one jednak tak częste jak adnotacje dotyczące ślubów.

Od marca 1868 r. zaczęto sporządzać księgi metrykalne w języku rosyjskim. Wymóg ten początkowo stwarzał spore problemy osobom piszącym albowiem nie każdy z nich znał ten język w stopniu wystarczającym, aby nie popełniać błędów. Pomyłki dotyczyły najczęściej niewłaściwego używania liter, gdyż polskie imiona oraz nazwiska bywały zapisywane cyrylicą. Zmniejszył się też zasób słów, których używano na określenie poszczególnych zawodów. Kancelaria parafialna w miarę upływu czasu przyzwyczaiła się jednak do nowych wymogów i błędy te zaczęły stopniowo zanikać.

Interesującymi elementami ksiąg metrykalnych były podpisy pod poszczególnymi zapisami. Zawsze znajdował się tam podpis proboszcza poświadczający dany akt oraz ewentualnie podpisy innych osób. Pod koniec XIX w. pod metrykami pojawia się stopniowo coraz więcej podpisów. Najczęściej należały one do osób stojących wysoko w hierarchii społecznej np. właścicieli majątków, ekonomów, urzędników itp. Część z tych osób podpisywała się w języku rosyjskim a część w języku polskim, co mogło być traktowane jako forma manifestowania patriotyzmu, zwłaszcza, że był to okres po powstaniu styczniowym.

Ocena jakości oraz wiarygodności aktów stanu cywilnego wyznania mojżeszowego w Szczekocinach stanowiących podstawę do badań nad zjawiskami demograficznymi ludności żydowskiej jest utrudniona ze względu na brak innych źródeł szczegółowo opisujących funkcjonowanie szczekocińskiej bożnicy, jej obsadę personalną i działalność poszczególnych pisarzy. Dlatego też krytyka wyżej wymienionych źródeł musi opierać się przede wszystkim na analizie samych zapisów.

W latach 1808-1825 akta dotyczące żydów były tworzone przez kancelarię parafialną, co nie pozostawało bez wpływu na szczegółowość i wiarygodność poszczególnych zapisów. Izraelici mimo obowiązujących ich przepisów państwowych z pewnością nie byli chętni do

rejestrowania urodzeń, ślubów oraz pogrzebów w jednostce administracyjnej Kościoła katolickiego, jaką była kancelaria parafialna w Szczekocinach. Wszelka rejestracja była często odbierana przez żydów niechętnie albowiem w ich odczuciu wielokrotnie wiązała się z obciążeniami fiskalnymi oraz z obowiązkiem służby wojskowej. Z tych też powodów część urodzeń, zwłaszcza osób płci męskiej mogła zostać celowo nie zgłaszana.

W metrykach dotyczących szczekocińskich żydów występują też nieścisłości dotyczące głównie wieku świadków[89] oraz wieku osób zmarłych, który (tak jak w przypadku katolików) często zaokrąglano. W przeciwieństwie do chrześcijan, u których świadkami wymienianymi w metrykach urodzeń, ślubów i pogrzebów byli najczęściej członkowie rodziny, u żydów rolę tę spełniało zazwyczaj kilka osób związanych z obsługą bożnicy. Byli nimi szkolnicy, a także dozorcy bożniczy. Np. w latach 1808-1825 często wymieniano dozorcę szpitala kahału w Szczekocinach Leyzura Biennale[90], szkolnika Szaje Lewkowicza,[91] oraz cyrulika Herszlika Pragę[92]. W aktach odnoszących się do żydów informacje dotyczące miejsca zamieszkania konkretnych osób, również nie są precyzyjne albowiem najczęściej podawano numer domu bez nazwy ulicy. Nawet w przypadku zgonu Misi, córki rabina szczekocińskiego Slamy podano wyłącznie, że zmarła 26 X 1816 r. w Szczekocinach w domu pod numerem 104[93].

Od 1826 r. zaczęto prowadzić akta stanu cywilnego osobno dla izraelitów i osobno dla katolików a nie jak do tego czasu dla wszystkich wyznań łącznie. W aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego odnotowywano już wyłącznie urodzenia, śluby oraz pogrzeby dotyczące żydów należących do szczekocińskiej gminy wyznaniowej. Jej obszar był znacznie większy niż terytorium parafii szczekocińskiej, a w jego skład wchodziły oprócz miasta

[89] Dobrym przykładem jest tu często wzmiankowany w źródłach jako świadek felczer, Lewek Braun, którego wiek podawany w latach 1816, 1817, 1819 wynosił niezmiennie 55 lat, APCz., *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr., FC. 989, s. 15, FC 995, s.13, FC 1001, s. 16, FC 1007, s. 9.
[90] APCz., *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr. FC, 999, s. 1, s.7-9.
[91] APCz., *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach* , Mikr. nr. FC, 1005, s.1-3.
[92] APCz., *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr. FC 970, s. 12-24.
[93] APCz., *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach* , Mikr. nr. FC 993, s. 5.

Szczekociny następujące miejscowości: Bałków, Bonowice, Bógdał, Dąbrowica, Dobraków, Feliksowo, Grabiec, Jeziorowice, Nawsie, Małoszyce, Otola, Tęgobórz, Wierzbica oraz Zawada[94]. Pomimo tego, że obszar szczekocińskiej gminy wyznaniowej był znacznie większy od obszaru katolickiej parafii to liczba żydów mieszkających poza Szczekocinami była bardzo niewielka. W każdej z wymienionych wiosek mieszkała najczęściej tylko jedna lub dwie rodziny żydowskie.

Podobnie jak było to w przypadku parafii katolickiej, rozległość terytorialna szczekocińskiego okręgu bożniczego odbijała się negatywnie na jakości źródeł. Prawdopodobne jest, że część urodzeń oraz zgonów niemowląt pozostawała nie zgłaszana ze względu na znaczne oddalenie od Szczekocin. Część z tych wydarzeń była zapewne odnotowywana w sąsiednich gminach wyznaniowych np. w Lelowie, Pilicy, Seceminie, Wodzisławiu oraz w Żarnowcu. Za tym stwierdzeniem przemawia fakt zapisywania w aktach stanu cywilnego w Szczekocinach żydów urodzonych w Chęcinach, Koniecpolu, Lelowie, Miechowie i w Żarnowcu, a przecież te miasta posiadały swoje bożnice prowadzące własne akta stanu cywilnego, więc zgodnie z wymogami prawa urodzenia należało zgłaszać właśnie w nich, a nie w Szczekocinach. Takich przypadków było w Szczekocinach niewiele jednak warto zwrócić uwagę na ich obecność.

W przeciwieństwie do katolików, którzy zapisywali dzieci w księgach chrztów zaraz po urodzeniu (najczęściej następnego dnia lub na drugi dzień), żydzi zamieszkujący szczekocińska gminę wyznaniową nie spieszyli się ze spisywaniem dzieci w aktach urodzonych. W przypadku izraelitów ze Szczekocin czas pomiędzy urodzeniem a spisaniem aktu wynosił w pierwszej połowie XIX w. około tygodnia, lecz nierzadkie były wówczas przypadki spisania aktu po upływie dwóch lub trzech miesięcy. W drugiej połowie XIX w., a zwłaszcza na początku wieku XX żydzi często zapisywali dzieci urodzone kilka miesięcy

[94] W aktach stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach wzmiankowani są izraelici żyjący w tych miejscowościach.

wcześniej, a niekiedy nawet kilka lat wstecz np. Gela Pradszkaja urodzona 31 I 1900 r. w Szczekocinach została zapisana w księdze urodzonych dopiero 15 VII 1905 r[95]. Prawdopodobne jest, że wiele z urodzeń, które miały miejsce w pierwszym dziesięcioleciu XX w. odnotowano w księgach urodzonych dopiero w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Od 1826 r. sporządzaniem aktów stanu cywilnego zajmowali się już izraelici. Osobami najczęściej spisującymi poszczególne akta byli szkolnicy oraz pomocnicy albo zastępcy rabina szczekocińskiego. Szkolnicy byli też zazwyczaj świadkami, których obecność odnotowywano przy okazji urodzenia, ślubu czy pogrzebu. Sporządzający akta stanu cywilnego pisarze często się zmieniali oraz cechowali się zróżnicowanym poziomem dbałości o wygląd i treść źródeł, choć co należy podkreślić nie pomijali żadnych informacji, które były wymagane przepisami prawa. Począwszy od 1826 r. źródła wymieniają Izraela Maysela zastępcę rabina szczekocińskiego, Samuela Saxa, Tobiasza Lipczyca oraz Chayma Wrocławskiego określanych mianem „duchownych tutejszych" [96], natomiast funkcję rabina pełnił wówczas Jakób Pilicer[97].

Pismo w aktach stanu cywilnego zmieniało się stosunkowo często, lecz było ono dobrze czytelne, a imiona i nazwiska osób urodzonych, zaślubionych oraz zmarłych bywały najczęściej dodatkowo podkreślone. Ponieważ jak wspomniano powyżej zdecydowana większość żydów przynależnych do szczekocińskiej gminy wyznaniowej mieszkała w mieście piszący z rzadka zapisywali na marginesach ksiąg nazwę miejscowości, której dotyczył dany zapis.

W aktach pochodzących z 1850 r. nazwy zawodów, którymi trudnili się izraelici ze Szczekocin odnotowywane były tylko wyjątkowo, a osoba pisząca tekst metryki ograniczała

[95] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z 1906 r.*, s. 2.
[96] APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn., 2 s. 20, 25, 44-45.
[97] Jakuba Pilicera jako rabina szczekocińskiego wymieniono w latach 1845 i 1849. APCz., *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*. Mikr. nr. FC. 1105, s. 15; FC. Nr. 1107, s. 24.

się do stwierdzenia „starozakonny". Nie była to jednak powszechna praktyka albowiem informacje podawane przez innych pisarzy odznaczały się wielką wnikliwością i szczegółowością. W latach 1862-1863 w księgach zmarłych podawano nawet ile dana osoba miała dzieci, w jakim są wieku oraz jaki jest ich stan cywilny. Dla zilustrowania drobiazgowości zapisów z tamtego okresu może posłużyć następujący cytat „*zmarła Bajla Rozenberg 60 lat mająca. Zostawiła siedmioro dzieci Fajgle, Rajzle, Lajszke, Sure, Hane, Szmula, i Mande wszystkich pełnoletnich i żonatych w Szczekocinach*"[98]. W tym czasie podawano nawet szczegółowe określenia zawodów, którymi parały się kobiety np. „*zmarła Estera Rachla Konik krawcowa*"[99], ale takie zapisy pojawiają się bardzo rzadko.

Jako dozorców bożniczych akta z lat 1860-1867 wymieniają Izaaka Waynrycha, Joska Silbersteina, Moszka Frajgmana, Berka Andlowicza, którzy to słudzy bożniczy byli zapewne autorami większości zapisów[100].

Od 1868 r. akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego pisane były w języku rosyjskim. Od tego czasu wprowadzono też wymóg zapisywania dat według kalendarza juliańskiego. Ciekawostką jest fakt, że po wprowadzeniu tych nowych przepisów w istniejących już wcześniej aktach (od 1847 od 1868 r.) popoprawiano daty z kalendarza gregoriańskiego na daty zapisywane w kalendarzu juliańskim.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w. bardzo często zmieniały się osoby piszące akta. Pismo z tego okresu jest mało czytelne i najprawdopodobniej sporządzane pośpiesznie. Osoby tworzące metryki popełniały wiele pomyłek, które poprawiano umieszczając odpowiednie adnotacje na marginesach ksiąg. Z końcem XIX w. coraz powszechniej umieszczano też adnotacje informujące o zawarciu związku małżeńskiego przez daną osobę.

[98] APCz., *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*. Mikr. nr. FC. 1115, s. 74.
[99] APCz., *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*. Mikr. nr. FC. 1116, s. 59.
[100] APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn., 3, s. 26, 41, 50, 60.

Pomimo tego, iż od 1868 r. akta sporządzano w języku rosyjskim zdarzało się, że zamieszczano w nawiasach wpisy w języku polskim, w których podawano imiona oraz nazwiska osób urodzonych, zaślubionych oraz zmarłych. Nie czyniono tego jednak konsekwentnie i wiele w tym względzie zależało od konkretnego pisarza.

W aktach stanu cywilnego z początku XX w. niewielką wnikliwość wykazywano przy podawaniu zawodów. Najczęściej ograniczano się do podania określenia handlarz, lecz bez doprecyzowania tego terminu. Najwyraźniej piszący akta nie starali się podawać w sposób szczegółowy tej informacji, bądź też nie znali języka rosyjskiego na tyle dobrze aby używać bardziej właściwych terminów takich jak np. fabrykant, kramarz, kupiec, przekupniarz czy szynkarz, które stosowano wcześniej.

Podsumowując analizę wartości badawczej podstawowych źródeł wykorzystanych w niniejszej rozprawie należy stwierdzić, że zarówno rzymskokatolickie księgi metrykalne jak i akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego, mimo wielu ograniczeń oraz niedociągnięć, stanowią wiarygodny zespół, który może stanowić bazę dla demograficznego opisu społeczeństwa Szczekocin w latach 1808-1914. W źródłach tych zamieszczano niezwykle szeroki wachlarz informacji pomocnych w ukazaniu obrazu społeczeństwa pod wieloma względami: demograficznym, gospodarczym, a nawet mentalnym. Mała zmienność ksiąg metrykalnych pod względem treści stanowi bardzo ważną ich zaletę. Dzięki temu można prześledzić jak w ciągu ponad stu lat zmieniały się najważniejsze wskaźniki demograficzne odnoszące się do mieszkańców Szczekocin, a ponadto można podjąć w sposób miarodajny próbę porównana społeczności katolickiej oraz żydowskiej.

Księgi metrykalne oraz akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego należą do kategorii źródeł masowych, obejmujących swym zasięgiem zdecydowaną większość ludności na danym obszarze bez względu na status społeczny oraz materialny jednostek. Dodatkowo przepisy państwowe oraz kościelne gwarantowały, że większość urodzeń, ślubów oraz

zgonów została odnotowana w odpowiednich księgach. Fakt ten znacząco podnosi wartość metryk do badań nad społeczeństwem Szczekocin. Księgi metrykalne z powodzeniem służą do badań nad zbiorowością (parafią, miastem lub jeszcze większą jednostką), ale są także równie dobrym źródłem do studiów nad życiem konkretnych jednostek i do badań genealogicznych.

Oprócz ksiąg metrykalnych stanowiących podstawowe źródło wykorzystano także inne materiały wytworzone przez instytucje Kościoła katolickiego, zawierające szereg uzupełniających informacji. Są nimi wizytacje dziekańskie, wykazy statystyczne ludności i obiektów kościelnych w parafiach, a także akta parafii Szczekociny.

Zespół źródłowy wizytacji dziekańskich dotyczących szczekocińskiej parafii obejmujący lata 1834-1897 znajduje się w zasobie Archiwum Diecezji Kieleckiej[101]. Stan zachowania tych źródeł nie odpowiada jednak całości okresowi badań (1808-1914). Nie można było uwzględnić wcześniejszych wizytacji sprzed 1834 r., a protokoły wizytacyjne z lat 1897-1914 nie zachowały się[102].

Protokoły wizytacji dziekańskich szczekocińskiej parafii mają najczęściej sformalizowany wzór w postaci tabeli, w której poszczególne rubryki poświęcone są różnym zagadnieniom związanym z funkcjonowaniem tej jednostki administracyjnej Kościoła. Zagadnieniami, które były z reguły opisywane w trakcie wizytacji były: nazwa parafii (ewentualnie rzadziej podawano obok nazwy liczbę ludności i miejscowości wchodzące w jej skład), personalia proboszcza (niekiedy także umieszczano w tym miejscu jego krótką biografię). Wiele uwagi poświęcano stanowi budynków kościelnych począwszy od kościoła, poprzez kaplice, cmentarze, plebanię a na szpitalu i szkółce parafialnej kończąc. Z reguły opisywano ich stan zewnętrzny, wyszczególniano ostatnio wykonane prace remontowe,

[101] ADK., Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie*, sygn. OD-5/3-35.
[102] Protokoły wizytacji dziekańskich obejmujące okres sprzed 1834 roku są przechowywane w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, jednakże nie zostały autorowi udostępnione, natomiast w Archiwum Parafialnym w Szczekocinach ani w Archiwum Parafialnym we Włoszczowie nie udało się odnaleźć protokołów wizytacyjnych z lat 1897-1914.

ewentualnie sygnalizowano potrzebę ich przeprowadzenia[103]. Nieodłącznym elementem protokołów wizytacyjnych były informacje o sprzętach liturgicznych będących własnością parafii. Niezwykle ważnymi z punktu widzenia niniejszej pracy były dane dotyczące ksiąg metrykalnych. W rubrykach poświęconych temu zagadnieniu z reguły podawano stan zachowania źródeł[104], a także zapisy informujące o sposobie prowadzenia rejestracji metrykalnej. Pod tym względem zwierzchnicy kościelni nie mieli jednak żadnych zastrzeżeń do duchowieństwa i personelu pomocniczego parafii szczekocińskiej. Nieodłączną częścią wizytacji były informacje o odprawianych nabożeństwach oraz o udzielanych sakramentach, jednakże stopień ich szczegółowości był zazwyczaj niewielki. Cennymi dla krytyki źródeł (ksiąg metrykalnych) są zapiski oceniające pracę wikarych oraz organistów (autorów większości zapisów metrykalnych), kościelnych, dzwonników i grabarzy. Taki układ poszczególnych informacji był najczęściej stosowanym wzorem w protokołach wizytacyjnych, aczkolwiek zdarzało się, iż kolejność była inna np. dane dotyczące obsady personalnej parafii podawano na końcu, a nie na początku protokołu.

Nie wszystkie wizytacje z okresu 1834-1897 posiadały identyczny zakres uwzględnianych zagadnień, albowiem zdarzały się protokoły bardziej i mniej szczegółowe. Również i informacje podawane w poszczególnych rubrykach cechowała zróżnicowana wnikliwość. Najbardziej rozbudowane formularze, a zarazem najbardziej precyzyjne dane pochodzą z okresu 1834-1849, natomiast późniejsze wizytacje cechował już skromniejszy zakres tematyczny oraz mniejsza dbałość o szczegóły. Należy w tym momencie zasygnalizować, iż po powstaniu styczniowym władze zaborcze w znaczący sposób utrudniały funkcjonowanie Kościoła Katolickiego, co niewątpliwie odbiło się negatywne na stanie zachowania źródeł. Protokoły wizytacyjne powstałe powstaniu styczniowym rzadko

[103] Niekiedy nawet podawano krótką historię budynku, najczęściej kościoła.
[104] XIX-wieczne protokoły wizytacyjne nie odnotowują żadnych braków w zespole rzymskokatolickich ksiąg metrykalnych począwszy od roku 1666, jednakże do czasów współczesnych zachowały się tylko niektóre księgi z okresu staropolskiego.

były prowadzone corocznie a ich treść była znacznie skromniejsza niż w latach wcześniejszych.

Kolejną kategorią źródeł uzupełniających dla niniejszej pracy są wykazy statystyczne ludności i obiektów kościelnych w parafiach[105]. Uwzględnione w pracy wykazy statystyczne znajdujące się w Archiwum Diecezji Kieleckiej dotyczą okresu 1834-1914 i posiadają podobnie jak wizytacje dziekańskie układ tabelaryczny. Najczęściej podawały następujące dane: nazwę parafii i jej przynależność do konkretnego dekanatu, liczbę ludności wyznania rzymskokatolickiego z podziałem według płci, liczbę osób innych wyznań chrześcijańskich, a także liczbę żydów zamieszkałych na terenie parafii. W wykazach statystycznych znajdowały się także informacje o obsadzie personalnej parafii oraz o obiektach kościelnych położonych na jej terenie. Ważnymi informacjami są również dane o liczbie udzielonych chrztów ślubów oraz pogrzebów.

Podobnie jak było to w przypadku wizytacji dziekańskich tak i w przypadku wykazów statystycznych zakres umieszczanych informacji, a także ich wiarygodność były zróżnicowane. Rzadkie a zarazem wartościowe z punktu widzenia badań nad demografią historyczną Szczekocin są wykazy statystyczne z lat 1834-1835, 1849 oraz 1850[106] podające w sposób szczegółowy liczbę ludności różnych wyznań (katolików, protestantów oraz izraelitów) mieszkających w poszczególnych miejscowościach parafii z podziałem według płci.

Liczbę ludności katolickiej, a w szczególności liczbę ludności izraelickiej podawaną w wykazach statystycznych należy potraktować z dużą ostrożnością. O ile proboszcz orientował się mniej więcej w liczbie ludności mieszkającej na terenie jego parafii[107], o tyle

[105] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów*, sygn. OD 9/1-15abc.
[106] Wykaz ten podaje dodatkowo liczbę ludności wyznania mojżeszowego z podziałem na osoby płci męskiej oraz żeńskiej.
[107] W wykazach statystycznych na największe zaufanie zasługuje na pewno liczba mieszkańców Szczekocin oraz Zarzecza, położonych najbliżej plebanii - miejsca urzędowania proboszcza, natomiast wielkość populacji

bardzo szczegółowe informacje dotyczące izraelitów, które znajdujemy w wykazach różniły się bez wątpienia od stanu faktycznego. Podstawowa jednostka administracyjna Kościoła katolickiego, jakim była parafia nie posiadała, bowiem skutecznych mechanizmów oraz procedur pozwalających ma dokładne oszacowanie ludności żydowskiej, z natury bardzo niechętnej wszelkiego rodzaju rejestracji, nawet państwowej.

W niniejszej pracy wykorzystano również zespół akt parafii Szczekociny z lat 1820-1938 przechowywany w Archiwum Diecezji Kieleckiej[108]. Zawiera on stosunkowo niewiele informacji z okresu 1820-1914. W niniejszej pracy wykorzystano głównie protokoły zdawczo-odbiorze parafii sporządzane przy okazji częstych zmian na stanowisku proboszcza na początku XX wieku, pochodzące z lat 1902-1903 oraz 1906. Protokoły sporządzano w języku rosyjskim, a zawierały one: opis majątku należącego do parafii, informacje o obsadzie obsady personalnej, wyszczególnienie wszystkich osad tworzących parafię, którą mimo swoich zalet (podanie populacji wszystkich osad, a nie ogólnej liczby ludności) trzeba potraktować krytycznie. Najprawdopodobniej liczba ludności podana w protokole z roku 1902 była przepisywana w kolejnych latach 1903 i 1906, albowiem jedynie w przypadku Małoszyc odnotowano jakiekolwiek zmiany (tabela nr 1).

W aktach parafii Szczekociny znajdują się także dokumenty dające świadectwo problemów związanych z codziennym funkcjonowaniem parafii. Są nimi pismo wystosowane przez mieszkańców Małoszyc do konsystorza diecezji kieleckiej z prośbą o odłączenie tej miejscowości od parafii szczekocińskiej i przyłączenie jej do parafii Łany Wielkie, datowane na 17 II 1906 r[109], a także dwa pisma skierowane przez mieszkańców parafii Szczekociny do biskupa kieleckiego z prośba o przysłanie im wikarego z lat 1905 i 1906[110]

wiosek wchodzących w skład parafii cechowała się niewątpliwie mniejszym stopniem prawdopodobieństwa z uwagi na znaczne oddalenie od miasta, w którym mieściła się administracja parafialna.
[108] ADK, Akta Konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny* 1820-1938, sygn. PS-31/1.
[109] Tamże, s. 363-365.
[110] Tamże, s. 357-364.

Tabela nr 1

Liczba ludności parafii Szczekociny z lat 1902, 1903, 1906

Miejscowość	Liczba ludności ogółem		
	Rok 1902	**Rok 1903**	**Rok 1906**
Szczekociny	1200	1200	1200
Zarzecze	1240	1240	1240
Nawsie	260	260	260
Małoszyce	780	700	900
Dąbrowica	380	380	380
Bonowice	460	460	460
Grabiec	310	310	310
	4630	4550	4750

Źródło: ADK, Akta konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny*, sygn. PS-31/1, s. 309, s. 312, 388.

Kolejnymi źródłami wykorzystanymi w pracy są schematyzmy[111]. Stanowią one kategorie źródeł drukowanych wydawanych corocznie przez władze kościelne poszczególnych diecezji. Zwierają one podstawowe informacje dotyczące danej parafii. Umieszczano w nich dane odnośnie przynależności dekanalnej poszczególnych parafii, wykaz osób tworzących jej obsadę, listę miejscowości składających się na daną jednostkę administracyjną oraz liczbę ludności. Stopień wiarygodności poszczególnych danych pochodzących ze schematyzmów jest oczywiście zróżnicowany. O ile informacje dotyczące przynależności administracyjnej konkretnej parafii, jej składu osobowego, czy wykazu budynków kościelnych zasługują z reguły na zaufanie, o tyle informacje odnośnie liczby

[111] W Archiwum Diecezji Kieleckiej znajdują się schematyzmy z następujących lat 1878-1912,1914.

ludności należy traktować jedynie orientacyjnie. Były one najczęściej zaczerpnięte z wykazów statystycznych, lub też przepisywane corocznie bez żadnej weryfikacji jak w przypadku czterech kolejnych schematyzmów z lat 1900-1903, w których to podawano niezmiennie liczbę 4761 parafian[112].

Stan wiedzy na temat infrastruktury miejskiej uzupełniają źródła wytworzone przez kancelarie gubernialna kielecką. Dotyczą one spraw łączących się z budową oraz kontrolą studni i bruków miejskich w latach 1837-1853 oraz z funkcjonowaniem miejskiego szpitala w okresie 1841-1843[113].

W niniejszej pracy skorzystano dodatkowo ze spisu tabelarycznego majątku parafii Szczekociny sporządzonego przy okazji sekularyzacji dóbr kościelnych jaka nastąpiła w ramach represji po powstaniu styczniowym. W zespole tym znajdują się miedzy innymi szczegółowe dane dotyczące opłat pobieranych przez parafie szczekocińską za świadczone sakramenty oraz posługi religijne[114].

6. Metody zastosowane w pracy

Ze względu na charakter materiału masowego jakim niewątpliwie są rejestry metrykalne, badania nad demografią społeczeństwa Szczekocin wymagały zastosowania metod statystycznych. Dane zebrane podczas kwerendy zostały opracowane dzięki arkuszowi

[112] *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1900*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1900* […], Varsaviae [1900], s. 28; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1901*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1901* […], Varsaviae [1901], s. 28; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1902*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1902* […], Varsaviae [1902], s. 28; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1903*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1903* […], Varsaviae [1903], s. 29.

[113] Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej APK), Rząd Gubernialny Radomski, *Studnie i bruki miasta 1837-1853*, sygn. 2852-2853; *Szczekociny, Szpital 1841-1843*, sygn. 10628.

[114] Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej APR), *Zarząd Dóbr Państwowych, Spis tabelaryczny majątku duchownego*, sygn. 283.

kalkulacyjnemu Excel, dzięki któremu możliwe stało się zaprezentowane wyników badań w postaci licznych tabel oraz wykresów. W celu wzajemnego porównania społeczności miejskiej, wiejskiej oraz izraelickiej uzyskane dane zostały opracowane osobno dla każdej z wyżej wymienionych grup. Dane liczbowe umożliwiły dodatkowo obliczenie takich wskaźników jak średnia arytmetyczna, mediana, dominanta, współczynnik dynamiki demograficznej oraz przyrost naturalny.

Prawie wszystkie wykresy oraz tabele zamieszczone w pracy zostały opracowane na podstawie danych pochodzących z ksiąg metrykalnych kościoła rzymskokatolickiego oraz z aktów stanu cywilnego wyznania mojżeszowego. Jedynie tabele dotyczące liczby ludności opierały się na innych źródłach, mianowicie na wizytacjach dziekańskich, wykazach statystycznych ludności w parafiach, schematyzmach oraz spisach zdawczo-odbiorczych parafii szczekocińskiej.

Zastosowanie metod statystycznych w odniesieniu do materiału źródłowego pozwoliło na uzyskanie danych charakteryzujących wielkość i strukturę poszczególnych zjawisk oraz procesów demograficznych. Niewątpliwą zaletą podejścia statystycznego jest to, iż rezultaty badań nadają się do miarodajnego porównania z ustaleniami dotyczącymi innych ośrodków.

Metody statystyczne zastosowane w stosunku do źródeł metrykalnych nie pozwalają jednakże na w pełni wyczerpujące studia demograficzne, gdyż pozostawiają wiele zagadnień nieuwzględnionych. Dlatego też w celu uzupełnienia wyników badań podjęto próbę rekonstrukcji części rodzin szczekocińskich. Metodę tą opracowali francuscy historycy demografowie M. Fleury i L. Henry a dzięki jej zastosowaniu możliwe jest prześledzenie biegu życia poszczególnych par zawierających związek małżeński a co za tym idzie zbadanie takich zagadnień jak: odstępy protogenetyczne i intergenetyczne, dzietność małżeńska, prokreacja kobiet, prokreacja mężczyzn oraz długość trwania związków małżeńskich.

W niniejszej pracy zaprezentowano materiał oparty o analizę demograficzną losów 39 rodzin katolickich oraz 31 rodzin izraelickich. Są to rodziny zamknięte zakończone śmiercią jednego lub dwóch współmałżonków. Dane, które posłużyły do odtworzenia losów demograficznych rodzin pochodzące z ksiąg metrykalnych zostały zebrane na kartach demograficznych, z których każda dotyczyła jednej rodziny chrześcijańskiej lub izraelickiej. W kartach tych umieszczano następujące informacje: dane dotyczące obydwóch małżonków: wiek w chwili zawarcia ślubu, stan cywilny, krąg rodzinny (zawodowy), z którego pochodzili małżonkowie oraz miejsce zamieszkania. Zebrano także informacje o dacie zawarcia związku małżeńskiego i dane odnoszące się do zawodu ojca, podawane przy okazji narodzin kolejnych dzieci. W kartach umieszczono także daty śmierci obydwóch lub jednego ze współmałżonków wraz z podaniem ich wieku w chwili zgonu. Zbierano również dane dotyczące samych dzieci: daty urodzin, imiona oraz daty zgonów[115]. Nie w każdym przypadku udało się zgromadzić wszystkie informacje, dotyczy to zwłaszcza dat śmierci dzieci, co niewątpliwie wynika z uwarunkowań źródłowych a zwłaszcza z niedostatecznej rejestracji zjawiska zgonów. Liczba siedemdziesięciu rodzin zrekonstruowanych jest oczywiście daleka od ideału, aczkolwiek stanowi bez wątpienia cenne uzupełnienie analizy nienominatywnej.

7. Konstrukcja pracy

Miejsko-wiejski charakter parafii szczekocińskiej oraz funkcjonowanie obok siebie dwóch grup wyznaniowych mieszkańców wprowadziły do analizy swego rodzaju dychotomię. Po pierwsze jak już wspomniano wyżej, parafia katolicka dzieliła się na cześć miejską w skład, której wchodziły Nawsie, Szczekociny i Zarzecze oraz na części wiejską

[115] Podobny zasób informacji został wykorzystany do rekonstrukcji 49 rodzin z Wojnicza. Por. M. Miodunka, op. cit., s. 16, 385.

tworzoną przez Bonowice, Dąbrowice, Grabiec oraz Małoszyce. Taki właśnie podział parafii, znajdujący poświadczenie w źródłach, stanowił podstawę do wyróżnienia w pracy dwóch odrębnych obszarów w stosunku, do których rozpatrywano wszystkie zagadnienia demograficzne ujęte w ramach badań[116]. W celu pełniejszego uwydatnienia zmian jakie zachodziły w strukturze demograficznej Szczekocin na przestrzeni ponad stu lat (1808-1914) wyróżniono trzy podokresy. Przy wyborze cezur czasowych otwierających i zamykających każdy z nich starano się wskazać na takie, które odcisnęły ważne piętno w dziejach ludności ziem polskich[117]. Najwłaściwszym w tym miejscu wydały się momenty wielkich epidemii, przynoszących zawsze gwałtowne zmiany w życiu społeczeństwa. Pierwszy podokres 1808-1846, liczący 39 lat, rozpoczyna rok 1808. Drugi podokres, liczący nieco mniej, bo 26 lat, zaczyna rok 1847, w którym to rozpoczęła się największa w XIX wieku epidemia cholery, a kończy rok 1872. Początek trzeciego podokresu wyznacza kolejna z wielkich epidemii, przypadająca na rok 1873, natomiast kończy go rok 1914, wyznaczony uprzednio jako cezura końcowa badań. Pomimo tego, iż wyróżnione powyżej podokresy nie są równej długości, to ich granice chronologiczne są ustalone wedle jednolitych kryteriów demograficznych.

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów. We wstępie zostały przedstawione: cel pracy, cezury czasowe i zakres terytorialny badań. Wstęp zawiera także informacje o dotychczasowym stanie badań nad tematem, szczegółową krytykę źródeł, opis metod zastosowanych w pracy oraz podrozdział poświęcony jej konstrukcji.

Kolejne trzy rozdziały pracy zostały ściśle powiązane z układem oraz zawartością ksiąg metrykalnych albowiem ich tematem są śluby, urodzenia oraz zgony. W niniejszej pracy postanowiono najpierw zanalizować zagadnienie małżeństw, następnie urodzeń, a na koniec zgonów. Taka kolejność jest uzasadniona z uwagi na to, iż to śluby wpływają

[116] Analogiczne wyodrębnienie części miejskiej oraz części wiejskiej w obrębie jednej parafii stosowano już w pracach z dziedziny demografii historycznej. D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby*…; J. Spychała, *Śluby*….

[117] Zrezygnowano czysto arytmetycznego podziału okresu 1808-1914 na mniejsze podokresy jak i z podziału opierającego się na datach ważnych z punktu widzenia historii politycznej (poza końcową cezurą 1914), jako nie przynoszących istotnych zmian w procesach ludnościowych.

w największym stopniu na kolejne zjawiska demograficzne[118]. W rozdziale drugim zagadnienie ślubów zostało zaprezentowane poprzez analizę następujących problemów: sezonowości miesięcznej oraz tygodniowej ślubów, struktury nowożeńców według wieku i stanu cywilnego, średniej arytmetycznej wieku nowożeńców, a także ruchliwości terytorialnej nowożeńców. Rozdział trzeci poświęcony został urodzeniom. W jego obrębie omówiono kolejno: zagadnienie różnicy czasowej istniejącej pomiędzy urodzeniami a chrztami, sezonowość miesięczną urodzeń, strukturę imion męskich i żeńskich nadawanych dzieciom, strukturę urodzeń według płci oraz urodzenia pozamałżeńskie. Czwarty rozdział pracy koncentruje się na zagadnieniu zgonów. Ukazane są w nim takie aspekty tego zjawiska jak: problem różnicy czasowej pomiędzy datą śmierci a datą pogrzebu, sezonowość miesięczna zgonów, struktura zgonów według płci i wieku oraz średnia długość życia mieszkańców.

W rozdziale piątym poświęconym ruchowi naturalnemu, poprzez analizę liczb rzeczywistych ślubów urodzeń i zgonów starano się uchwycić zależności istniejące pomiędzy tymi trzema rodzajami wydarzeń. Rozdział szósty niniejszej pracy koncentruje się na zagadnieniu przyrostu naturalnego, natomiast w rozdziale siódmym dotyczącym liczby ludności zaprezentowano zmiany populacji Szczekocin, jako podsumowanie wcześniejszych ustaleń. Zagadnienie struktury zawodowej mieszkańców parafii szczekocińskiej i szczekocińskiego okręgu bożniczego ukazano w rozdziale ósmym. Dziewiąty rozdział został poświecony rekonstrukcji …. rodzin katolickich oraz żydowskich, przez co stanowi cenne uzupełnienie wcześniejszych rozdziałów opartych na analizie nienominatywnej.

[118] Identyczny układ zastosowany przy omawianiu trzech głównych rodzajów metryk był już stosowany w literaturze przedmiotu. I. Gieysztorowa, *Wstęp…*, s. 250-260; L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…* ; tenże, *Ludność parafii Przyłek w latach 1880….*; P. Miodunka, op. cit.

Pracę zamykają zakończenie będące podsumowaniem wyników badań, bibliografia źródeł i opracowań, a także wykaz tabel oraz wykresów. Do pracy dołączono aneks, który zawiera przykładowe zdjęcia aktów metrykalnych.

Rozdział II.

Śluby

W latach 1808-1914 w księgach metrykalnych parafii Szczekociny odnotowano 3315 ślubów z czego 1654 w części miejskiej parafii (czyli w Szczekocinach w Nawsiu oraz w Zarzeczu)[119] i 1661 w części wiejskiej (Bonowice, Dąbrowica, Grabiec oraz Małoszyce). W okresie 1808-1913 w aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego szczekocińskiej gminy wyznaniowej zapisano 1538 aktów ślubów[120].

1. Sezonowość ślubów

Koncentracja ślubów w poszczególnych miesiącach roku była uwarunkowana wieloma przyczynami przede wszystkim przepisami religijnymi, ale również czynnikami gospodarczymi, ekonomicznymi, zwyczajowymi, a także mentalnością ówczesnego społeczeństwa.

Kościół katolicki bezwzględnie zakazywał zawierania ślubów w określonych porach roku. Zgodnie z zasadami wprowadzonymi po soborze trydenckim nie udzielano ślubów w trakcie trwania Adwentu, a po jego zakończeniu, aż do Trzech Króli włącznie (grudzień-początek stycznia), a także w okresie Wielkiego Postu do Białej Niedzieli Przewodniej (marzec, kwiecień)[121]. Zasad tych przestrzegano bardzo skrupulatnie w parafii Szczekociny,

[119] W obliczeniach tych uwzględniono także śluby zawarte przez mieszkańców Zarzecza w latach 1808-1819 kiedy to miejscowość ta należała do parafii w Goleniowach.
[120] Roczne liczby ślubów, urodzeń oraz zgonów i ich wzajemna korelacja zostaną omówione szczegółowo w części dotyczącej przyrostu naturalnego.
[121] F. Bąkowicz, *Prawo kanoniczne*, Kraków 1933, s. 156; *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, T. I, 1974, s. 503.

bowiem w grudniu nie udzielono żadnego ślubu a śluby marcowe i kwietniowe odbywały się sporadycznie[122].

Ludność żydowska, także była ograniczona wieloma zakazami religijnymi, które uniemożliwiały zawieranie ślubów w ściśle określonym czasie. Nie można było organizować ślubów w szabat rozpoczynający się w piątek po zachodzie słońca, a kończący się w sobotę wieczorem. Według zasad, którymi kierowali się wyznawcy judaizmu ślubów nie udzielano w okresie święta Pesach, czyli przez 7 dni od czternastego dnia miesiąca nisan (według kalendarza gregoriańskiego miesiąc ten przypadał na okres marzec-kwiecień) oraz w okresie liczenia omeru, który wynosił 49 dni począwszy od szesnastego dnia święta Pesach (kwiecień-maj). Związków małżeńskich nie zawierano w okresie trzech tygodni poprzedzających święto Tisza be-Aw przypadające na dziewiąty dzień miesiąca aw (okres lipiec-sierpień) oraz w święto Sukot, trwające siedem dni, które obchodzono od piętnastego dnia miesiąca tiszri (wrzesień-październik). Izraelitów obowiązywał także zakaz zawierania ślubów w czasie dziesięciu dni pokuty, czyli przez pierwsze dziesięć dni nowego roku, pomiędzy świętami Rosz ha-Szana a Jom Kipur (okres wrzesień-październik)[123].

W części miejskiej parafii Szczekociny najwięcej małżeństw zawierano w miesiącach jesienno-zimowych (od października do marca) mianowicie 1164 przypadki, co stanowi aż 70,3% wszystkich ślubów. Śluby wiosenno-letnie były zdecydowanie mniej popularne (29,7%) (wykres nr 1).

Podobnie jak mieszczanie, mieszkańcy części wiejskiej parafii, najczęściej decydowali się na zawarcie małżeństwa w okresie jesienno-zimowym (66,4% ślubów wiejskich). Liczba związków zawieranych na wiosnę oraz w lecie w części wiejskiej wyniosła 490 przypadków (33,6%) (wykres nr 2). Pod względem sezonowości ślubów różnica pomiędzy częścią wiejską

[122] W parafii Szczekociny dochodziło do ślubów marcowych tylko wtedy, kiedy Wielkanoc przypadała właśnie na ten miesiąc. Analogicznie przedstawiała się też sytuacja w odniesieniu do związków zawieranych w kwietniu.

[123] *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, T. I, s. 124, 658, 699-700, T. II, s. 231, 260, 305, 438, 588, 605, 671-673, 714-715.

a częścią miejską parafii nie była duża albowiem Szczekociny były miastem, w którym zamieszkiwała liczna grupa ludności zajmującej się pracą w gospodarstwach rolnych[124].

Fakt, że parafianie żyjący w części wiejskiej nieco częściej brali śluby w okresie wiosenno-letnim niż czynili to mieszkańcy Szczekocin, świadczy najprawdopodobniej tym, że chłopi jako producenci żywności byli mniej zależni od czynnika ekonomicznego. W okresach gdy ceny żywności były wysokie (wiosna, początek lata), w porównaniu z ludnością miejską im łatwiej było zgromadzić dostateczną ilość pożywienia, zapewniającą zorganizowanie wesela na odpowiednim poziomie[125].

Wiele wskazuje na to, że istniała zależność pomiędzy procentową liczbą osób zajmujących się pracą w rolnictwie, a koncentracją ślubów w danym półroczu. Im więcej było w konkretnej parafii włościan, wyrobników, komorników lub innych kategorii ludności wiejskiej tym większa kumulacja ślubów następowała w okresie jesienno zimowym[126].

W październiku zawarto w mieście 102 śluby (6,1%) natomiast na wsi 92 (5,3 %), ale już następny miesiąc, listopad, przyniósł znaczny wzrost liczby odnotowanych związków. Mieszkańcy miasta zawarli wówczas 270 ślubów (16,3%), a wśród mieszkańców wsi było to 249 przypadków (14,9%) (wykres nr 1 i nr 2).

Dopiero w listopadzie ludność miejsko-wiejskiej parafii Szczekociny mogła dysponować większymi środkami materialnymi oraz dostatecznie dużą ilością wolnego czasu koniecznymi do właściwego przygotowania ślubu.

---

[124] Na podstawie danych uzyskanych z ksiąg metrykalnych parafii Szczekociny z lat 1808-1914 ustalono, że aż 34,6% mieszkańców żyjących części miejskiej związanych było z pracą w rolnictwie.

[125] Podobnie wyglądała sytuacja w miejsko-wiejskich parafiach Strzelce Opolskie oraz Toszek gdzie ludność mieszkająca na wsi preferowała śluby wiosenno-letnie ze względów ekonomicznych. J. Spychała, *Śluby…*, s. 11; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby…*, s. 54.

[126] W parafiach Borzykowa oraz Przełyk położonych blisko Szczekocin, cechujących się typowo wiejskim charakterem zdecydowanie dominowały śluby jesienno-zimowe. W Borzykowej w latach 1818-1914 stanowiły one 61,7% a w Przyłęku w okresie 1808-1914 67,9%. L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 12; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 3; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1879....*, s. 34-35. W przypadkach gdy społeczność danego obszaru była w mniejszym stopniu związana z pracą na roli (co dotyczyło np. górnośląskich parafii rolniczo-przemysłowych) odsetek małżeństw wiosenno-letnich był większy tak jak w przypadku parafii Strzelce Opolskie (45,9%), Toszek (39,5%), Kochłowice (47%). D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby…,*; J. Spychała, *Śluby…,*; P. Kwapulińska, *Śluby…*, s. 11, 55, 78.

Z powyższego zestawienia wynika, że pomiędzy październikiem a listopadem dokonał się aż dziesięcioprocentowy wzrost liczby ślubów zarówno w części miejskiej, a także w części wiejskiej parafii Szczekociny. Niewątpliwie na taki stan rzeczy wpływ miał zbliżający się Adwent, który był równoznaczny z zakazem zawierania małżeństw, a także zakończenie żniw, w efekcie, których ludność gromadziła wiktuały niezbędne do przetrwania zimy oraz przednówka, ale zarazem konieczne do zorganizowania wesela. Ponadto dla ludności rolniczej październik był miesiącem, w którym trwały jeszcze prace polowe, a więc następny miesiąc był dla wielu parafian niewątpliwie lepszym czasem do zmiany stanu cywilnego.

W grudniu nie udzielono w parafii Szczekociny żadnego ślubu co potwierdza wagę jaką przykładano do przepisów ustalonych przez Kościół katolicki[127].

W Szczekocinach miesiącem, w którym najczęściej zawierano śluby był styczeń albowiem odnotowano wówczas aż 402 małżeństw (24,3%), a więc prawie co czwarty związek małżeński miał miejsce właśnie w pierwszym miesiącu roku. Niewiele mniej małżeństw zawarto w następnym miesiącu - lutym 382, przypadki (23%) (wykres nr 1)[128].

W części wiejskiej zarówno styczeń jak i luty były uznawane za najlepszy czas zawarcie ślubu, lecz proporcje pomiędzy oboma miesiącami były tu odwrotne niż w mieście. W styczniu odbyło się 326 ślubów (19,6%) a w lutym znacznie więcej, bo aż 412, czyli 25,3% wszystkich małżeństw wiejskich (wykres nr 2)[129].

---

[127] Mimo tego, że śluby grudniowe nie występowały w parafii Szczekociny to zdarzały się one wyjątkowo w innych ośrodkach np. w parafiach: Krasne (lata 1786-1830), Głogów (woj. podkarpackie), Nowy Targ (lata 1867-1918) oraz Witków Śląski (lata 1851- 1898) udzielono w grudniu po jednym ślubie; w parafii Głuchołazy (lata 1890-1900) udzielono aż siedmiu ślubów. S. Rejman, op. cit., s. 162-163; B. Kowalik, op. cit., s. 69; K. Iluk, op. cit., s. 13; B. Rapacz, op. cit., s. 66.

[128] Początek roku a zwłaszcza miesiąc luty był okresem największej kumulacji ślubów w Przecławiu, Pilźnie i w Wojniczu, gdzie prawie co czwarty związek małżeński miał miejsce właśnie w drugim miesiącu roku. P. Miodunka, op. cit., s. 288.

[129] Ludność wiejska zdecydowanie bardziej preferowała zawieranie ślubów w lutym niż w styczniu. Tą prawidłowość potwierdzają wyniki badań nad demografią pobliskich parafii Przyłęk oraz Borzykowa. W parafii Przyłęk w latach 1808-1914 zawarto 233 małżeństwa w lutym i 183 małżeństwa w styczniu a w parafii Borzykowa w okresie 1818-1918 ilość ślubów z lutego wyniosła 736 przypadków natomiast ze stycznia 515 przypadków, L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 3; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 34; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 12.

Dominacja dwóch pierwszych miesięcy nie powinna dziwić albowiem wśród społeczeństw rolniczych cechą charakterystyczną było zawieranie związków małżeńskich w styczniu i w lutym co wynikało z kalendarza prac w gospodarstwach rolnych. W styczniu oraz w lutym zajęć było stosunkowo niewiele i ludność dysponowała dostateczną ilością wolnego czasu, którego brakowało w miesiącach letnich oraz jesiennych. Z tego też względu podejmowanie nowych kontaktów towarzyskich, planowanie założenia rodziny, wszelkiego rodzaju kontrakty zawierane pomiędzy przedstawicielami poszczególnych rodzin były w zimie o wiele łatwiejsze niż w okresie wzmożonej pracy przypadającej na miesiące letnie[130].

W styczniu oraz w lutym w związki małżeńskie wchodziły także osoby, które nie zdążyły tego uczynić przed Adwentem i z konieczności ślub musiał być przełożony na rok następny. Również i zbliżający się okres Wielkiego postu motywował parafian do zawarcia ślubu wraz z początkiem nowego roku, ponieważ następna możliwa pora wypadała po Wielkanocy co dla ludzi pracujących na roli wiązało się z oczywistymi utrudnieniami.

Czas zawarcia ślubu w bardzo dużej mierze zależał od środków finansowych i zgromadzonych zapasów żywności potrzebnych do odpowiedniego przygotowania wesela, które w miarę możliwości starano się urządzać okazale gdyż było to wyznacznikiem pozycji danej rodziny w hierarchii społecznej. Fakt, że mieszkańcy wsi częściej decydowali się na zawarcie ślubu w lutym niż mieszkańcy miasta wydaje się mieć przyczyny właśnie w czynnikach ekonomicznych. Chłopi nie byli zmuszeni do nabywania żywności tak jak mieszkańcy miasta, z których ponad połowa utrzymywała się głównie z rzemiosła, a więc włościanie dysponując wystarczającymi środkami mogli odłożyć ślub do lutego.

Marzec stanowił miesiąc, w którym zawarto jedynie 8 ślubów w mieście i 16 na wsi. Obie te wartości stanowią poniżej jednego procenta wszystkich odnotowanych przypadków,

[130] Koncentracja zjawiska ślubów w poszczególnych miesiącach różniła się oczywiście w zależności od konkretnej parafii, często bowiem występowały, bowiem ośrodki o wiejskim charakterze, w których najwięcej ślubów przypadło na miesiąc listopad. Cezary Kuklo, *Demografia…*, s. 298-299.

a w następnym miesiącu, czyli w kwietniu, liczba małżeństw zwiększyła się tylko nieznacznie, bowiem w części miejskiej parafii zarejestrowano 16 ślubów (0,9%) a w części wiejskiej było to 20 przypadków (1,2%)[131] (wykres nr 1 i nr 2).

W miesiącach wiosenno letnich (od kwietnia do września) odbyło się już znacznie mniej ślubów. W mieście związki małżeńskie zawarło 490 par, czyli 29,7 % wszystkich przypadków, natomiast w części wiejskiej wynik ten był nieco większy albowiem na małżeństwo zdecydowało się wówczas 557 par (33,5%) (wykres nr 1 i nr 2).

O tak znikomej koncentracji zjawiska w marcu oraz w kwietniu decydowały przede wszystkim dwa czynniki. Pierwszym były przepisy kościelne zabraniające udzielania ślubów w okresie Wielkiego Postu[132]. Drugim była sytuacja wiążąca się z bardzo trudnym okresem jakim był dla ludności przednówek, który charakteryzował się brakiem żywności. Zapasy zgromadzone przez ludność w zeszłym roku wraz z początkiem wiosny były już z reguły na wyczerpaniu, co oczywiście nie sprzyjało podjęciu decyzji o zwarciu związku małżeńskiego i łączących się z nim wielu kosztownych czynności jakimi były np. opłaty pobierane przez kościół, organizacja wesela, a także przygotowanie odpowiedniego posagu dla panny młodej.

W maju w części miejskiej parafii zawarto 92 śluby (5,5%), natomiast w części wiejskiej odnotowano 137 przypadków (8,2%) (wykres nr 1 i nr 2) Większa popularność maja wśród mieszkańców wsi wydaje się być spowodowana chęcią zawarcia związku przed okresem żniw oraz potwierdza większą samowystarczalność ludności wiejskiej jeśli chodzi o zaopatrzenie w wiktuały.

Tradycyjnie w miesiącach wiosenno letnich najwięcej małżeństw zawarto w okresie od maja do lipca a kulminacja tego zjawiska przypadała na miesiąc czerwiec zarówno na wsi, jak

[131] Niewielka ilość ślubów marcowych, kwietniowych oraz prawie całkowity brak małżeństw grudniowych jest charakterystyczny dla niemal wszystkich parafii rzymskokatolickich, albowiem skrupulatnie przestrzegano w nich przepisów kościelnych dotyczących daty ślubu. W tym względzie nie było istotnych różnic pomiędzy parafiami wiejskimi i miejskimi.

[132] Co prawda w parafii Szczekociny w marcu i w kwietniu udzielono w sumie 60 ślubów, lecz jak wiadomo Wielkanoc była świętem ruchomym, a wszystkie małżeństwa zawarto już po okresie świątecznym.

i w mieście. 165 (9,9%) ślubów zostało udzielonych w części miejskiej parafii a w części wiejskiej wynik ten był niewiele mniejszy i wyniósł 148 przypadków (8,1%). Był to czas po przejściu przednówka, co skutkowało polepszeniem się sytuacji żywnościowej na wsi a w dalszej konsekwencji także w mieście gdzie sprzedawano produkty rolne.

Spadek liczby zawieranych ślubów cechował kolejne miesiące, a więc sierpień oraz wrzesień. W sierpniu odnotowano 56 małżeństw miejskich (3,3%) i 59 małżeństw wiejskich (3,5%). Tak niskie wartości wynikają niewątpliwie z faktu, iż znaczna część ludności parafii Szczekociny zajmowała się rolnictwem i w sierpniu była zajęta pracą przy żniwach.

Niewielka liczba odnotowanych małżeństw cechowała także wrzesień kiedy to zawarto 72 śluby miejskie (4,3%) i 70 ślubów wiejskich (4,2%). Zarówno wrzesień jak i październik przypadały na czas jesiennych prac polowych, stąd tak mała liczba ślubów zawartych w tych miesiącach (wykres nr 1 i nr 2).

W okręgu bożniczym Szczekociny w okresie jesienno-zimowym zawarto 837 ślubów czyli 54,4% wszystkich związków natomiast okres wiosenno-letni cieszył się wśród ludności żydowskiej nieco mniejszą popularnością albowiem miało miejsce wówczas 701 małżeństw co stanowi 45,6% wszystkich odnotowanych przypadków (wykres nr 3).

U ludności wyznania mojżeszowego nie było tak wielkiej przewagi ślubów jesienno-zimowych nad związkami zawieranymi na wiosnę oraz w lecie jak w przypadku katolików. Wynikało to po części z faktu, że żydzi nie pracowali na roli, a więc nie byli ograniczeni poprzez kalendarz prac polowych, który decydował w znaczący sposób o koncentracji związków małżeńskich w miesiącach zimowych.

Święto Sukot było bez wątpienia ważnym wydarzeniem dla szczekocińskich wyznawców judaizmu skoro stosowali się oni do zakazu zawierania związków małżeńskich w czasie jego trwania. Przypadało ono na okres wrzesień-październik i trwało siedem dni. Jego znaczenie znalazło odzwierciedlenie w bardzo małej liczbie ślubów wrześniowych oraz

październikowych. We wrześniu miały miejsce jedynie 63 przypadki (4%) a w październiku 78 przypadków (5%) (wykres nr 3).

W listopadzie nie było już ograniczeń religijnych, dlatego też społeczność żydowska zawarła więcej małżeństw niż w poprzednich dwóch miesiącach, mianowicie 127 przypadków (8,2%) (wykres nr 3).

Drugim (po lutym) pod względem popularności ślubów miesiącem był grudzień (185 przypadków, 12%). Niewiele mniej ślubów miało miejsce w styczniu albowiem na zmianę stanu cywilnego zdecydowały się wówczas 183 pary (11,8%) (wykres nr 3).

Najpopularniejszym miesiącem do zawarcia związku był wśród izraelitów luty. Zawarto wówczas 211 ślubów, czyli 13,7% wszystkich związków małżeńskich.

W okresie od grudnia do lutego nie istniały żadne (poza cotygodniowym szabatem) zakazy religijne odnośnie zawierania ślubów co wpływało niewątpliwie na tak wysoką kumulację tego zjawiska w tych trzech miesiącach. Wielu izraelitów zdecydowało się zapewne na zawarcie związku w styczniu oraz w lutym aby zdążyć przed okresem, w którym śluby były zakazane (święto Pesach, liczenie omeru) czyli przed kwietniem i majem.

W wyborze daty ślubu żydzi podobnie jak katolicy preferowali dwa pierwsze miesiące roku, czyli styczeń oraz luty pomimo dzielących ich różnic natury religijnej. Dla obu społeczności początek roku (liczony według kalendarza gregoriańskiego) stanowił okres krótszej pracy, zawierania kontraktów i transakcji oraz kontaktów towarzyskich.

Zarówno izraelici jak i katolicy starali się zawrzeć ślub przed okresami, w których było to niemożliwe ze względów religijnych.

W przeciwieństwie do ludności chrześcijańskiej żydzi stosunkowo często zawierali małżeństwa w marcu. W tym miesiącu doszło bowiem do 131 ślubów (8,5%). Zapewne wiele z osób, które zdecydowały się wówczas na zawarcie małżeństwa uczyniło to aby zdążyć przed świętem Pesach obchodzonym na przełomie marca i kwietnia. Nieudzielanie ślubów

w okresie trwania tego święta oraz w okresie liczenia omeru (kwiecień-maj) było głównym powodem małej liczby związków z kwietnia (59 przypadków; 3,8%) a także z maja (101 przypadków; 6,5 %) (wykres nr 3).

Okres przednówka, bardzo uciążliwy ze względu na wysokie ceny żywności, a niekiedy nawet na jej brak, dodatkowo zniechęcał żydów do zawierania ślubów w okresie od marca do maja.

Czerwiec był dla izraelitów ze Szczekocin miesiącem, w którym często dochodziło do zawierania związków małżeńskich (169 przypadków, 10,9%), pod względem popularności zajmował, bowiem czwarte miejsce. Ponieważ na okres lipiec-sierpień przypadał okres trzech tygodni poprzedzających święto Tisza be Aw, w trakcie trwania których ślubów nie udzielano w sposób naturalny dochodziło do zwiększenia ilości zawieranych związków w czerwcu. Nie bez znaczenia była także pewna poprawa w dostępności pożywienia następująca po przejściu przednówka.

Wspomniane wyżej względy natury religijnej ograniczały niewątpliwie ilość małżeństw zawieranych przez izraelitów w lipcu (100 przypadków, 6,5%) oraz w sierpniu (131 przypadków, 8,51 %) (wykres nr 3).

W parafii Szczekociny sezonowość miesięczna ślubów w części miejskiej i w części wiejskiej przedstawiały się bardzo podobnie. Przyczyn takiej prawidłowości należy dopatrywać się po pierwsze w rolniczym charakterze parafii. Około 1/3 ludności zamieszkującej miasto Szczekociny zajmowała się pracą w gospodarstwach rolnych[133] co powodowało, że okresy wzmożonej pracy, odpoczynku, zasobności w artykuły żywnościowe były mniej więcej takie same w mieście jak i na wsi.

Tej prawidłowości nie zmieniał fakt zamieszkiwania w mieście wielu rzemieślników, a więc osób stosunkowo luźno związanych z rolnictwem albowiem tradycja zawierania

[133] O proporcjach poszczególnych zawodów wśród ludności piszę więcej w części dotyczącej struktury zawodowej.

związków małżeńskich w określonych miesiącach roku była na tyle powszechna, że skłaniała mieszczan do wstępowania na ślubny kobierzec wtedy kiedy czyniła to większość parafian.

Sezonowość ślubów w ciągu całego omawianego w rozprawie okresu (1808-1914) charakteryzowała się stosunkowo niewielką zmiennością zarówno w części miejskiej jak i w części wiejskiej parafii. Mimo iż zmiany te nie były duże to jednak bardzo charakterystyczne.

Stopniowo zmniejszała się ilość małżeństw zawieranych w styczniu, głównie na wsiach. W latach 1847-1872 zawarto o 2,5 % mniej ślubów niż w okresie 1808-1846 a w latach 1873-1914 styczeń stał się jeszcze mniej popularny wśród mieszkańców wsi i dał się zaobserwować spadek o kolejne 2% w stosunku do okresu 1847-1872. Zmniejszenie się popularności ślubów styczniowych w mniejszym stopniu dotyczyło miasta. Ilość związków odnotowanych w latach 1873-1914 była niższa o 1,7 % w stosunku do ilości ślubów z okresu 1808-1846. Również luty cechował trzyprocentowy spadek ilości ślubów pomiędzy okresami 1808-1846 a 1873-1914.

Na słabnącą popularność stycznia wśród mieszkańców wsi oprócz czynników natury gospodarczej, o których wspomniano wyżej, mógł też wpływać utrudniony dostęp do kancelarii parafialnej. W warunkach zimowych przebycie drogi wynoszącej ponad 5 km, wiązało się z oczywistymi trudnościami szczególnie dla mieszkańców Małoszyc i Dąbrowicy, które to miejscowości były położone najdalej od Szczekocin. Mieszkańcy miasta nie byli zmuszeni do pokonywania uciążliwej drogi. Mogli oni szybciej oraz bez zbędnych trudności komunikacyjnych mogli ustalać szczegóły dotyczące zawarcia ślubu. Oni też zapewne w pierwszej kolejności rezerwowali dla siebie terminy wyprzedzając w tym parafian zamieszkałych w okolicznych wioskach.

Porównując dane odnośnie małżeństw listopadowych z okresu 1808-1846 z tymi z lat 1847-1872 należy stwierdzić, że listopad ciągle tracił na popularności zarówno wśród

mieszkańców wsi jak i miasta, a różnica pomiędzy pierwszym a drugim okresem była duża, bo wynosiła aż 5,3%.

Spadek popularności ślubów styczniowych lutowych oraz listopadowych nie pozostawał oczywiści bez konsekwencji dla koncentracji małżeństw w pozostałych miesiącach. Odwrotną tendencje można zaobserwować w odniesieniu do ślubów miejskich oraz wiejskich zawieranych w maju, czerwcu oraz w lipcu. W tych miesiącach pomiędzy okresami 1808-1846 a 1873-1914 doszło do zwiększenia się liczby odnotowanych związków. W maju o 2,5% w mieście i o 2,8% na wsi; w czerwcu o 3% w mieście i o 2,9% na wsi. Stopniowo zwiększała się też popularność lipca o 2% w mieście i o 1,9% na wsi, natomiast pozostałe miesiące nie wykazywały istotnych trendów wzrostowych ani spadkowych.

Fakt, że stopniowo rosła ilość zawieranych ślubów w miesiącach o dużym natężeniu prac polowych a w okresie ich zakończenia ilość ta malała może stwarzać pewne przesłanki do ostrożnego stwierdzenia, że w parafii Szczekociny w ciągu XIX i na pocz. XX w. zaszły pewne zmiany w organizacji pracy w rolnictwie powodujące zwiększenie jego wydajności oraz zmniejszenie nakładu ludzkiej pracy.

To, że zjawisko koncentracji ślubów w określonych miesiącach roku zaczęło ulegać niewielkiemu złagodzeniu może też przemawiać za zwiększeniem się w parafii liczby osób utrzymujących się z zajęć pozarolniczych, dla których tradycyjny kalendarz przyrody miał mniejsze znaczenie[134].

Nie należy także wykluczyć pewnych zmian obyczajowych, które mogły zachodzić na terenie parafii w okresie ponad stu lat.

Sezonowość ślubów wśród żydów zamieszkujących Szczekociny cechowała duża stabilność. Niewielkie zmiany, które zaszyły w ciągu całego omawianego w rozprawie okresu

[134] W podobnym kierunku przebiegały zmiany w sezonowości ślubów w miejsko-wiejskiej parafii Kochłowice w ciągu XIX w. P. Kwapulińska, *Śluby*…., s. 78.

1808-1913 nie były dynamiczne i podobnie jak w przypadku ludności katolickiej dały się zaobserwować pewne trendy.

Stopniowo, choć mało dynamicznie malała ilość związków małżeńskich, które były zawierane przez osoby wyznania mojżeszowego w styczniu, lutym oraz w marcu. W tych trzech kolejnych miesiącach w latach 1847-1872 zawarto mniej ślubów niż w okresie 1808-1846. W drugim wyróżnionym w rozprawie okresie (1847-1872) ślubów grudniowych było mniej o 1,5%, styczniowych o 1,8% a lutowych o 2%. Trzeci okres, czyli lata 1873-1913 również odznaczał się spadkiem popularności związków z wyżej wymienionych miesięcy albowiem w porównaniu do okresu (1847-1872) ilość małżeństw z grudnia była mniejsza o 1,6%, ze stycznia o 1,9%, a z lutego o 2%.

Spadającej popularności ślubów z grudnia, stycznia i z lutego towarzyszył jednocześnie wzrost zainteresowania związkami zawieranymi w dwóch miesiącach letnich - w czerwcu i w sierpniu. Liczba związków czerwcowych z lat 1808-1846 w porównaniu ze ślubami w kolejnym okresie 1846-1872 wzrosła o 2,5%, a w porównaniu z trzecim przedziałem czasowym (1873-1913) o 4,9%.

Osoby wyznania mojżeszowego coraz częściej decydowały się na zawieranie związków małżeńskich w sierpniu. W drugim okresie (1846-1872) odbyło się o 2% więcej ślubów niż w latach 1808-1845. Trzeci okres (1873-1913) również cechował wzrost zainteresowania ślubami sierpniowymi. Zawarto ich wówczas o 2,5% więcej niż w latach 1846-1872.

Żydzi szczekocińscy coraz częściej zaczynali decydować się na zmianę stanu cywilnego w listopadzie. Lata 1873-1913 przyniosły bowiem zwiększenie ilości związków o 2,4 % w porównaniu z poprzednim okresem (1847-1872). W pozostałych miesiącach nie dochodziło do żadnych istotnych zmian w ilości zawieranych związków.

Fakt, że izraelici ze Szczekocin coraz rzadziej brali śluby w miesiącach zimowych, a jednocześnie chętniej zaczynali zawierać małżeństwa w lecie może świadczyć

o pogarszającej się sytuacji materialnej wielu rodzin żydowskich. Stosunkowo niskie ceny żywności w lecie oraz jej duża podaż czyniły dużo łatwiejszym zorganizowanie tak kosztownego przedsięwzięcia jak ślub w czerwcu lub w sierpniu niż np. w okresie przednówka.

W latach 1808-1913 społeczność izraelicką ze Szczekocin cechował duży przyrost naturalny, a w dalszej konsekwencji dynamiczny wzrost liczby ludności. Wielce prawdopodobne jest, że nie szedł on w parze ze wzrostem zamożności wszystkich rodzin żydowskich, dlatego też wiele z nich decydowało się na zawieranie ślubów w takich porach roku aby jak najmniej obciążało to domowy budżet. Nie należy także zapominać o tym, że w XIX w. zdecydowana większość rodzin żydowskich była wielodzietna a przez to rodzice mieli do wydania z reguły po kilka córek i po kilku synów.

Miesiące, w których nie udzielano ślubów wyznawcom judaizmu ze względu na różne święta cechowała niewielka liczba odnotowanych związków małżeńskich[135] i w latach 1808-1913 nie zachodziły pod tym względem żadne zmiany. Świadczy to niewątpliwie o przestrzeganiu zasad oraz przepisów religijnych przez szczekocińskich żydów. Pod tym względem społeczności chrześcijańska i żydowska były bardzo podobne. Pomimo tego, że w okresie 1808 a 1914 doszło na ziemiach Polskich do istotnych zmian politycznych, społecznych oraz gospodarczych to wszystkie one nie zmieniły w zasadniczy sposób tradycji oraz nie ograniczyły wpływu religii i jej przepisów na zachowania społeczeństwa Szczekocin.

[135] Ze względu na fakt, że święta te były ruchome w stosunku do kalendarza gregoriańskiego nie występowały miesiące, w których nie doszło by do żadnego ślubu.

Wykres nr 1

Sezonowość miesięczna ślubów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

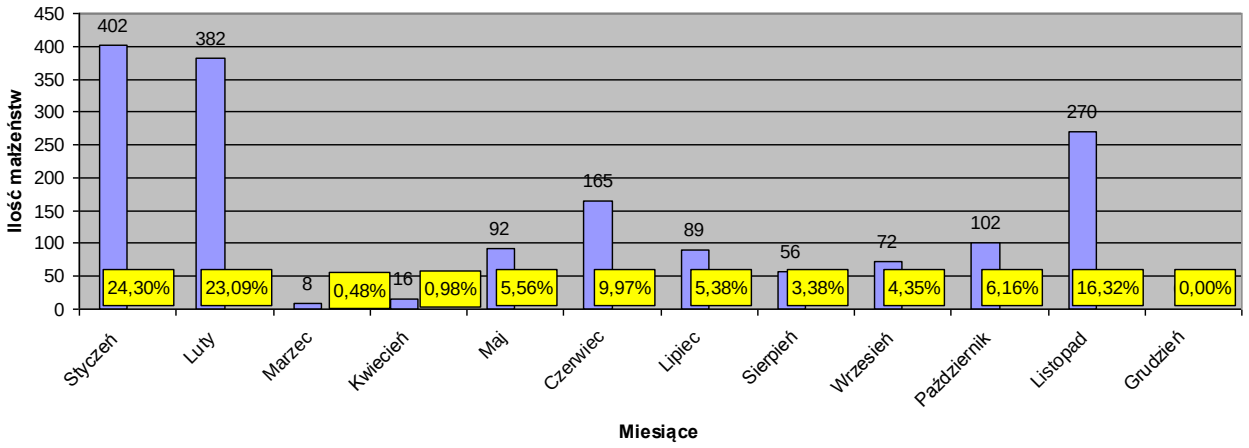

Źródło: badania własne.

Wykres nr 2

Sezonowość miesięczna ślubów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

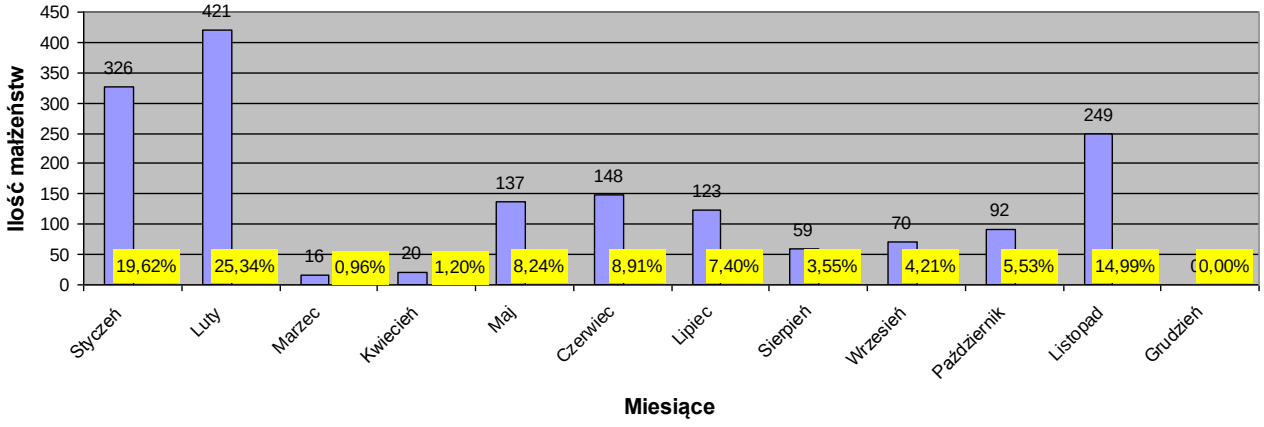

Źródło: badania własne.

Wykres nr 3

Sezonowość miesięczna ślubów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

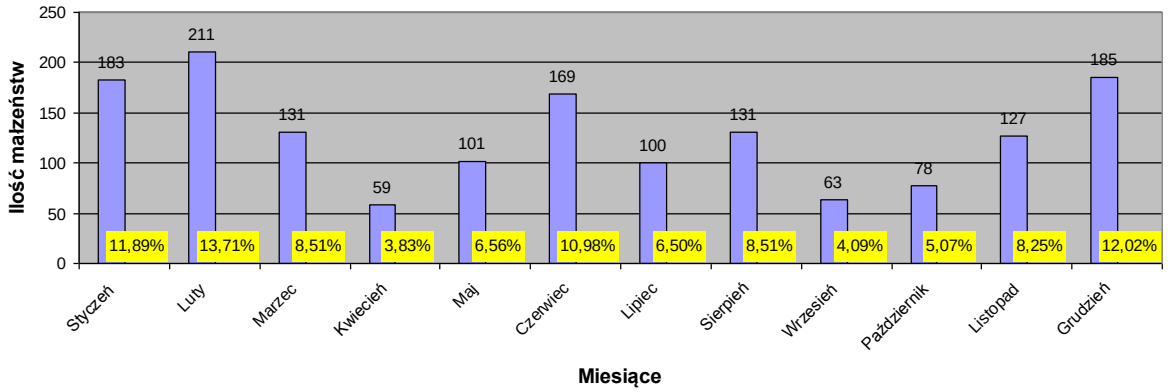

Źródło: badania własne.

Sezonowość tygodniowa ślubów należy do zagadnień rzadziej podejmowanych w literaturze przedmiotu lecz nie mniej istotnych. W części miejskiej parafii Szczekociny dniem, w którym najczęściej brano ślub był wtorek (38,3% wszystkich przypadków)[136]. Znacznie mniej ślubów udzielono w środę (26 %) oraz w poniedziałek (17,1%). W części wiejskiej na dzień ślubu najchętniej wybierano poniedziałek (46,4%). Znaczący procentowo udział cechował też wtorek, mianowicie (27,2%), a środa nie cieszyła się już tak dużą popularnością (zaledwie 8,6%)[137] (wykres nr 4). Dla mieszkańców części wiejskiej parafii Szczekociny inny dzień tygodnia poza poniedziałkiem oraz wtorkiem był jak widać trudny do zaakceptowania natomiast dla mieszczan środa stanowiła drugi co do popularności dzień ślubów.

[136] Śluby wtorkowe cechował się także popularnością w Głogowie oraz w mniejszym stopniu w Krasnem. S. Rejman, op. cit., s. 164-165.

[137] Śluby zawierane w poniedziałek i w wtorek dominowały również w innych parafiach. Stanowiły one łącznie 81 % wszystkich małżeństw zawartych w parafii Kochłowice; 70,7 % w Witkowie Śląskim; 64,5% w Głuchołazach; 50,8% w Strzelcach Opolskich; 67,4% w Toszku, natomiast nieco mniej w Przecławiu w Pilźnie oraz w Wojniczu, bo 43,4%. P. Kwapulińska, *Śluby…*, s. 80; K. Iluk, op. cit., s. 15; B. Rapacz, op. cit., s. 67-68; J. Spychała, *Śluby*…, s. 12; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby*…, s. 56-57; P. Moidunka, op. cit., s. 291.

Koncentracja małżeństw w pierwszych dniach tygodnia miała oczywiście swoją przyczynę. O wyborze dnia ślubu decydowały głównie względy ekonomiczne, a konkretnie koszty związane z organizacją wesel, które starano się w miarę możliwości ograniczać. Rodzina decydując się na ślub i wesele na początku tygodnia zdejmowała z siebie obowiązek goszczenia i wyżywienia gości weselnych dłużej niż jeden dzień, ponieważ następny dzień był już zwyczajnym dniem pracy, a więc nic nie stało na przeszkodzie, aby weselnicy udali się z powrotem do swoich domów. Nie istniała obawa, że zechcą zostać dłużej np. na niedzielę.

Poza czynnikami ekonomicznymi warto rozważyć i inne problemy, które wpływały na wybór dnia zawarcia małżeństwa. Względy czysto praktyczne utrudniały niewątpliwie przeprowadzenie większej ilości tak ważnej ceremonii jaką był ślub w ciągu jednego dnia. Na wybór konkretnego terminu wpływ miał zapewne proboszcz, który miał w tej kwestii zdanie decydujące. Skoro wiec obydwu grupom miejskiej oraz wiejskiej odpowiadały pierwsze dni tygodnia to musiała z biegiem czasu ustalić się pewna praktyka ułatwiająca wzajemne współżycie.

W parafii Szczekociny bardzo niewiele ślubów zawarto w czwartek. W części miejskiej było to 5,5% a w części wiejskiej 4,8% wszystkich przypadków. Piątek był jeszcze mniej popularnym dniem na zawarcie małżeństwa. W tym dniu zarejestrowano jedynie 1,7% ślubów miejskich i 3,7% ślubów wiejskich co wynikało przyczyn religijnych (wykres nr 4). W Kościele Katolickim w tym dniu upamiętniano Mękę Pańską i powszechnie obchodzono post[138].

Sobota była najrzadziej wybieranym dniem ślubu przez mieszkańców wsi i w okresie 1808-1914 odnotowano jedynie 29 takich przypadków, co stanowi 1,7% ślubów wiejskich.

[138] Również wśród innych parafii katolickich piątek należał do najrzadziej wybieranych dni niezależnie od okresu oraz terytorium. Np. w parafii Trzcianne w XVIII w. w ten dzień zawierano najmniej ślubów. Podobnie było też w parafii Rząśnik. C. Kulko, *Próba analizy…*, s. 111; K. Górna, *Sezonowość…*, s. 566.

W mieście sobota również nie była zbytnio popularna, ponieważ jej procentowy udział w ilości wszystkich związków wynosił 4,4 % (wykres nr 4).

W niedzielę odnotowano 112 śluby w części miejskiej (6,7%) oraz 126 ślubów w części wiejskiej (7,6%) (wykres nr 4). Fakt, że niedziela była dniem wolnym od pracy z pewnością wpływał na wyższą niż w przypadku czwartku czy piątku ilość ślubów. Pomimo tego, zawarcie związku małżeńskiego w tym dniu natrafiało na pewne trudności. W kościele były odprawiane msze święte co oczywiście kolidowało z ceremonią ślubu[139]. Niedziela była także traktowana jako dogodny czas na zawieranie ważnych kontraktów, umów, spotkań, aranżowania małżeństw a nie koniecznie na dzień jego zawarcia.

W latach 1808-1914 sezonowość tygodniowa ślubów nie wykazywała istotnych zmian. Zarówno na początku XIX w. jak i na początku wieku XX zdecydowanie dominowały związki zawierane na początku tygodnia jednak ich procentowy udział we wszystkich odnotowanych związkach ulegał stopniowemu zmniejszeniu. Proces ten w większym stopniu dotyczył części wiejskiej albowiem liczba ślubów poniedziałkowych w latach 1873-1914 była o 4,5 % mniejsza od ilości związków zawieranych tego dnia w okresie 1808-1845. Wśród ludności wiejskiej zwiększyła się popularność wtorku oraz niedzieli, które to dni coraz chętniej niż na pocz. XIX w. zaczęto wybierać jako dzień zawarcia ślubu, różnica pomiędzy okresami 1808-1846 a 1873-1914 nie była jednak duża i wynosiła zaledwie 3%. W części miejskiej parafii Szczekociny zmiany w sezonowości tygodniowej związków małżeńskich były jeszcze mniejsze i nie zaobserwowano w tym względzie istotnych trendów.

Trudno przypuszczać aby te zmiany wynikały wyłącznie z przyczyn ekonomicznych i należy w tym wypadku dopatrywać się czynników społeczno-obyczajowych. Nie jest wykluczone, że społeczność wiejska starała się w pewien sposób naśladować obyczaje

[139] Popularność niedzieli jako dnia ślubu zależała od lokalnej praktyki oraz zwyczajów np. w parafii opolskiej była ona najczęściej wybieranym dniem przez mieszkańców wsi (76,3% ślubów wiejskich). W. Pasieka, op. cit. s. 48.

i mody panujące w mieście, a przez to podnosić swój prestiż oraz znaczenie wśród mieszkańców swojej osady.

Sezonowość tygodniowa ślubów u szczekocińskich żydów przedstawiała się inaczej niż było to w przypadku ich katolickich sąsiadów. Najbardziej charakterystyczną cechą był brak tak dużej dominacji jednego, lub ewentualnie dwóch dni jaka dała się zaobserwować u chrześcijan albowiem małżeństwa, z wyjątkiem związków zawieranych w sobotę rozkładały się w miarę równomiernie na poszczególne dni tygodnia.

Izraelici najwięcej ślubów zawarli w środę (23,2% wszystkich związków) oraz w czwartek (20,4%). Pozostałe dni tygodnia (z wyłączeniem soboty) odznaczały się bardzo podobną popularnością. We wtorek zawarto 234 małżeństwa (15,2%) w niedzielę 217 (14,1%) w piątek 203 (13,1%) a w poniedziałek udzielono 196 ślubów (12,7%) (wykres nr 6). Śluby sobotnie ze względu na Szabat należały do absolutnych wyjątków dlatego też w ciągu 105 lat odbyło się tylko 16 takich ceremonii (1%) (wykres nr 6). Świadczy to o przestrzeganiu przez społeczność szczekocińską przepisów religijnych obowiązujących wyznawców judaizmu. Zgodnie z żydowska tradycją dobrym dniem do zawarcia ślubu był wtorek[140] lecz pogląd ten nie znajduje to odzwierciedlenia w przypadku szczekocińskiej gminy wyznaniowej bowiem jej członkowie chętniej wybierali środę oraz czwartek. Trudno jednoznacznie stwierdzić co miało decydujący wpływ na największą popularność tych właśnie dni. Prawdopodobnym jest, że o takiej koncentracji małżeństw decydował czynnik ekonomiczny, tak jak było to u katolików. Dni wypadające po środzie a także po czwartku były dla żydów normalnymi dniami pracy, więc z pewnością wiele uboższych rodzin żydowskich starało się zminimalizować koszta związane z kilkudniowym goszczeniem weselników. Następnego dnia po ślubie goście mogli wracać do domów nie istniał bowiem powód aby dłużej zatrzymywali się w domu panny młodej[141].

[140] *Polski Słownik Judaistyczny*….., T. 2, s. 671.
[141] U żydów wesela organizowane były zazwyczaj w domu panny młodej tak jak u katolików.

Czynnik ekonomiczny nie mógł mieć jednak tak dużego znaczenia skoro stosunkowo wiele związków zawierano w pozostałych dniach tygodnia. Prawdopodobne jest, że szczekocińscy żydzi większą uwagę przywiązywali do miesiąca, w którym zawierany był ślub niż do dnia tygodnia.

W okresie 1808-1913 sezonowość tygodniowa ślubów odznaczała się dużą stabilnością nie doszło bowiem do istotnych zmian w proporcjach pomiędzy poszczególnymi dniami tygodnia. Wystąpił jednak stopniowy spadek popularności środy. Ilość ślubów z środy z okresu 1847-1872 była o 2,3% mniejsza od ilości związków z lat 1808-1913. Śluby środowe stawały się coraz rzadsze także pod koniec XIX i na początku XX stulecia. W latach 1873-1913 było ich o 2,2% mniej w porównaniu z okresem 1847-1872. W latach 1873-1913 udzielano o 2,2% mniej ślubów w czwartek niż w okresie wcześniejszym 1847-1872. W ciągu 105 lat wystąpił także wzrost zainteresowania związkami zawieranymi we wtorek. W okresie 1847-1872 śluby wtorkowe były zawierane częściej o 2,5% w porównaniu do okresu 1808-1845. Wzrost zainteresowania tymi związkami cechował także drugą połowę XIX i początek XX wieku. Ilość małżeństw z wtorku z lat 1873-1913 była o 2,1 % większa od ilości ślubów z poprzedniego okresu, czyli lat 1847-1872.

Rozkład tygodniowy ślubów w pozostałych dniach tygodnia (poniedziałek, piątek, sobota oraz niedziela) w ciągu całego przebadanego w rozprawie okresu (1808-1913) cechowała stabilność i nie zaszły w tym względzie żadne istotne zmiany.

Wykres nr 4

Sezonowość tygodniowa ślubów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

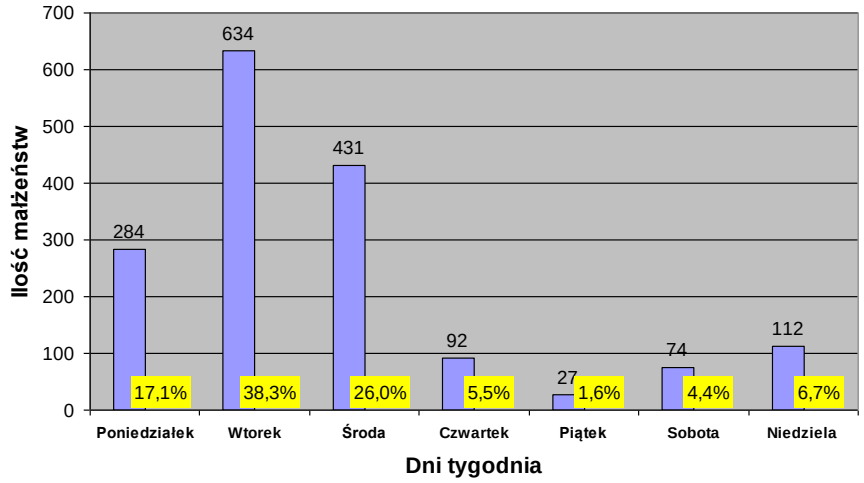

Źródło: badania własne.

Wykres nr 5

Sezonowość tygodniowa ślubów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

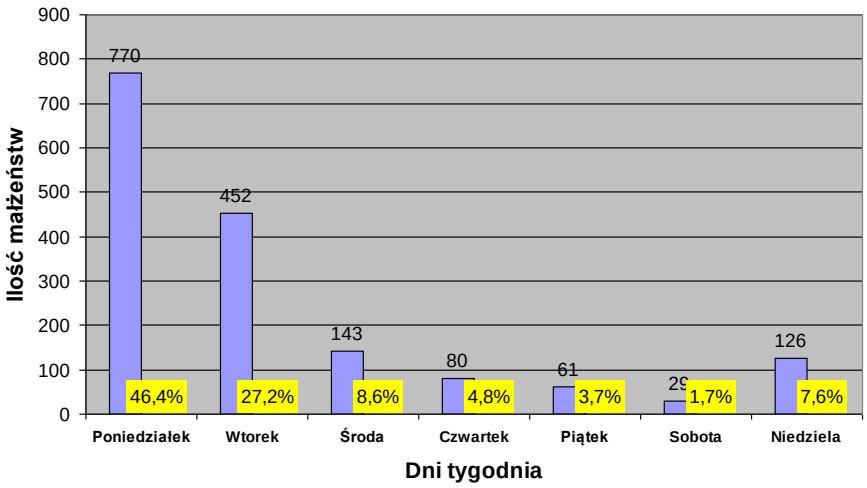

Źródło: badania własne.

Wykres nr 6

Sezonowość tygodniowa ślubów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

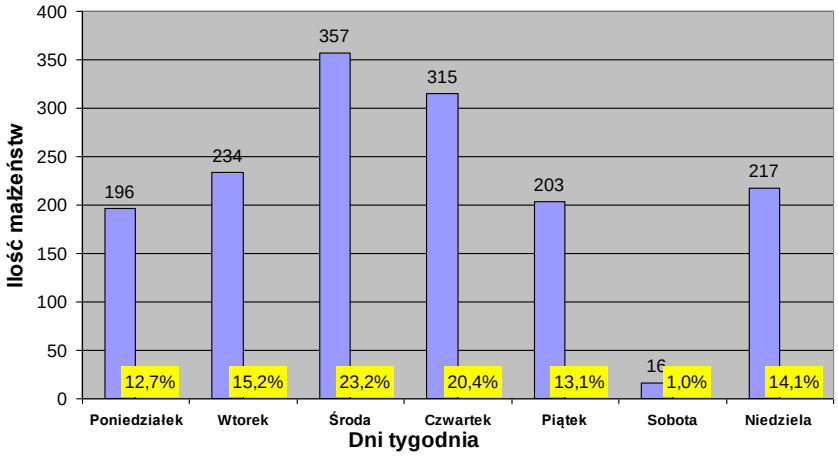

Źródło: badania własne.

2. Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego

W Szczekocinach w latach 1808-1914 kawalerowie żenili się najczęściej mając 20-24 lata, co stanowi aż 43% wszystkich związków. Podobnie wyglądała sytuacja w części wiejskiej parafii gdzie analogiczny wiek również uważano za najlepszy do zawarcia małżeństwa, odnotowano bowiem 636 takich przypadków (37,6%)[142]. Ten sam przedział wiekowy dominował także wśród panien, gdyż w części miejskiej, w tym wieku wyszło za mąż 534 panien (39%), a w części wiejskiej nieco więcej, mianowicie 554 (33,3%)[143] (tabela nr 2 i nr 3).

[142] W tej samej grupie wiekowej czyli 20-24 lata najczęściej brali śluby mieszkańcy parafii Borzykowa, Przyłęk oraz Bejsce. Lech Frączek, *Ludność parafii Borzykowa*….., s. 13; tenże, *Ludność parafii przełyk w latach 1808*….., s. 4; E. Piasecki, op. cit., s. 144.

[143] W górnośląskich miejsko-wiejskich parafiach: Strzelce Polskie, Toszek, Kochłowice, Opole, mężczyźni żenili się najczęściej mając do 25 do 29 lat, a wiec decydowali się na zawarcie związku nieco później niż kawalerowie z parafii Szczekociny. Z kolei większość kobiet z trzech wymienionych wyżej parafii z terenu Górnego Śląska wychodziła za maż tak samo jak panny z parafii Szczekociny, czyli w wieku od 20 do 24 lat.

W przedziale wiekowym do 19 roku życia, panny zawierały związki małżeńskie znacznie częściej od kawalerów. Na wsi związki takie stanowiły 31,1% a w mieście 32,2% ogółu odnotowanych przypadków natomiast kawalerowie, którzy nie ukończyli jeszcze 19 lat żenili się stosunkowo rzadko. Zdarzenia takie stanowiły 8,1% ślubów wiejskich i 6,9% ślubów miejskich[144] (tabela nr 2 i nr 3).

Kawalerowie oraz panny z części wiejskiej parafii Szczekociny będący w wieku pomiędzy 25 a 29 lat chętniej decydowali się na zmianę stanu cywilnego niż ich odpowiednicy z miasta. W tym przedziale wiekowym ożeniło się 333 kawalerów (20%) i 266 panien (16%) żyjących na wsi (tabela nr 2 i nr 3). Wśród mieszczan szczekocińskich małżeństwa zawierane w tym wieku nie były już tak popularne, szczególnie wśród kobiet. Różnica pomiędzy procentowym udziałem panien z miasta a panien ze wsi wynosiła bowiem aż 6%. Z pewnością zdecydował o tym fakt, że do 24 roku życia to właśnie panny mieszkające w mieście częściej stawały na ślubnym kobiercu.

Śluby kawalerów i panien mieszczących się w kolejnych przedziałach wiekowych (powyżej 30 lat) nie były już tak powszechne jak u osób, które nie ukończyły jeszcze trzydziestego roku życia, niemniej jednak odnotowano 106 małżeństw kawalerów mających 30-34 lata (w mieście) oraz 92 analogiczne przypadki na wsi[145] (tabela nr 2 i nr 3).

Kobietom liczącym od 30 do 34 lat znacznie trudniej było znaleźć małżonka. Śluby panien zakwalifikowanych do tego przedziału wynosiły tylko 1,5% wszystkich związków w części wiejskiej parafii i 1,6% w części miejskiej (tabela nr 2 i nr 3).

J. Spychała, *Śluby…*, s. 18; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby…*, s. 59; P. Kwapulińska, *Śluby…*, s. 88; W. Pasieka, op. cit., s. 55.

[144] Nieco większy procent kobiet (w wieku do 19 roku życia) wychodził za mąż w niedalekiej od Szczekocin parafii Borzykowa, mianowicie 39,5 % oraz w sąsiedniej parafii Przyłęk gdzie przypadki takie stanowiły aż 40,4% wszystkich ślubów z lat 1808-1879. L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…..*, s. 13; tenże, *Ludność parafii przełyk w latach 1808…..*, s. 4.

[145] W innych parafiach katolickich zdecydowana większość panien oraz kawalerów także brała ślub przed ukończeniem trzydziestu lat a różnice pomiędzy poszczególnymi ośrodkami były widoczne dopiero przy bardziej szczegółowym rozpatrywaniu zagadnienia np. przy porównywaniu procentowego udziału poszczególnych związków w określonych grupach wiekowych.

W społeczeństwie Szczekocin w XIX i na początku XX w. staropanieństwo nie było popularne bez względu na miejsce zamieszkania. Podobne stwierdzenie można też śmiało odnieść do starokawalerstwa z tą jednak uwagą, że mężczyźni zostawali w stanie wolnym nieco dłużej do kobiet. Wśród kawalerów mających 35-39 lat odnotowano 62 przypadki zawarcia małżeństwa (miasto) oraz 48 przypadków (wieś) (tabela nr 2 i nr 3).

Śluby pierwsze osób mających więcej niż czterdzieści lat należały w parafii Szczekociny do wyjątków i w żadnym z kolejnych przedziałów wiekowych ich procentowy udział w całości zjawiska nie przekraczał nigdy jednego procenta. Najstarszym kawalerem, który wziął ślub w parafii Szczekociny był sześćdziesięcioletni wojskowy Jan Staniszewski. 8 II 1857 r. poślubił on młodszą do siebie o 25 lat pannę Małgorzatę Zaganiak[146]. W stanie panieńskim najdłużej bo aż 48 lat wytrwała Tekla Klecowna, która 28 VII 1848 r. poślubiła wdowca, niejakiego Bonawenture Wojciechowskiego[147].

Zarówno w mieście jak i na wsi starano się zawierać małżeństwa będąc w młodym wieku a różnice pomiędzy obiema częściami parafii Szczekociny nie były pod tym względem duże. Wpływ na takie postępowanie miały zapewne chęć jak najszybszego założenia rodziny oraz doczekania się licznego potomstwa co było oczywiście łatwiejsze jeśli zawierało się ślub pomiędzy dwudziestym a trzydziestym rokiem życia (szczególnie w przypadku kobiet). Liczna rodzina w społeczeństwach rolniczych była bardzo istotna pomocą w prowadzeniu gospodarstwa rolnego przy braku mechanizacji w rolnictwie.

Pod względem liczby małżeństw zawieranych do trzydziestego roku życia mieszkańcy części miejskiej wyprzedzali włościan. Wydaje się to zastanawiające albowiem zgodnie z ogólnie panującym poglądem to w ośrodkach wiejskich starano się brać śluby jak najwcześniej gdyż pomagało to w funkcjonowaniu gospodarstw wiejskich. Za to w miastach

[146] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1857 r*., sygn. s.14., s. 28.
[147] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1848 r*., sygn. s.7, s. 26v.

zawieranie związków było opóźniane ze względu na konieczność wyuczenia zawodu (najczęściej rzemieślniczego)[148]. To, że mieszkańcy części miejskiej brali śluby nieco wcześniej niż mieszkańcy części wiejskiej mogło wynikać z tego, że wieś była ogólnie mówiąc uboższa od miasta i rodzinom wiejskim trudniej było zgromadzić odpowiedni posag dla panny młodej[149]. W parafii Szczekociny, różnice koncentracji związków małżeńskich w określonych przedziałach wiekowych, pomiędzy częścią miejską a częścią wiejska nie były duże. Z pewnością wynikało to z faktu, że w mieście żyła liczna grupa osób zajmujących się rolnictwem. Wśród wdowców i wśród wdów biorących ślub w parafii Szczekociny żaden przedział wiekowy nie cechowała szczególna dominacja, jaka występowała w przypadku ślubów pierwszych.

Najwięcej wdowców ożeniło się ponownie w wieku 25-29 lat zarówno w części miejskiej (3,7%) jak i w części wiejskiej (4,3%) z kolei najwięcej wdów mieściło się w wyższym przedziale wiekowym 30-34 lata. W tym wieku wyszły za maż 44 wdowy z miasta (2,6%) oraz 51 wdów ze wsi (3%) (tabela nr 2 i nr 3). W części miejskiej parafii Szczekociny stosunkowo często dochodziło do powtórnych ślubów wśród wdowców mających 40-44 lata (2,5%) i 45-49 lat (2,5%), lecz w części wiejskiej większe skupienie wdowców powtórnie zawierających związek małżeński daje się zaobserwować w grupie osób młodszych, bo mających od 30 do 34 lat (3%) (tabela nr 2 i nr 3). Podobnie jak wdowcy, także i wdowy mieszkające na wsiach decydowały się na powtórne zamążpójście częściej niż ich odpowiedniczki ze Szczekocin oraz czyniły to będąc od nich nieco młodsze (patrz tabela nr 3). Najstarszymi wdowcami, którzy ożenili się w parafii Szczekociny byli Feliks

[148] Podobnie przedstawiała się sytuacja w parafii Strzelce Opolskie, gdzie wśród ślubów branych przez osoby od trzydziestego roku życia przeważały procentowo związki zawierane przez mieszkańców części miejskiej tej parafii. J. Spychała, *Śluby…*, s. 18-19. W innych ośrodkach występowała sytuacja odwrotna, kiedy to mieszczanie brali śluby później niż mieszkańcy wsi. E. Brodnicka, *Ludność…*, s. 184.

[149] Na związek zamożności rodzin oraz ich przynależności do konkretnej kategorii ludności wiejskiej z czasem zawierania związków małżeńskich zwracano już uwagę w literaturze demograficznej dotyczącej ludności Śląska, gdzie wykazano, że czym wyżej w hierarchii społecznej stali nupturienci, tym wcześniej się żenili. D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby…*, s. 61-62; Z. Kwaśny, *Z najnowszych badań nad rozwojem demograficznym ludności Śląska w XVIII i XIX wieku*, ŚKHS 43 1988, nr. 2, s. 285-298.

Staniszewski oraz Karol Faryś. Pierwszy z nich zdecydował się na ten krok mając 70 lat i 9 IV 1913 r. poślubił Joannę Kowalską[150]. Drugi - Karol Faryś także mający powyżej 70 lat dnia 10 I 1900 r. poślubił sześćdziesięcioletnią wdowę Barbarę Nowakowską[151].

Przyczyny tych różnic pomiędzy miastem a częścią wiejską parafii w dużej mierze wynikały z faktu, że na wsiach praktyczne jedynym zajęciem była dla ludności praca na roli, dlatego też owdowiali mężczyźni częściej niż bywało to w mieście decydowali się na powtórny ożenek. Brak gospodyni pomagającej we wspólnym prowadzeniu gospodarstwa musiał być, więc bardzo dotkliwy gdyż zaburzał on ustabilizowany tradycyjny cykl pracy. Jako powody, dla których ludzie zawierali małżeństwa ponownie trzeba wymienić także czynniki ekonomiczne. Dzięki małżeństwu zyskiwało się możliwość powiększenia stanu gruntów oraz inwentarza. Wydaje się wielce prawdopodobne, że tego typu argumentacja decydowała o zawieraniu związków wśród osób mających ponad 50 lat.

Przy rozpatrywaniu przyczyn zawierania związków małżeńskich zarówno tych pierwszych jak i powtórnych nie wolno też całkowicie pomijać znaczenia kwestii uczuciowych. Niestety opierając się na materiale źródłowym wykorzystanym w niniejszej rozprawie trudno precyzyjnie określić jaki wpływ wywierał ten czynnik na obraz zjawiska ślubów. Zapewne logicznym będzie stwierdzenie, że w XIX i na początku XX w., a więc w czasach gdy powszechnym było kojarzenie małżeństw przez rodziców uczucie odgrywało znikomą rolę w doborze partnera życiowego.

W parafii Szczekociny śluby zawierali najczęściej kawalerowie z pannami. Tego typu śluby stanowiły 74% związków w części miejskiej i 69% związków w części wiejskiej. Różnica ta wynika z faktu, iż na wsi częściej dochodziło do ślubów powtórnych[152]. Śluby

[150] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1913 r*., s. 46.
[151] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1900 r*., s. 28v.
[152] Przykładowo ta sama prawidłowość występowała też w innych parafiach Opole, Strzelce Opolskie oraz Toszek złożonych z części miejskiej oraz wiejskiej a jej przyczyny były wszędzie podobne. Chodziło

wdowców z wdowami były prawie tak samo popularne na wsi (10%) jak i w mieście (11%) natomiast śluby typu wdowiec-panna częściej można było zaobserwować w mieście, gdzie ich procentowy udział wynosił 11% (na wsi 7%) (wykres nr 7 i nr 8). Z kolei wiązki typu wdowa-kawaler zdecydowanie częściej występowały na wsiach (14%) niż w Szczekocinach (tylko 4%) (wykres nr 7 i nr 8). Najprawdopodobniej to łączenie sąsiadujących ze sobą gruntów, które było ekonomicznym efektem zawarcia tego typu związku, wpłynęło na tak dużą różnice pomiędzy miastem a wsią. Wdowy wnosiły do związku zawsze pewien majątek (pochodzący najczęściej z poprzedniego związku), którym na wsi było często pole natomiast w mieście gdzie większość ludności parała się rzemiosłem ziemia odgrywała mniejszą rolę.

Struktura nowożeńców według wieku charakteryzowała się dużą stabilnością, lecz mimo tego na przestrzeni ponad stu lat dochodziło jednak do niewielkich zmian. W porównaniu ze ślubami zawieranymi w I połowie XIX wieku w latach 1847-1872 zwiększyła się liczba związków powtórnych w obu częściach parafii Szczekociny. Na ponowne małżeństwo najczęściej decydowali się mieszkańcy wsi będący w przedziale wiekowym 25-29 lata, w którym dał się zaobserwować wzrost liczby ślubów o 5,1% oraz w grupie wiekowej 40-44 lata, gdzie również odnotowano czteroprocentowe zwiększenie się ilości małżeństw. W latach 1847-1872 mieszkańcy miasta zawarli więcej ślubów drugich niż uczynili to w okresie 1808-1846. U wdowców mających od 30 do 34 lat zaobserwowano trzyprocentowy wzrost zainteresowania powtórnymi małżeństwami. W okresie 1847-1872 w obu częściach parafii doszło do wzrostu liczby związków powtórnych zawieranych przez kobiety. Wzrost ten dotyczył przede wszystkim mieszkanek wsi mieszczących się w grupie wiekowej 25-29 lat. Ślubów takich było, bowiem o 3,2% więcej niż w okresie poprzednim (1808-1846) natomiast w Szczekocinach w analogicznym przedziale wiekowym śluby drugie zdarzały się rzadziej (wzrost o 2,2%).

---

o utrzymanie tradycyjnego modelu funkcjonowania rodziny i pracy w gospodarstwach, a także o łączenie gruntów. W. Pasieka, op. cit., s. 53; J. Spychała, *Śluby…*, s. 17; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby…*, s. 58.

Przyczyn wzrostu ilości ślubów drugich należy przede wszystkim upatrywać w wydarzeniach z lat 1847-1848 oraz 1855, kiedy to na skutek epidemii cholery doszło do znaczącego zmniejszenia się ludności parafii. W latach 1847-1849 zmarło 257 osób w części miejskiej oraz 186 w części wiejskiej. Niewiele mniej tragiczny okazał się rok 1855 kiedy to odnotowano 65 zgonów w Szczekocinach i 86 w pozostałych miejscowościach parafii. Dla zilustrowania skali tych faktów można przytoczyć dane dotyczące średniej arytmetycznej liczby zgonów z lat 1808-1847, która wynosiła 41 przypadków rocznie.

Zgon jednego z małżonków bardzo komplikowało funkcjonowanie rodziny i zapewne dlatego decydowano się na wejście w związek małżeński ponownie. Czynili to częściej parafianie zamieszkali na wsiach, dla których brak męża lub żony był szczególnie dotkliwy. Na zawarcie ślubów powtórnych decydowali się głównie ludzie młodzi, nie odnotowano bowiem wzrostu liczby ślubów u osób, które ukończyły 45 lat.

W okresie 1873-1914 nowożeńcy zaczynali wchodzić w związki małżeńskie nieco później niż w dwóch poprzednich okresach (1808-1846 oraz 1847-1872). Wśród kawalerów z miasta zmniejszyło się znaczenie grupy wiekowej 20-24 lata, aczkolwiek pozostała ona nadal grupą dominującą. Związki mężczyzn mających od 25 do 29 lat stanowiły w tym okresie już prawie jedną piątą wszystkich ślubów (21,2%). Odwrotny proces wystąpił w części wiejskiej parafii Szczekociny. W latach 1873-1914 zmniejszyła się liczba kawalerów mających 25-29 lat (spadek o 3,4%) natomiast pojawiło się więcej osób mieszczących się w przedziale wiekowym 20-24 lata (wzrost o 2,5%). Zmiany, które nastąpiły na wsi postępowały jednak powolnie i w ograniczonej skali. Trzeci wyszczególniony w rozprawie okres 1873-1914 nie przyniósł istotnych zmian w strukturze wiekowej u panien oraz wdów w obydwóch częściach parafii.

Tabela nr 2

Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

Lata	Kawalerowie	Panny	Wdowcy	Wdowy
Bez podania wieku	4 0,2%	6 0,3%	2 0,1%	2 0,1%
15-19	155 6,9%	534 32,2%	3 0,1%	8 0,4%
20-24	726 43,8%	646 39,0%	15 0,9%	16 0,9%
25-29	295 17,8%	167 10,0%	62 3,7%	21 1,2%
30-34	106 6,4%	65 3,9%	36 2,1%	44 2,6%
35-39	62 3,7%	30 1,6%	33 1,9%	25 1,5%
40-44	15 0,9%	6 0,3%	42 2,5%	28 1,6%
45-49	4 0,2%	2 0,1%	43 2,5%	28 1,6%
50-54	1 0,06%	0 0%	35 2,1%	14 0,8%
55-59	0 0%	0 0%	29 1,7%	8 0,4%
60-64	1 0,06%	0 0%	18 1,0%	3 0,1%
Pow. 64	1 0,06%	0 0%	6 0,3%	1 0,06%

Źródło: badania własne

Tabela nr 3

Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

Lata	Kawalerowie	Panny	Wdowcy	Wdowy
Bez podania wieku	1 0,06%	4 0,2%	1 0,06%	1 0,06%
15-19	135 8,1%	526 31,6%	10 0,6%	4 0,2%
20-24	636 37,6%	554 33,3%	20 1,2%	22 1,3%
25-29	333 20%	266 16%	73 4,3%	41 2,4%
30-34	92 5,5%	57 3,4%	55 3,3%	51 3%
35-39	48 2,8%	26 1,5%	60 3,6%	29 1,7%
40-44	10 0,6%	5 0,3%	53 3,1%	23 1,3%
45-49	2 0,1%	2 0,06%	40 2,4%	25 1,5%
50-54	1 0,06%	0 0%	35 2,1%	14 0,8%
55-59	0 0%	0 0%	31 1,8%	10 0,6%
60-64	1 0,06%	0 0%	18 1,0%	2 0,1%
Pow. 64	0 0%	0 0%	6 0,3%	1 0,06%

Źródło: badania własne.

Szczekocińscy żydzi najczęściej zawierali śluby w wieku 20-24 lata. Na założenie rodziny w tym przedziale wiekowym zdecydowała się wówczas prawie połowa kawalerów (46,6%) i co druga panna (51,1%) (tabela nr 4). Wiek pomiędzy 20 a 24 lata był, więc najbardziej preferowany przez obie społeczności chrześcijańską i żydowską z tą jednak uwagą, że izraelici podejmowali decyzję o małżeństwie znacznie częściej.

Izraelici liczniej od katolików wstępowali w związki małżeńskie przed ukończeniem dwudziestego roku życia. W szczekocińskiej gminie wyznaniowej uczynił tak co czwarty kawaler (23,6%) i co trzecia panna (33,9%) (tabela nr 4). Również i ten przedział wiekowy cieszył się większym zainteresowaniem wśród żydów niż wśród katolików. To, że większość żydów zmieniała swój stan cywilny wcześniej niż chrześcijanie wskazuje na fakt, że istniała praktyka zawierania związków małżeńskich przed ukończeniem dwudziestu czterech lat albowiem w następnym przedziale wiekowym 25-29 lat, ślub brał niespełna co dziesiąty kawaler (9,2%) i co dziesiąta panna (8,5%) (tabela nr 4).

Żydzi podobnie jak ich chrześcijańscy sąsiedzi zakładali rodziny w młodym wieku, ponieważ wpływało to bezpośrednio na czas trwania związku, a w dalszej konsekwencji na wielkość rodziny. Teoretycznie im wcześniej zawierano małżeństwa tym dłużej ono trwało. Biorąc pod uwagę fakt, że średnia długość życia wynosiła u szczekocińskich żydów 25 lat należało wziąć ślub możliwie jak najwcześniej[153].

Zapewne wiele z osób, które wchodziły w związki małżeńskie w tak młodym wieku nie było jeszcze w pełni samodzielnych. Izraelici zajmowali się głównie handlem oraz rzemiosłem i aby móc niezależnie funkcjonować w społeczeństwie młodzi ludzie musieli poświęcić odpowiednio długi czas na naukę zawodu, zgromadzić niezbędne środki finansowe na prowadzenie własnej działalności handlowej czy rzemieślniczej. Najprawdopodobniej, więc młoda para mogła najczęściej liczyć na poważne wsparcie ze

[153] O średniej długości życia piszę szczegółowiej w części dotyczącej zgonów.

strony bliskiej rodziny, która w trosce o swoich członków postępowała solidarnie. W społeczności szczekocińskich izraelitów śluby po ukończeniu 30 lat życia zdarzały się rzadko. Tak ja było to w przypadku chrześcijan tak i u żydów brali je częściej mężczyźni niż kobiety. Dla ciekawostki można podać, że najstarszym kawalerem, który zdecydował się na ożenek był czterdziestoletni Lejb Zlinach[154] a najstarszą panną okazała się Hana Saper. Wyszła ona za mąż za Szymona Fajnera w wieku 51 lat[155].

Małżeństwa powtórne cieszyły się wśród szczekocińskich żydów znacznie mniejszą popularnością niż u chrześcijan. W całym okresie 1808-1913 jedynie co dziesiąty ślub był zawierany przez wdowca (165 przypadków, 10,6%) (tabela nr 4). Wdów, które zdecydowały się na powtórne zamążpójście było u izraelitów jeszcze mniej, tylko 92 przypadki (5,9%) (tabela nr 4). Wśród ślubów drugich nie było tak dużej koncentracji związków w jednym przedziale wiekowym tak jak było to w przypadku ślubów pierwszych, rozkładały się one bowiem mniej więcej równomiernie. Najwięcej ślubów zawarli wdowcy mieszczący się w grupie wiekowej 40-44 lata, mianowicie 33 przypadki. W tym samym przedziale wiekowym znalazł się największy procent wdów, tylko 17 przypadków (1,1%) (tabela nr 4). W pozostałych grupach ilość zarejestrowanych ślubów nie przekroczyła 2%, co potwierdza jedynie niewielką skalę tego zjawiska. Osobą, która najpóźniej wstąpiła w związek małżeński był Lewek Lenczner osiemdziesięcioletni wyrobnik ze Szczekocin[156].

Uzasadnionym jest w tym miejscu pytanie - dlaczego żydzi w przeciwieństwie do katolików tak rzadko decydowali się na powtórne małżeństwa? Wiele kobiet oraz mężczyzn umierało przecież w młodym wieku[157] i nic nie stało na przeszkodzie w znalezieniu drugiego partnera życiowego. Ten fakt może być częściowo wytłumaczony po uwzględnieniu struktury zawodowej ludności żydowskiej. Wdowcy oraz wdowy wyznania mojżeszowego nie

[154] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, Mikrofilm. nr. FC. 2413, s. 40.
[155] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z roku 1904*, s. 96.
[156] APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn. 3, s. 32.
[157] Więcej o strukturze zmarłych według płci i wieku piszę w części dotyczącej zgonów.

prowadzili gospodarstw rolnych, wymagających stałej obecności wielu osób i przy odpowiedniej pomocy ze strony swojej rodziny, mogli przetrwać nie zawierając ponownie małżeństwa.

W przeciwieństwie do chrześcijańskich sąsiadów ze Szczekocin, izraelici mieli możliwość rozwodu. W latach 1808-1914 w źródłach wymieniono następujące osoby, które określono mianem rozwodników, byli to: Gerson Tarbczek[158], Marek Plener[159] oraz Majer Zylberminty[160].

Tabela nr 4

Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

Lata	Kawalerowie	Panny	Wdowcy	Wdowy
Bez podania wieku	2 0,1%	2 0,1%	0 0%	0 0%
15-19	364 23,6%	522 33,9%	3 0,1%	1 0,06%
20-24	717 46,6%	787 51,1%	8 0,5%	6 0,3%
25-29	142 9,2%	132 8,5%	13 0,8%	11 0,7%
30-34	119 7,7%	10 0,6%	20 1,3%	9 0,5%
35-39	27 1,7%	2 0,5%	25 1,6%	13 0,8%
40-44	4 0,2%	0 0%	33 2,1%	17 1,1%
45-49	0	0	14	7

[158] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z 1898 r.*, s. 46.
[159] APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn. 3, s. 44v.
[160] Tamże, s. 6.

	0%	0%	0,9%	0,4%
50-54	0 0%	1 0,06%	24 1,5%	11 0,7%
55-59	0 0%	0 0%	7 0,4%	4 0,2%
60-64	0 0%	0 0%	15 0,9%	3 0,1%
Pow. 64	0 0%	0 0%	3 0,1%	1 0,06%

Źródło: badania własne.

W ciągu ponad stu lat w strukturze nowożeńców żydowskich według wieku i stanu cywilnego zaszły bardzo niewielkie zmiany, które jednak przypominały procesy przebiegające wśród ludności katolickiej Szczekocin.

Okres 1847-1872 cechowało zwiększenie liczby związków powtórnych zawieranych przez wdowców w grupie wiekowej 30-34 lata gdzie nastąpił wzrost o 2,9% w stosunku do okresu wcześniejszego. Mężczyźni mający pomiędzy 35 a 39 lat także żenili się częściej niż na początku XIX wieku (wzrost o 3,1%).

Epidemia z lat 1847-1849 dotknęła ludność żydowską w podobnym stopniu jak katolików[161] a skutkiem jej był rozpad wielu młodych małżeństw dlatego też znaczna część izraelitów zdecydowała się na ponowną zmianę stanu cywilnego.

Lata 1873-1913 przyniosły istotną zmianę w wieku nowożeńców, który w porównaniu z dwoma wcześniejszymi okresami uległ zwiększeniu. Związki kawalerów oraz panien mających poniżej dwudziestu lat stawały się coraz rzadsze. Wśród mężczyzn wynosiły już tylko 15,6% a wśród kobiet 22%. Nie pozostało to oczywiście bez związku ze

[161] W roku 1847 odnotowano w szczekocińskim okręgu metrykalnym aż 139 pogrzebów natomiast dane z 1855 r. nie zachowały się.

zwiększeniem się popularności ślubów branych przez osoby z następnej grupy wiekowej 20-24 lata albowiem ponad połowa małżeństw żydowskich przypadała na ten okres życia.

Częstsze były też przypadki ślubów kawalerów w wieku 25-29 lata, a udział takich związków wzrósł o 4,5% w stosunku do liczby z początków XIX wieku.

Wykres nr 7

Struktura małżeństw według stanu cywilnego nowożeńców w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

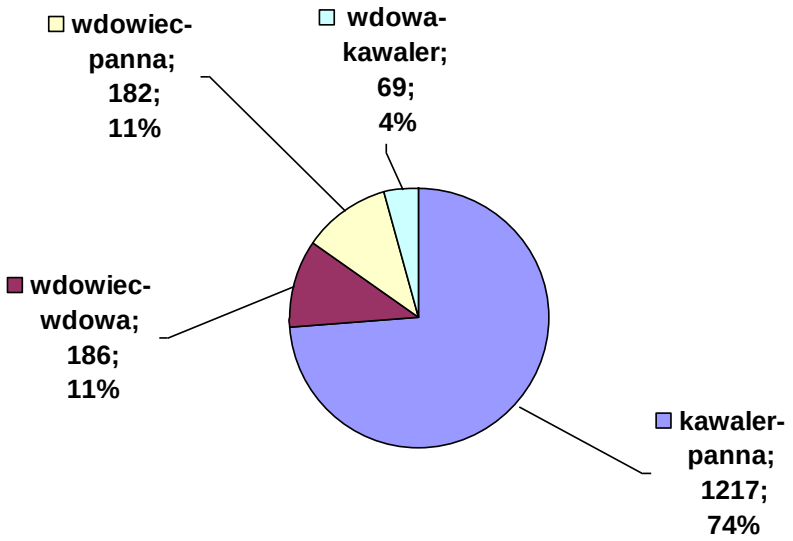

Źródło: badania własne.

Wykres nr 8

Struktura małżeństw według stanu cywilnego nowożeńców w parafii Szczekociny (wiejska miejska) w latach 1808-1914

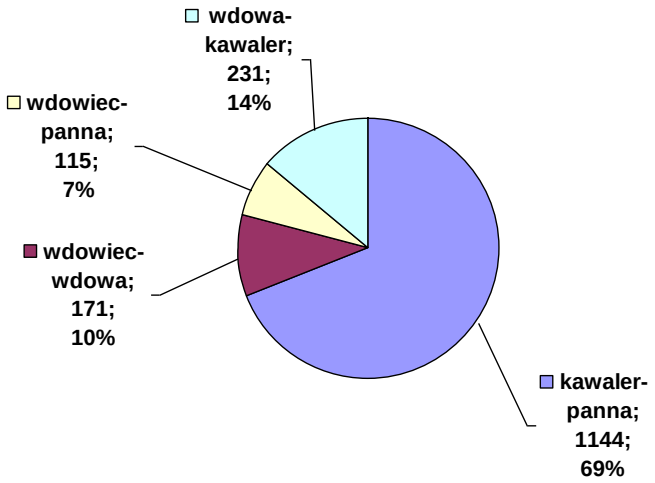

Źródło: badania własne.

Wykres nr 9

Struktura małżeństw według stanu cywilnego nowożeńców w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

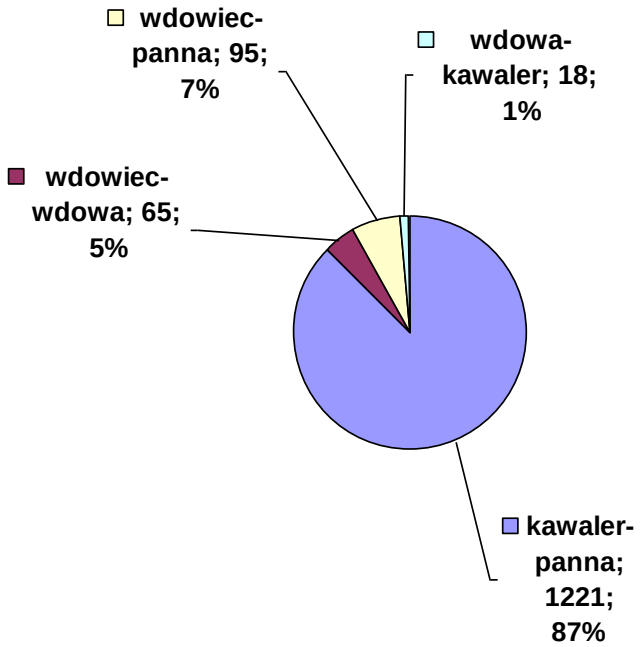

Źródło: badania własne.

3. Średnia arytmetyczna wieku nowożeńców

Średnia arytmetyczna wieku kawalerów wstępujących w związki małżeńskie w parafii Szczekociny w latach 1808-1914 wynosiła 25,8 lat w części miejskiej oraz 26,2 lat w części wiejskiej, natomiast średni wiek panien był nieco niższy. Panny pochodzące ze wsi w chwili zawarcia ślubu miały średnio po 23,8 lat a pochodzące z miasta 23,6 lat[162].

Śluby typu wdowiec-wdowa charakteryzowały się oczywiście wyższą średnią arytmetyczną. Wdowcy ze wsi mieli średnio po 45,6 lat a wdowcy ze Szczekocin 44,7 lat, za to wiek wdów był nieco niższy i wynosił 37,4 lat (wieś) oraz 38,3 lat (miasto). W przypadkach gdy dochodziło do zawarcia małżeństwa pomiędzy wdowcem a panną średni wiek wdowców kształtował się na poziomie 41 lat (wieś) i 43,2 lata (miasto). Wdowy biorące ślub z kawalerami liczyły średnio po 31 lat (miasto) oraz 30,2 lat (wieś).

W ciągu całego omawianego w rozprawie okresu średnia wieku nowożeńców charakteryzowała się dużą stabilnością, a największe zmiany dotyczyły jedynie kawalerów i panien z części miejskiej parafii. Osoby wstępujące w związki małżeńskie po raz pierwszy w latach 1873-1914 czyniły to później niż kawalerowie oraz panny w okresach 1808-1846 i 1847-1872. Mężczyźni żenili się później średnio o 3 lata a kobiety o 1,5 roku.

Te powolne zmiany mogły być spowodowane większą ilością czasu potrzebnego do odpowiedniego wyuczenia się rzemiosła, co wynikało z pewnych zmian w procesie produkcji rzemieślniczej w Szczekocinach, zwiększenia stopnia specjalizacji, nowych metod pracy, wymagających większej wiedzy oraz dłuższej praktyki.

W części miejskiej parafii Szczekociny 78,5% zawartych związków charakteryzowało się dodatnimi różnicami wieku pomiędzy małżonkami (czyli mąż starszy do żony), natomiast w części wiejskiej związki takie stanowiły, aż 83,1%.

[162] W parafiach opolskiej, toszeckiej oraz strzeleckiej mieszkańcy części wiejskiej decydowali się na zawarcie ślubu później niż mieszkańcy miasta, tak samo jak w parafii szczekocińskiej. W. Pasieka, op. cit., s. 58; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby…*, s. 60; J. Spychała, *Śluby…*., s. 23.

Przypadków, w których żona była starsza od męża było już znacznie mniej, tylko 10,4% w mieście oraz 7,7% na wsi. Natomiast sytuacja, w której oboje nowożeńcy byli równolatkami częściej występowała w Szczekocinach (11,1%) niż w innych miejscowościach należących do parafii (9,2%).

Szczekocińscy żydzi decydowali się na zawarcie ślubu wcześniej niż katolicy. Średnia arytmetyczna wieku kawalerów wynosiła 23,7 lata a panien 20,3 lat. Śluby typu wdowiec-wdowa zawierane były przez osoby znacznie starsze, a wiec i średnia ich wieku była w takich związkach znacznie wyższa. Wdowcy mieli średnio po 40,3 lat natomiast wdowy były zazwyczaj dużo młodsze albowiem liczyły 35,5 lat. W sytuacjach kiedy dochodziło do małżeństwa pomiędzy wdowcem a panną mąż miał średnio 38,4 lata, a w nielicznych przypadkach związków typu wdowa-kawaler kobiety miały średnio 34 lata.

Wśród ludności żydowskiej, tak jak u katolików, zdecydowanie dominowały dodatnie różnice wieku pomiędzy małżonkami. 84% wszystkich ślubów odbywało się w sytuacji kiedy mężczyzna był starszy od kobiety. Przypadków odwrotnych, gdy panna młoda była starsza od pana młodego było w szczekocińskiej gminie wyznaniowej niewiele, zaledwie 7%, a co dziesiąty ślub (dokładnie 11% przypadków) był zawierany pomiędzy równolatkami.

Średnia arytmetyczna wieku nowożeńców izraelickich zmieniała się w podobny sposób jak miało to miejsce w przypadku ludności chrześcijańskiej parafii Szczekociny. W latach 1873-1913 żydzi wstępowali w związki małżeńskie znacznie później niż czynili to jeszcze na początku wieku XIX. Wzrost średniej wieku dotyczył głownie kawalerów, którzy w okresie 1873-1913 żenili się mając średnio po 25,1 lat, a więc o nieco ponad trzy lata później (dokładnie 3,3 roku) niż w okresie 1808-1846.

W obu społecznościach zamieszkujących Szczekociny, katolickiej oraz żydowskiej, mężczyźni byli w trakcie zawarcia ślubu starsi od kobiet. Na ten fakt z pewnością wpływały czynniki natury biologicznej, ponieważ kobiety wcześniej osiągały dojrzałość płciową oraz

zdolność rozrodczą. Oprócz tego dużą wagę miały zapewne czynniki zwyczajowe nakazujące aby to mężczyzna był starszą osobą w związku.

Wzrost średniej arytmetycznej wieku kawalerów, który zaistniał u chrześcijan oraz u żydów pod koniec XIX i na podatku XX stulecia z pewnością posiadał więcej niż jedną przyczynę. Część osób pragnęło zapewne uzyskać jeszcze przed ślubem odpowiednie kwalifikacje zawodowe, konieczne do wykonywania głównie zawodów rzemieślniczych i dlatego odkładało datę zawarcia związku. Pewnej ewolucji mogły także podlegać zwyczaje, a także moda, którą kierowała się część mieszkańców Szczekocin oraz okolic.

4. Ruchliwość terytorialna nowożeńców

W księgach ślubów zamieszczano bardzo wiele szczegółowych danych dotyczących nowożeńców[163]. Znajdują się tam również informacje o miejscu urodzenia i zamieszkania pana młodego oraz panny młodej co otwiera przed badaczem możliwość przedstawienia zagadnienia migracji osób, które zdecydowały się na zawarcie ślubu w parafii Szczekociny[164].

W latach 1808-1914 w części miejskiej parafii 58% wszystkich związków małżeńskich było zawartych pomiędzy osobami pochodzącymi ze Szczekocin, śluby z osobami pochodzącymi z parafii stanowiły 19% a z nowożeńcami urodzonymi poza parafią Szczekociny 23% (wykres nr 10).

W części wiejskiej parafii ruchliwość terytorialna nowożeńców charakteryzowała się nieco innymi proporcami. Mieszkańcy wsi także najchętniej zawierali związki z osobami z tej samej osady (65% wszystkich przypadków) to czynili to częściej niż mieszczanie ze

[163] Szczegółowy wykaz informacji, które zawarte były w księgach ślubów podany został w części dotyczącej źródeł.
[164] Ślub odbywał się z reguły w parafii, w której zamieszkiwała panna młoda.

Szczekocin, lecz na wsiach rzadziej niż w mieście dochodziło do ślubu pomiędzy osobami mieszkającymi w różnych miejscowościach parafii Szczekociny. Małżeństwa tego typu stanowiły 19% ogółu związków. Związki a osobami pochodzącymi spoza parafii cieszyły się w części wiejskiej mniejszą popularnością niż w mieście. Odnotowano, bowiem 268 takich przypadków, co stanowi 16% całości (wykres nr 11)[165].

Parafianie mieszkający na wsi stanowili społeczność bardziej zamkniętą na przybyszów z poza swojej osady niż mieszkańcy miasta. Podłoża takiej postawy należy dopatrywać się przede wszystkim w specyfice życia i pracy w gospodarstwach rolnych. Bardzo duże znaczenie miała zapewne możliwość łączenia gruntów oraz inwentarza, co czyniono w przypadku ślubu pomiędzy mieszkańcami tej samej miejscowości. Nierzadko kandydatów na mężów i żony szukano wśród sąsiadów, co likwidowało wiele problemów natury logistycznej związanych z przeprowadzką. Cechy osobiste przyszłych ojców i matek, takie jak chociażby pracowitość, sumienność czy trzeźwość łatwiej było zweryfikować poszczególnym rodzinom, jeśli osoba brana pod uwagę zamieszkiwała w ich rodzinnej miejscowości, przez co była doskonale znana w lokalnym środowisku.

Z kolei miasto, jako miejsce gdzie dokonywano wymiany handlowej, a co za tym idzie przybywały do niego osoby, pochodzące często z poza parafii, było ośrodkiem sprzyjającym zawieraniu ślubów pomiędzy ludźmi z różnych miejscowości. W księgach metrykalnych wymieniono 124 rożne miejscowości, z których pochodzili nowożeńcy biorący ślub w Szczekocinach z czego aż 70,3% stanowiły wsie. Związki małżeńskie zawierane z mieszczanami innych miast musiały mieć zatem u osób żyjących w Szczekocinach drugoplanowe znaczenie.

[165] W parafiach wiejskich śluby z osobami z poza macierzystej parafii stanowiły z reguły niewielki procent np. w Parafii Borzykowa związki tego typu wynosiły zaledwie 20 % wszystkich przypadków. Lech Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 16.

W części miejskiej parafii najczęściej zawierano śluby z osobami pochodzącymi z sąsiednich wsi: Tegobórz (29 przypadków), Rokitno (22), Goleniowy (14), Nakło (13) oraz Tarnawa Góra (11). Były to osady położone głownie na południe i na południowy zachód od Szczekocin. Pierwsze miasto – Pilica było dopiero szóstą pod względem popularności miejscowością. Nieco rzadziej brano śluby z ludźmi pochodzącymi z takich ośrodków o charakterze miejskim jak: Secemin (8 przypadków), Warszawa (7), Złoty Potok (7) Dzierzgów (6), a także Włoszczowa (6). W przypadku tych miejscowości dominował kierunek północny. Jeszcze mniejsze znaczenie miały kontakty z innymi miejscowościami. W latach 1808-1914 odnotowano jedynie 5 przypadków związków z osobami mieszkającymi w Koniecpolu a po 4 śluby z mieszkańcami Irządz, Klimontowa, Obiechowa, Wodzisławia i Zawady. Po trzy śluby zawarto z przybyszami z Bebelna, Będzina, Kromołowa, Ogrodzieńca, Ołudzy, Podlesia, Siedlisk oraz Żarnowca. Pozostałe osady były wzmiankowane zaledwie dwukrotnie lub jednorazowo zatem ich znaczenie należy ocenić jako niewielkie (tabela nr 5).

W latach 1808-1914 odbyło się też 8 ślubów z osobami pochodzącymi z zagranicy. Przy tej okazji wymieniono następujące miejscowości: Chystno, Dunajec oraz Przemyśl z Galicji, Gość oraz Frydek ze Śląska, Nauburg z Królestwa Bawarii; Rotweill i Racibórz z Prus, a także Poryck z Wołynia (tabela nr 5).

Tabela nr 5

Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

Miejscowość	Liczba przypadków	Miejscowość	Liczba przypadków	Miejscowość	Liczba przypadków
Tęgobórz	29	Przyrów par. Słupia	2	Michałowice	1
Rokitno	22	Ratoszyn	2	Moskorzew	1
Goleniowy	14	Słupia	2	Mstyczów	1
Nakło	13	Szyce	2	Nauburg (Królestwo Bawarii)	1
Tarnawa Góra	11	Witków	2	Oksa	1
Pilica	9	Żarki	2	Ostrołęka	1
Secemin	8	Białystok	1	Otola	1
Warszawa	7	Bichniów	1	Pierzchnica	1
Złoty Potok	7	Bieganów	1	Pińczów	1
Dzierzgów	6	Biskupice	1	Poczekaj	1
Sprowa		Brzostek	1	Podlesice	1
Włoszczowa	6	Chęciny	1	Piotrowice	1
Koniecpol	5	Chinol	1	Polichno	1
Irządze	4	Chrząstów	1	Poryck (na Wołyniu)	1
Jasieniec	4	Chystno (Galicja Austriacka)	1	Potweil (w Prusach)	1

Klimotów	4	Frydek (na Śląsku)	1	Pradła	1
Obiechów	4	Gołuchowie	1	Przemyśl (Galicja Austriacka)	1
Wodzisław	4	Gołonóg	1	Psary	1
Zawada	4	Gość (na Śląsku)	1	Racibórz (Królestwo Pruskie)	1
Bebelno	3	Iwanowice	1	Racławice	1
Czarnca	3	Janowice	1	Radków	1
Będzin	3	Kacice	1	Rozdrazów	1
Kromołów	3	Kalisz	1	Sędziszów	1
Ogrodzieniec	3	Kamieniec Podolski	1	Skałka	1
Ołudza	3	Kielce	1	Sobolewo	1
Podlesie	3	Kitno	1	Starzyny	1
Siedliska	3	Kossów	1	Trzebiatowie	1
Żarnowiec	3	Kotowice	1	Witkowice	1
Chlewice	2	Kroczyce	1	Włodowice	1
Czarny Las	2	Kromołów	1	Wola Czarycka	1
Dądrowa	2	Krzelów	1	Wola par. Kuczków	1
Dobraków	2	Krzepice	1	Wola par. Żarnowiec	1
Janów	2	Kurzelów	1	Wolbrom	1

Jędrzejów	2	Lelów	1	Wólka par. Rokitno	1
Kozłów	2	Lipy	1	Wygrunowice	1
Kraków	2	Łodzów	1	Zbików	1
Krzelów	2	Macoszyn	1	Żelisławice	1
Maluszyn	2	Marcinkowice	1		
Olsztyn	2	Mękarzów	1		

Źródło: badania własne.

Wykres nr 10

Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

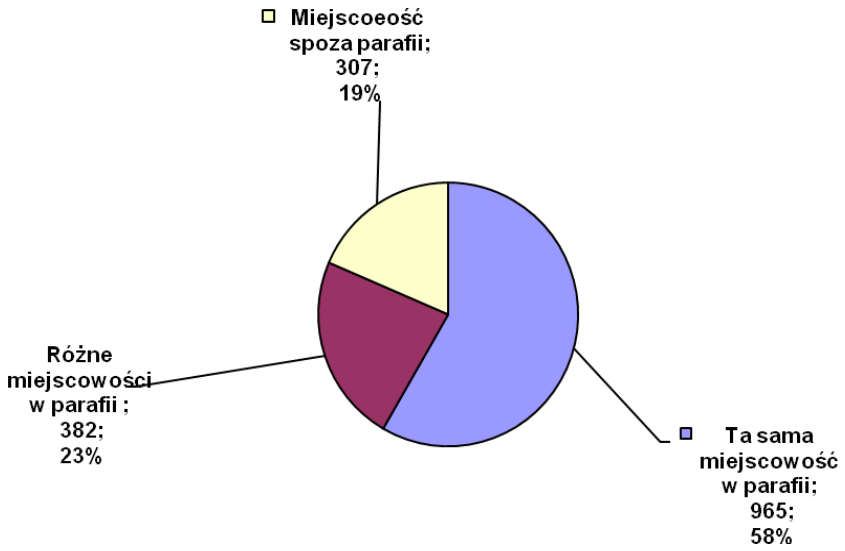

Źródło: badania własne.

Mieszkańcy części wiejskiej parafii Szczekociny prawie zawsze decydowali się na ślub z osobą pochodzącą ze wsi. Przy okazji ślubów wiejskich wzmiankowano 67 rożnych miejscowości lezących poza granicami parafii Szczekocińskiej, z których 96,6% stanowiły osady wiejskie. Najwięcej było ślubów z osobami z Rokitna (27 przypadków), Otoli (23), Tarnawy Góry (19), Ołudzy (16), Dobrakowa (15), Irządz (12), Tęgoborza (12), Dzierzgowa (11), Goleniów (11) oraz Łan Wielkich (11). Tak jak w przypadku mieszczan szczekocińskich włościanie najchętniej utrzymywali kontakty z osadami położonymi na południowy zachód od parafii. Pozostałe miejscowości, z których wywodzili się nowożeńcy również były ośrodkami wiejskimi. Były to Biała Wielka (8 przypadków), Moskorzew (7), Nakło (6), Kroczyce (5), Obiechów (5), i Tężyca (5). Po cztery razy zawierano małżeństwa z mieszkańcami Chilna, Chlewskiej Woli, Chlewisk, Jasińca, Mstyczowa, a także Zawady, a po trzy razy z osobami pochodzącymi z Bodziejowic, Przyłęka i Rakoszyna (tabela nr 6).

Wśród ślubów wiejskich nie było żadnego przypadku związku z osobą pochodzącą z zagranicy co dodatkowo potwierdza fakt, że dla mieszkańców wsi pierwszoplanowe znaczenie miały kontakty z najbliższą okolicą, czyli z sąsiednimi wioskami. Chłopi najchętniej utrzymywali kontakty ze znanymi osobami, podobnymi do nich pod względem statusu materialnego, zwyczajów, a także mentalności.

Przed zniesieniem pańszczyzny śluby z ludźmi mieszkającymi poza terenem parafii były zapewne utrudniane przez dwór, który był z reguły niechętny migracjom ludności chłopskiej, ponieważ w przypadkach, w których dochodziło od opuszczenia miejscowości przez kawalera czy pannę następowało uszczuplenie majątku dworskiego.

Wykres nr 11

Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

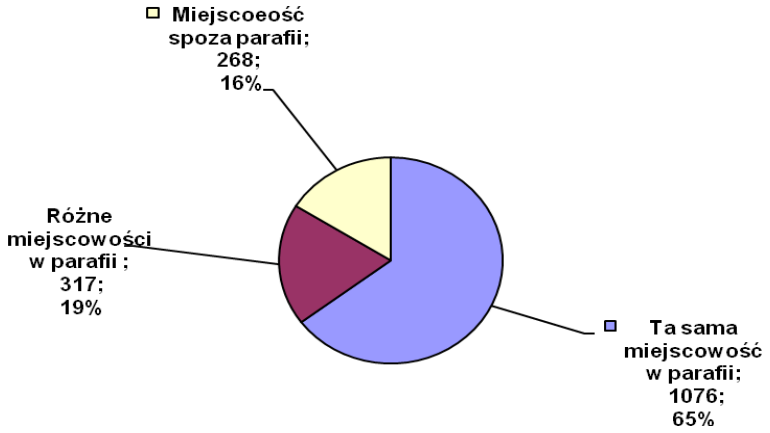

Źródło: badania własne.

Tabela nr 6

Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

Miejscowość	Liczba przypadków	Miejscowość	Liczba przypadków	Miejscowość	Liczba przypadków
Rokitno	27	Drużykowa	2	Raszków	1
Otola	23	Gródek	2	Sekursko	1
Tarnawa Góra	19	Bebelno	1	Sierbowice	1
Ołudza	16	Bichniów	1	Słupia	1
Dobraków	15	Celiny	1	Sławniów	1
Irządze	12	Dąbrowa	1	Sprawa	1

		Górna			
Dzierzgów	11	Drochlin	1	Starzyny	1
Goleniowy	11	Konieczno	1	Szyce	1
Łany Wielkie	11	Klimontów	1	Turzyn	1
Biała Wielka	8	Kossów	1	Witów	1
Moskorzew	7	Krzelów	1	Wóka par. Kuczków	1
Nakło	6	Lelów	1	Żarki	1
Obiechów	5	Lgota Błotna	1	Żarnowiec	1
Tężyca	5	Marcinowice	1		
Chilno	4	Małachów	1		
Chlewska Wola	4	Mękarzów	1		
Mstyczów	4	Pilica	1		
Zawada	4	Pińczów	1		
Bodziejowice	3	Pogwizdów	1		
Przyłęk	3	Poreba par. Lelów	1		
Rakoszyn	3	Pradła	1		
Bałków	2	Przełaj	1		
Brzostek	2	Psary	1		
Czekaj	2	Radków	1		

Źródło: badania własne.

Odmiennie prezentowało się pochodzenie terytorialne żydów biorących ślub w okręgu bożniczym Szczekociny. Izraelici najchętniej zawierali związki z osobami mieszkającymi w mieście (63%) a czynili tak zapewne ze względów czysto praktycznych. Wśród izraelitów bardzo mało było związków pomiędzy osobami mieszkającymi w różnych miejscowościach szczekocińskiego okręgu bożniczego. Prawie wszyscy żydzi przynależni do szczekocińskiej gminy wyznaniowej zamieszkiwali w mieście, stąd tak mała ilość tego typu związków, jedynie 3% wszystkich przypadków.

Niewiele ponad jedna trzecia ślubów (34%) stanowiły w Szczekocinach małżeństwa z osobami mieszkającymi poza granicami okręgu. Wśród izraelitów 79,2% związków (z osobami spoza okręgu) stanowiły małżeństwa z mieszkańcami innych ośrodków miejskich (wykres nr 12). Była to sytuacja odwrotna niż w przypadku ludności katolickiej, preferującej śluby mieszkańcami wsi. Wynikało to z faktu, że żydzi nie zajmowali się pracą w gospodarstwach rolnych lecz głownie handlem oraz rzemiosłem i prawie cała populacja tej ludności zamieszkiwała w miastach.

Szczekocińscy żydzi najwięcej ślubów zawarli z osobami pochodzącymi z następujących miast: Włoszczowy (62 przypadki), Lelowa (45), Pilicy (37), Żarnowca (31), Będzina (30), Koniecpola (30), Działoszyc (20), Wodzisławia (20), Żarek (18), Pińczowa (14), Chęcin (12) a także Książa Wielkiego (10) (tabela nr 7). Były to w większości miasta położone blisko Szczekocin, w których zamieszkiwały duże skupiska ludności żydowskiej. Na pierwszym miejscu znalazła się Włoszczowa zapewne dlatego, że była miastem powiatowym, ważnym dla regionu ze względów administracyjnych oraz handlowych. Z kolei Lelów był słynnym ośrodkiem chasydyzmu odległym zaledwie 15 km od Szczekocin i stad najprawdopodobniej wynikała jego wysoka pozycja. Interesującym faktem jest to, że aż trzydziestu izraelitów pochodziło z Będzina, do którego przecież było żydom szczekocińskim

o wiele dalej niż np. do Koniecpola czy Żarek. Być może szczekocińscy żydzi uważali za korzystne utrzymywanie kontaktów z rozwijającym się ośrodkiem przemysłowym.

Mniejszym zainteresowaniem cieszyły się śluby zawierane z mieszkańcami takich miejscowości jak: Wolbrom (9 przypadków), Kromołów (8), Nakło (8), Olkusz (7), Przyrów (7), Chlewice (7), Janów (7), Noworadomsk (6), Secemin (6), Słupia (6), Piotrków (5) i Przedbórz (5). Wśród tych miejscowości znalazły się też osady wiejskie leżące blisko Szczekocin, w których ludność żydowska trudniła się zazwyczaj handlem, prowadzeniem karczem oraz dzierżawą majątków. Jeszcze mniej związków odnotowano z osobami pochodzącymi z Częstochowy (4), Kielc (4), Kroczyc (4), Pławna (4), Dzierzgowa (3), Janowa (3), Mstowa (3), Rakowa (3), Radoszewnicy (3) oraz Sobkowa (3) (tabela nr7). Interesujące jest żydzi ze Szczekocin zawarli tak mało ślubów z mieszkańcami Kielc, które były przecież stolicą guberni, do której należała ich gmina. Najprawdopodobniej wynikało to ze znacznego oddalenia od siebie obu ośrodków. W aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego wymieniono też dwukrotnie 20 różnych miejscowości (w większości wiosek), z których pochodzili izraelici biorący ślub w Szczekocinach natomiast miejscowości wymienionych tylko jeden raz było w okresie 1808-1913 66 (tabela nr 7).

Wśród związków małżeńskich zawartych przez wyznawców judaizmu zdarzały się też śluby z osobami pochodzącymi z zagranicy. W tych przypadkach odnotowano następujące miejscowości: Lejnenberg oraz Opole z Prus, Sambor i Sanok z Galicji, a także Trzebinię z Wolnego Miasta Kraków (tabela nr 7).

Tabela nr 7

Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1914

Miejscowość	Liczba przypadków	Miejscowość	Liczba przypadków	Miejscowość	Liczba przypadków
Włoszczowa	62	Krzelów	2	Łysaków	1
Lelów	45	Krzepice	2	Małogoszcz	1
Pilica	37	Łódź	2	Małoszyce	1
Żarnowiec	31	Maków	2	Miechów	1
Będzin	30	Moskorzew	2	Mirów	1
Koniecpol	30	Opole	2	Nagłowice	1
Działoszyce	20	Ozorków	2	Niwa Górna	1
Wodzisław	20	Psary	2	Nowe Miasto Korczyn	1
Żarki	18	Sambor	2	Olesno Gm. Włoszczowa	1
Pińczów	14	Radom	2	Ołudza	1
Chęciny	12	Ściborzyce	2	Pacanów	1
Książ Wielki	10	Warszawa	2	Pajęczno	1
Wolbrom	9	Wola Libertowska	2	Poręba	1
Kromołów	8	Bieganów	1	Pradła	1
Nakło	8	Chałupki	1	Pułtusk	1

Noworadomsk	8	Chinol	1	Radoszyce	1
Olkusz	7	Chmielnik	1	Raszków	1
Przyrów	7	Chrząstów	1	Roguśce	1
Chlewice	7	Ciężkowice	1	Rzeczów	1
Janów	7	Czarnca	1	Sanok	1
Secemin	6	Dąbie	1	Serock	1
Słupia	6	Dąbrowa Będzińska	1	Sędziszów	1
Piotrków	5	Gidle	1	Skała	1
Przedbórz	5	Glinka	1	Sławków	1
Częstochowa	4	Gorzkowice	1	Sławików	1
Kielce	4	Grajec	1	Soboszyce	1
Kroczyce	4	Imielno	1	Sosnowiec	1
Pławno	4	Jaronowice	1	Staszów	1
Dzierzgów	3	Jasiniec	1	Stryków	1
Janów	3	Jędrzejów	1	Trzebinia (Wolne Miasto Kraków)	1
Mstów	3	Kamiennik	1	Wierzbica	1
Radków	3	Kije	1	Witów	1
Radoszewnica	3	Kobielniki	1	Wola gm. Wodzisław	1

Sobków	3	Kossów	1	Zabrodzie	1
Andrzejew	2	Kozłów	1		
Bebelno	2	Krasocin	1		
Dobraków	2	Kraków	1		
Domanice	2	Kuczków	1		
Janowiec	2	Lejnenberg	1		
Krasiniec	2	Łopuszno	1		

Źródło: badania własne.

Wykres nr 12

Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

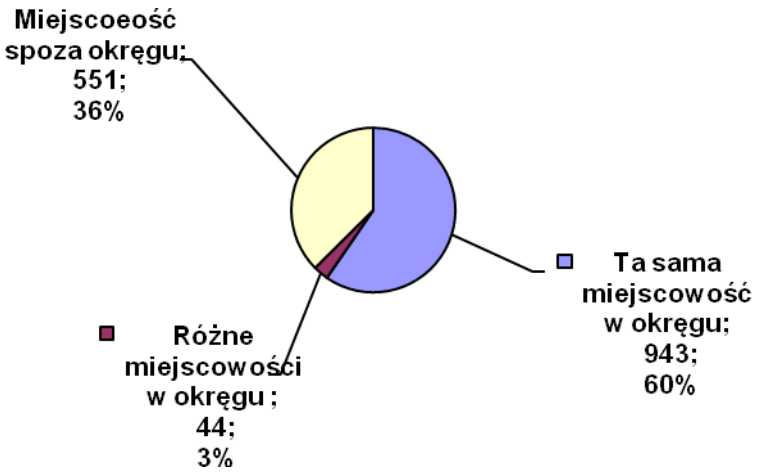

Źródło: badania własne.

Dla ludności miejskiej części parafii Szczekociny lata 1873-1914 były okresem, w którym zawierano najwięcej związków z osobami pochodzącymi z innych miejscowości, odnotowano ich bowiem aż o 11% więcej niż w latach 1847-1872. Koniec XIX wieku i początek nowego stulecia cechował bardzo duży wzrost liczby ludności, a w dalszej konsekwencji coraz częstsze migracje. Ze względu na przeludnienie wielu ośrodków przedstawiciele rożnych grup społecznych coraz częściej zmieniali miejsce zamieszkania, a proces ten znajduje odzwierciedlenie w ślubach branych przez mieszkańców Szczekocin. Coraz większą mobilność społeczeństwa mogły też stymulować powolne zmiany w infrastrukturze, głównie poprawa stanu dróg oraz budowa kolei.

W okresie 1873-1914 dochodziło w Szczekocinach do częstszych ślubów z mieszkańcami innych miast niż w okresie poprzednim (1846-1872) kiedy to dominowały kontakty ze środowiskami wiejskimi. Pod koniec XIX w i na początku wieku XX zawarto aż 6 związków z osobami pochodzącymi z Warszawy i 5 ślubów z mieszkańcami Włoszczowy co może świadczyć o coraz większym znaczeniu kontaktów Szczekocin z miastami dużymi, podczas gdy w dwóch poprzednich okresach (1808-1846 i 1847-1872) dominowały śluby zawierane z mieszkańcami miast małych: Lelów, Secemin, Wodzisław i licznych wiosek.

Dla ludności wiejskiej okres 1846-1872 był najmniej owocny jeśli chodzi o śluby z mieszkańcami innych parafii. Wpływ na to miała zapewne niesprzyjająca sytuacja ekonomiczna spowodowana licznymi epidemiami. Za to lata 1873-1914 przyniosły znaczne zintensyfikowanie kontaktów z mieszkańcami innych osad. Wzrost ten był nieco mniejszy niż w części miejskiej i wynosił 9,4% pomiędzy okresami 1846-1872 a 1873-1914.

Przez cały okres opisywany w rozprawie nie zmienił się natomiast główny kierunek kontaktów mieszkańców wsi, którzy najczęściej utrzymywali stosunki z przedstawicielami osad położonych na południowy zachód od parafii.

Wśród ludności żydowskiej Szczekocin także dał się zaobserwować wzrost ilości ślubów z mieszkańcami innych miast, który nastąpił w okresie 1873-1913. Małżeństw tego typu zawierano o 8% więcej niż w okresie poprzednim (1847-1872).

Pod koniec XIX i na początku XX wieku izraelici zaczęli coraz chętniej nawiązywać kontakty z Będzinem oraz Włoszczową a jednocześnie malała liczba ślubów z mieszkańcami Lelowa i Pilicy, które to miasta dominowały w okresie 1808-1846.

Możliwe jest, że ludność żydowska coraz większą wagę zaczęła przywiązywać do kontaktów z ośrodkami przemysłowymi (Będzin) oraz centrami administracyjnymi (Włoszczowa) upatrując w tym przede wszystkim korzyści ekonomicznych.

Wśród szczekocińskich żydów w latach 1847-1872 nieznacznie zwiększyła się liczby ślubów branych z mieszkańcami wsi (wzrost o 3% w stosunku do okresu 1808-1846). Wystąpiła zatem taka sama prawidłowość jak u ludności katolickiej. Niezależnie od wyznania i struktury zawodowej ludność Szczekocin w okresach klęsk elementarnych, głodu i trudności aprowizacyjnych częściej starała się nawiązywać stosunki z ośrodkami wiejskimi, w których produkowano żywność niż z miastami. Takie postępowanie musiało bowiem zwiększać szanse zaopatrzenia w wiktuały a w konsekwencji przetrwanie trudnego okresu.

Rozdział III.

Urodzenia

W latach 1808-1914 w księgach metrykalnych parafii Szczekociny odnotowano 7742 urodzenia żywe w części miejskiej, natomiast w części wiejskiej miało miejsce nieco mniej, bo 7578 urodzeń. W aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego ze Szczekocin w okresie 1808-1913 zapisano 6857 aktów urodzeń[166].

1. Dzień urodzenia a dzień chrztu

Analiza zjawiska urodzeń jest możliwa dzięki metrykom chrztów[167], w których zapisywano informacje dotyczące urodzeń dzieci. W parafii szczekocińskiej różnica pomiędzy dniem przyjścia na świat a dniem przyjścia sakramentu chrztu była bardzo niewielka albowiem wynosiła najczęściej zaledwie jeden dzień (38% wszystkich przypadków). W prawie co trzecim przypadku obrzędu chrztu dokonywano w dniu urodzenia (31%), a 15% stanowiły chrzty dokonywane w dwa dni po przyjściu na świat dziecka[168]. Co dziesiąty chrzest odbywał się po upływie trzech dni od momentu urodzenia, a tylko 6% stanowiły przypadki, w których sakramentu tego dokonywano w okresie dłuższym niż trzy dni[169].

[166] Zagadnienie ilości urodzeń zostanie szczegółowo omówione w części dotyczącej przyrostu naturalnego.
[167] Niejednoznaczność pojęć chrzest a urodzenie była wielokrotnie podkreślana w literaturze przedmiotu. I. Gieysztorowa, *Wstęp…*,. s. 252. W parafii Szczekociny w latach 1808-1914 nie odnotowano ani jednego przypadku chrztu osoby dorosłej.
[168] Dla porównania w Głogowie oraz w Krasnym różnica pomiędzy urodzeniem a chrztem dzieci wynosiła najczęściej dwa dni. S. Rejman, op. cit., s. 85-87.
[169] Czas dzielący moment sakramentu chrztu od narodzin był oczywiście zależny od konkretnej parafii. Zdarzało się, iż był on znacznie dłuższy niż w Szczekocinach np. w parafii Szaradowo chrzty dokonywane w dniu urodzenia oraz na drugi dzień stanowiły zaledwie 7% wszystkich przypadków. M. Górny, op. cit., s. 255.

Niewielkie różnice pomiędzy datą chrztu a urodzeniem wynikały z chęci dokonania sakramentu chrztu jak najszybciej w obawie przed przedwczesną śmiercią nowo narodzonego dziecka, a prawdopodobieństwo, że zgon może nastąpić zaraz po urodzeniu było wówczas bardzo duże. Brak dostatecznej liczby wykwalifikowanych akuszerek, niski poziom higieny, ryzyko przedwczesnej śmierci przemawiały za tym aby jak najszybciej dokonać ceremonii chrztu[170]. W tym względzie łatwiejsze zadanie mieli mieszkańcy części miejskiej parafii ze względu na niewielką odległość od kancelarii parafialnej oraz kościoła. W zacznie gorszej sytuacji byli parafianie zamieszkujący okoliczne wioski, a szczególnie mieszkańcy Dąbrowicy oraz Małoszyc położonych ponad 5 km od plebanii. Trudności w dotarciu do kancelarii parafialnej powodowały, że osoby mieszkające w części wiejskiej parafii chrzciły swoje dzieci nieco później niż mieszkańcy miasta. Różnica ta nie była jednak wielka albowiem wynosiła średnio jeden dzień.

W parafii Szczekociny występowała prawidłowość, zgodnie z którą osoby znajdujące się najwyżej w hierarchii społecznej np. właściciele majątków, szlachta oraz przedstawiciele władz miejskich chrzcili swoje dzieci najpóźniej, zwykle po upływie kilku miesięcy, a nawet później[171]. Osoby te dysponując odpowiednimi środkami mogły pozwolić sobie na wynajęcie lekarzy i w ten sposób zminimalizować ryzyko przedwczesnej śmierci swoich potomków. Chrzciny były ważnym elementem życia rodzinnego oraz towarzyskiego, a także okazją do podniesienia własnego prestiżu wśród lokalnej społeczności. Dlatego też starano się obchodzić je w miarę możliwości wystawnie co oczywiście pociągało za sobą koszta. W bogatszych rodzinach, w których na chrzciny zapraszanych było wiele osób potrzebny był dodatkowy czas na zorganizowanie uroczystości, a także na powiadomienie całej rodziny,

[170] Wedle zasad, którymi kierował się Kościół katolicki sakrament chrztu zmazywał grzech pierworodny a przez to w razie ewentualnej nagłej śmierci ochrzczona osoba nie była potępiona, ponieważ po dokonaniu obrzędu automatycznie przyjmowano ją do społeczności parafialnej.

[171] Odsuwanie terminu chrztu wynikające z przynależności społecznej rodziców było praktyką rozpowszechnioną u katolików. Występowało ono, bowiem w różnych ośrodkach zarówno w sąsiedniej parafii Przyłęk jak i w znacznie oddalonych od Szczekocin parafiach Witków Śląski czy Bielawy. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 57; Katarzyna Iluk, op. cit., s. 35; T. Krotla, op. cit., s. 429.

która nieraz przybywała z daleko położonych miejscowości[172]. Wszystkie wymienione wyżej uwarunkowania wpływały na wydłużenie czasu dzielącego chrzest i urodzenie.

Powyższy problem dobrze przedstawia przypadek chrztów czterech dzieci szlachcica Bolesława Zelmira Zygmunta Zaremby, które ochrzczono tego samego dnia – 15 VII 1909 r. pomimo tego, że każde z nich urodziło się znacznie wcześniej. Pierwszy z czterech synów - Jan Ludomir urodził się 25 III 1906 r., 19 VIII 1907 r. przyszedł na świat Kazimierz Bolesław a 4 II 1909 r. ojciec wraz z matką Marią Leopoldą z Frychowskich doczekali się bliźniaków Tadeusza Jarosława oraz Mieczysława Stanisława[173].

Występowały też inne okoliczności powodujące znaczną rozbieżność w datach urodzenia i chrztu jak w przypadku dziecka podoficera wojsk rosyjskich Jana Kostarskiego, które przyszło na świat w mieście Abo w Wielkim Księstwie Finlandii 5 IV 1861 r., a które ochrzczono w Szczekocinach dopiero 6 V 1865 r. . Opóźnienie to było spowodowane przybyciem tego oficera do parafii szczekocińskiej dopiero w maju 1865 r[174].

Interesującym jest fakt, że w parafii Szczekociny w okresie 1808-1914 czas pomiędzy urodzeniem a chrztem nie uległ istotnemu wydłużeniu[175]. Prawdopodobnie zmiany w infrastrukturze[176], postępy w medycynie i ogólnej higienie[177], które niewątpliwie dokonały

[172] Na chrztach dzieci pochodzących z rodzin urzędniczych, inteligenckich oraz szlacheckich rodzicami chrzestnymi były często osoby mieszkające poza parafią Szczekociny, natomiast w przypadkach chrztów dzieci rzemieślników, wyrobników oraz pozostałych kategorii ludności wiejskiej rodzice chrzestni pochodzili prawie wyłącznie z tych samych miejscowości co ich chrześniacy. Bardzo często wywodzili się też z tych samych rodzin i należeli do tej samej grupy społecznej co rodzice dziecka.

[173] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1910 r.*, s. 25v.

[174] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, sygn. 27, s. 5-5v.

[175] Inaczej przebiegał ten proces w parafii Witków Śląski gdzie w okresie 1851-1898 dokonała się poprawa warunków higienicznych oraz pojawiła się lepsza opieka medyczna co spowodowało, że rodziło się coraz więcej zdrowszych i odporniejszych dzieci, których życie było mniej zagrożone co doprowadzało w konsekwencji do odsuwania terminu chrztu. K. Iluk, op. cit., s. 33-35.

[176] W Szczekocinach od końca lat trzydziestych XIX w. zaczęto czynić kroki zmierzające do poprawy warunków życia w mieście i łatwiejszej komunikacji z najbliższą okolicą. Co przejawiało się w budowie a także konserwacji nowej studni miejskiej (prace przy niej rozpoczęto od 1837 r.), wybrukowaniu rynku (co nastąpiło w 1846 r.) oraz ulic: Lelowskiej, Kościelnej, Krakowskiej i Zamkowej. Szczególną troskę przywiązywano też do należytego utrzymania traktu łączącego Koziegłowy z Jędrzejowem. Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej APK), *Rząd Gubernialny Radomski, Studnie i bruki miasta, 1837-1853*, sygn. 2852-2853.

się w ciągu ponad stu lat nie zdołały w sposób znaczący wpłynąć na głęboko zakorzenioną tradycję nakazującą chrzczenie dzieci zaraz po urodzeniu.

Żydzi zamieszkujący szczekocińską gminę wyznaniową zapisywali nowo narodzone dzieci w księgach urodzonych[178], lecz okres pomiędzy urodzeniem a odnotowaniem tego faktu w urzędowych dokumentach jakimi były akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego był znacznie dłuższy niż w przypadku ludności chrześcijańskiej. W latach 1808-1846 czas ten wynosił średnio pięć dni. W następnym okresie 1847-1872 wzrósł aż do trzech tygodni natomiast w latach 1873-1914 był jeszcze dłuższy i wynosił średnio pięćdziesiąt dwa dni[179]. Tak duże różnice pomiędzy datami przyjścia na świat dzieci a odnotowaniem tych faktów wynikały zapewne częściowo z zasad religijnych, którymi kierowali się szczekocińscy żydzi (brak sakramentu chrztu i wiążących się z nim konsekwencji) oraz z ogólnie mówiąc niechętnego podejścia do wszelkiej urzędowej rejestracji jaką cechowała się izraelicka społeczność. Wydaje się, że od momentu kiedy wprowadzono przepisy o aktach stanu cywilnego obejmujące także żydów, czyli od 1808 r., przestrzegali oni początkowo wymaganych prawem zasad, lecz w miarę upływu czasu, najwidoczniej wobec braku jakichkolwiek sankcji karnych, zaczęli oni luźniej traktować literę prawa i nie spieszyli się już z zapisywaniem nowo narodzonych dzieci zaraz po fakcie albowiem nie miało to wedle zasad judaizmu wpływu na zbawienie lub potępienie danej osoby.

---

[177] Od początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku następował w parafii Szczekociny stały wzrost średniej długości życia kobiet i mężczyzn głownie za sprawą ograniczenia śmiertelności niemowląt. Więcej o tym zagadnieniu piszę w części dotyczącej zgonów.

[178] Wśród wyznawców judaizmu nie istniał odpowiednik sakramentu chrztu. Jedynie dzieci płci męskiej poddawano rytualnemu obrzezaniu ósmego dnia po przyjściu na świat. *Polski Słownik Judaistyczny*….., T. 2, s. 249.

[179] Na tak wysoką średnią wpłynęła duża liczba przypadków, w których różnica pomiędzy przyjściem dziecka na świat a spisaniem aktu wynosiła ponad pół roku. Sytuacje kiedy różnica ta była mniejsza niż jeden tydzień zdarzały się wyjątkowo.

2. Sezonowość urodzeń

Sezonowość urodzeń była kształtowana przez różnorakie czynniki. Niewątpliwie duże znaczenie musiały posiadać czynniki biologiczne jakimi były zdolność rozrodcza kobiet oraz zachowania prokreacyjne ludzi nasilające się szczególnie w miesiącach wiosennych. Zjawisko urodzeń zależało również od warunków materialnych i ekonomicznych w jakich żyło społeczeństwo małych miasteczek w XIX i na początku XX wieku. Niebagatelne były także: wpływ wyznawanych w Szczekocinach religii katolicyzmu oraz judaizmu kładących nacisk na zakładanie rodzin oraz posiadanie potomstwa, stopień moralności poszczególnych osób czy wreszcie czynniki losowe.

W Szczekocinach najwięcej urodzeń miało miejsce w miesiącu styczniu, 734 przypadki. Kolejnymi miesiącami o największej kumulacji urodzeń były: grudzień (693) oraz listopad (667). W części wiejskiej parafii Szczekociny najwięcej urodzeń przypadło na marzec (681), styczeń (680) i luty (673)[180].

Zarówno wśród społeczności miejskiej jak i wśród mieszkańców wsi do nasilenia się urodzeń dochodziło w przeciągu trzech następujących po sobie miesięcy jesienno-zimowych[181]. W przypadku Szczekocin był to czas od listopada do stycznia a w przypadku pozostałych miejscowości należących do parafii okres ten trwał od stycznia do lutego. Wydaje się, że decydujące znaczenie dla kumulacji zjawiska urodzeń w wyżej wymienionych

[180] Do nasilenia zjawiska urodzeń w pierwszym oraz ostatnim miesiącu roku dochodziło także w parafii Przyłęk gdzie najwięcej dzieci przychodziło na świat w grudniu (10% wszystkich przypadków) i w styczniu (9,7%). W parafii Borzykowa kumulacja zjawiska urodzeń również przypadała na grudzień oraz styczeń. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 6; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 42; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 20. W innych ośrodkach, bardziej oddalonych od Szczekocin maksimum urodzeń odnotowywano w miesiącach jesienno-zimowych. W parafii Rząśnik najwięcej dzieci rodziło się w okresie od stycznia do marca w parafii bielawskiej od grudnia do marca natomiast w Bejscach od listopada do grudnia. K. Górna, *Sezonowość…*, s. 566, 569; T. Krotla, op. cit., s. 429; E. Piasecki, op. cit., s. 155, 162, 196.

[181] W parafii Przyłęk urodzenia następujące od października do marca stanowiły 55,1% a w parafii Borzykowa 52,3% wszystkich przypadków urodzeń żywych. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 6; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 42; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 20.

okresach miała duża ilość poczęć, następujących wraz z nastaniem miesięcy wiosennych. Najwidoczniej okres przednówka i charakteryzująca go trudna sytuacja ekonomiczna, brak żywności oraz spowodowane nim ogólne osłabienie organizmu nie miały w przypadku ludności zamieszkującej parafię Szczekociny istotnego wpływu na zwiększoną liczbę poczęć cechujących miesiące wiosenne.

Na miesiąc urodzenia wpływała także data zawarcia ślubu aczkolwiek zależność pomiędzy sezonowością związków małżeńskich a koncentracją urodzeń w poszczególnych miesiącach dotyczy jedynie urodzeń pierwszych, ponieważ zdecydowana większość rodzin była wielodzietna[182]. Zależność ta występowała w parafii Szczekociny gdzie duża ilość ślubów styczniowych w części miejskiej miała wpływ na zwiększoną ilość urodzeń listopadowych. W analogiczny sposób śluby zawierane przez mieszkańców części wiejskiej głownie w miesiącu lutym (mieszczanie preferowali styczeń) powodowały, że w okresie od stycznia do marca rodziło się najwięcej dzieci.

Miesiące wiosenno-letnie cechowała mniejsza liczba urodzeń albowiem w okresie od kwietnia do września odnotowano 47,9% wszystkich urodzeń w części miejskiej oraz 48,1% urodzeń w części wiejskiej parafii Szczekociny[183].

Interesującym jest fakt znacznego spadku liczby urodzeń po zakończeniu okresu jesienno-zimowego. W marcu miało miejsce 655 urodzeń w mieście i 681 urodzeń w części wiejskiej ale już w następnym miesiącu – kwietniu odnotowano tylko 620 urodzeń w Szczekocinach oraz 609 urodzeń w pozostałych miejscowościach parafii[184].

[182] Należy także pamiętać, że zawarcie ślubu nie oznaczało, że po upływie dokładnie dziewięciu miesięcy nastąpi urodzenie. Często okres pomiędzy datą zawarcia związku a urodzeniem był dłuższy, a niekiedy krótszy niż 280 dni.

[183] W parafii Witków Śląski urodzenia wiosenno-letnie stanowiły ponad połowę wszystkich przypadków (54,3%) natomiast w Głuchołazach urodzenia rozkładały się niemal równo pomiędzy dwoma półroczami (50,6% w okresie wiosenno-letnim i 49,4% w miesiącach jesienno-zimowych). Katarzyna Iluk, op. cit., s. 32; B. Rapacz, op. cit., s. 91.

[184] Tak znacząca przewaga urodzeń marcowych nad kwietniowymi występowała także w niedalekich parafiach Przyłęk oraz Borzykowa. Lech Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 6; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 42; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 20.

Najprawdopodobniej wynikało to z rozpoczynających się w lipcu żniw, które bardzo absorbowały znaczną część społeczeństwa zajmującą się pracą na roli. Niewielki stopień mechanizacji rolnictwa z konieczności wymuszał angażowanie się w męczącą pracę nieraz całych rodzin co ograniczało czas wolny do minimum i praktycznie uniemożliwiało utrzymywanie różnego rodzaju kontaktów towarzyskich. Tak, wiec stosunkowo niska liczba urodzeń utrzymująca się w okresie od kwietnia do sierpnia[185] spowodowana była niewielką ilością poczęć, które nastąpiły pomiędzy lipcem a listopadem i wynikała najprawdopodobniej z długo trwających prac rolniczych absorbujących ludność zarówno pod względem czasowym jak i fizycznym.

Sezonowość urodzeń w parafii Szczekociny w latach 1808-1914 cechowała się stabilnością i podlegała mniejszym zmianom niż sezonowość ślubów oraz sezonowość zgonów. Jedyne istotne zmiany jakie zaszły w sezonowości urodzeń zaobserwowano tylko pomiędzy okresem 1846-1872 a latami 1873-1914 kiedy to zwiększyła się liczba urodzeń w miesiącach wiosenno letnich (od kwietnia do września) w obydwóch częściach parafii. W Szczekocinach wzrost ten wynosił 3,3% a w części wiejskiej parafii 2,9% co wydaje się wynikać ze zwiększenia liczby ślubów w miesiącach letnich.

Wśród ludności żydowskiej zamieszkującej szczekocińską gminę wyznaniową najwięcej urodzeń miało miejsce w grudniu (790 przypadków) oraz w styczniu (653 przypadki). W tym względzie obie społeczności katolicka i izraelicka wykazywały daleko posunięte podobieństwo. Przyczyny podobnej kumulacji zjawiska urodzeń w tych miesiącach wydają się być identyczne. Zmiany klimatyczne odczuwalne wraz z nadejściem wiosny i wynikające z nich procesy fizjologiczne decydowały o zwiększonej ilości poczęć w marcu oraz w kwietniu co w konsekwencji owocowało nasileniem zjawiska urodzeń po

[185] Pomiędzy kwietniem a sierpniem mniej urodzeń miało miejsce w części wiejskiej parafii co wynikało niewątpliwie ze struktury zawodowej mieszkańców wsi. Jest zatem uzasadnione, że kalendarz prac polowych i wiążące się z nim ograniczenia miały swoje odzwierciedlenie w liczbie nowo narodzonych dzieci.

upływie dziewięciu miesięcy. Czynniki religijne, społeczne oraz gospodarcze miały w tym względzie znaczenie marginalne.

Kolejnymi miesiącami o największej kumulacji urodzeń były maj (649 przypadków), czerwiec (634 przypadki) oraz lipiec (618 przypadków). Wystąpiła zatem sytuacja odwrotna niż u katolików, u których okres od maja do lipca cechowała najmniejsza ilość urodzeń. Wynikała ona niewątpliwie ze struktury zawodowej ludności wyznania mojżeszowego. Żydzi nie uprawiając roli nie byli tak zaabsorbowani wyczerpującą pracą w okresie do lipca do listopada i dzięki temu mieli też więcej czasu na utrzymywanie pożycia małżeńskiego niż ich chrześcijańscy sąsiedzi.

W przypadku ludności żydowskiej sezonowość ślubów wpływała na kumulację urodzeń w określonych miesiącach, lecz podobnie jak w przypadku ludności katolickiej związku tego nie należy przeceniać. Urodzenia grudniowe, których było najwięcej z pewnością były po części spowodowane dużą ilością małżeństw zawieranych na początku roku, czyli w styczniu oraz w lutym ale już np. śluby czerwcowe (stanowiły prawie 11% wszystkich przypadków małżeństw) nie zaowocowały zwiększoną ilością narodzin dzieci po upływie dziewięciu miesięcy.

U szczekocińskich wyznawców judaizmu zaobserwowano duże różnice w liczbie urodzeń pomiędzy poszczególnymi miesiącami, znacznie większe niż u ludności chrześcijańskiej, u której urodzenia rozkładały się zdecydowanie bardziej równomiernie w ciągu roku. Niewątpliwie wpływ na taki stan rzeczy mogło mieć wiele zróżnicowanych czynników. Źródła, którymi są akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego pomimo swych niezaprzeczalnych zalet nie uwzględniały zapewne wszystkich przypadków urodzeń jakie

miały miejsce na terenie parafii[186]. W przypadku zjawiska urodzeń należy też uwzględnić rolę przypadku, który niejednokrotnie decydował o dacie przyjścia na świat dziecka.

Sezonowość urodzeń ludności izraelickiej w okresie 1808-1913 nie podlegała istotnym zmianom. Dał się jedynie zaobserwować niewielki spadek urodzeń grudniowych oraz styczniowych. W latach 1873-1913 w porównaniu z wcześniejszym okresem 1846-1872 urodzeń z grudnia było mniej o 2,8%, a urodzenia ze stycznia zdarzały się rzadziej o 2,2% co podobnie jak u katolików wiązało się zapewne ze po części ze spadkiem zainteresowania ślubami zawieranymi w miesiącach zimowych.

Sezonowość miesięczna urodzeń wśród społeczności żydowskiej oraz katolickiej w latach 1808-1914 charakteryzowała się mniejsza zmiennością niż sezonowość ślubów. Zmiany, które następowały w proporcjach liczby ślubów pomiędzy poszczególnymi miesiącami nie zawsze przekładały się automatycznie na zmianę sezonowości urodzeń albowiem zaobserwowano je jedynie pod koniec XIX i na początku XX w. Dowodzi to ograniczonego wpływu ślubów na sezonową fluktuację zjawiska urodzeń.

Wykres nr 13

Sezonowość miesięczna urodzeń w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

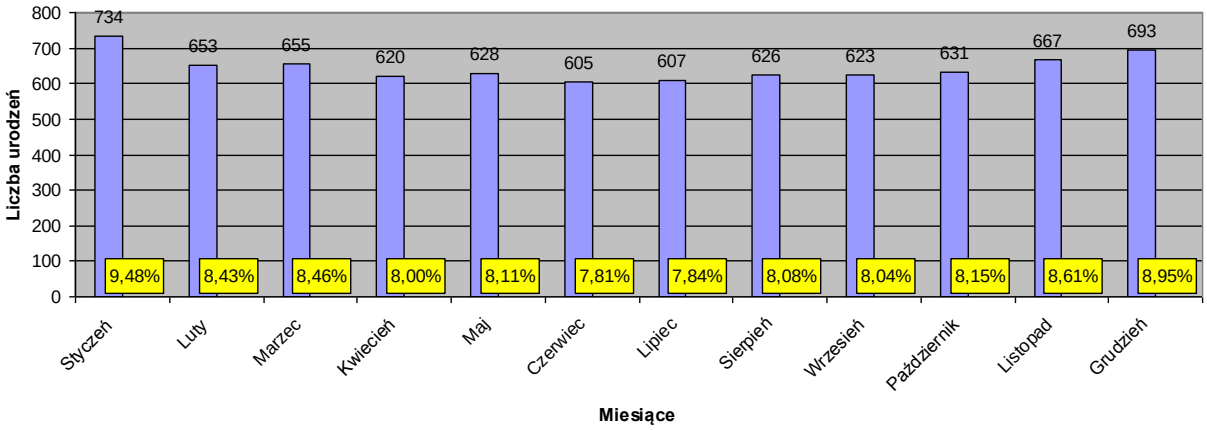

Źródło: badania własne.

[186] Krytyka aktów stanu cywilnego wyznania mojżeszowego, która została zaprezentowana w części dotyczącej źródeł wskazuje na nieco większą wiarygodność metryk katolickich niż izraelickich.

Wykres nr 14

Sezonowość miesięczna urodzeń w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

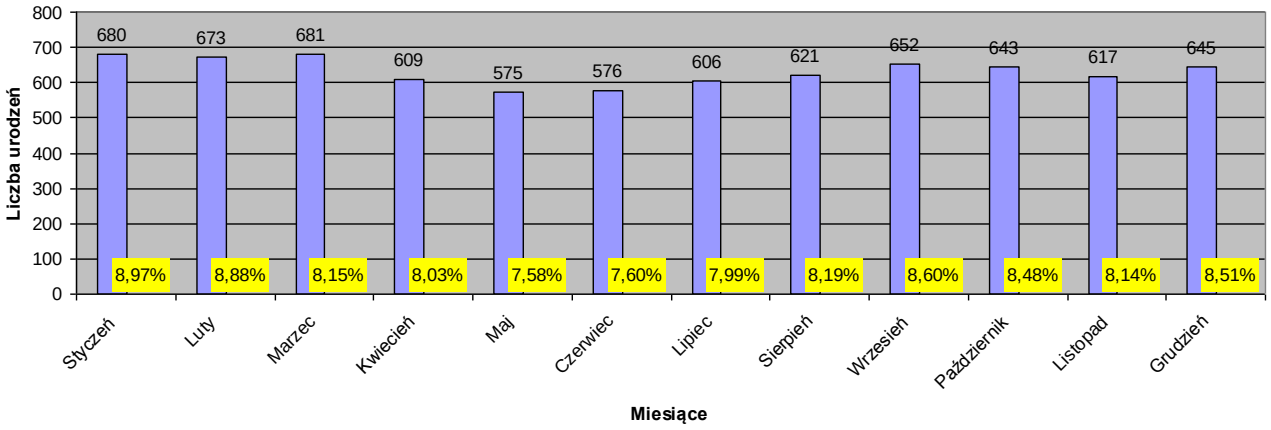

Źródło: badania własne.

Wykres nr 15

Sezonowość miesięczna urodzeń w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

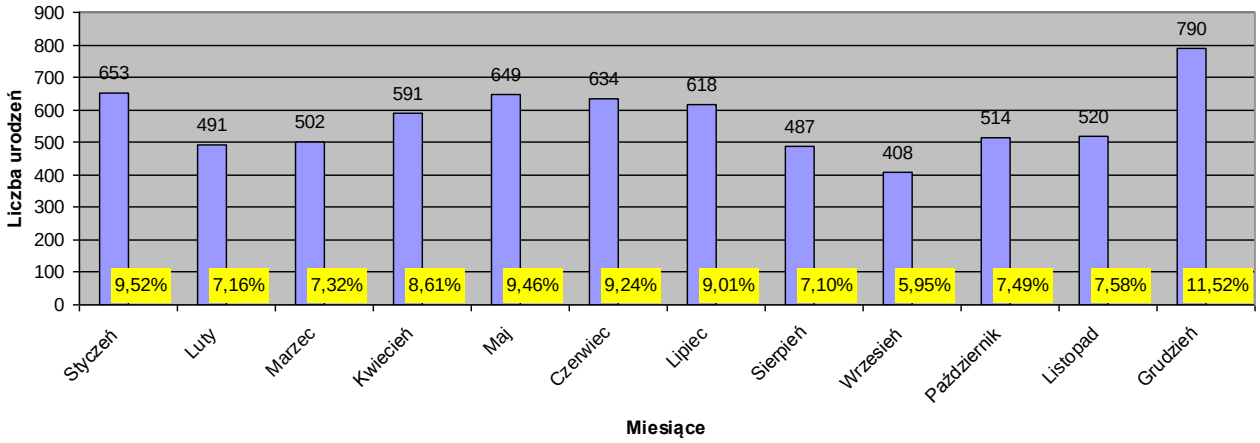

Źródło: badania własne.

3. Imiona

Sakrament chrztu wiązał się nierozerwalnie z koniecznością nadania dziecku odpowiednio dobranego imienia bądź, co zdarzało się rzadziej kilku imion. Wśród ludności katolickiej w większości przypadków (89% wszystkich chrztów) istniała praktyka nadawania tylko jednego imienia. Jedynie na co dziesiątym chrzcie (11%) rodzice zdecydowali się wybrać dla swojego dziecka więcej niż jedno imię. Sytuacje takie dotyczyły głownie osób znajdujących się wysoko w ówczesnej hierarchii społecznej, czyli szlachty, właścicieli majątków, bogatych kupców czy burmistrzów. Niewątpliwie taka praktyka miała na celu podniesienie prestiżu danej rodziny, zaakcentowanie jej statusu społecznego oraz materialnego. Najwięcej, bo aż cztery imiona nadano córce Dominika Bazanki sprawującego urząd burmistrza policji miasta Szczekociny. 25 X 1819 r. otrzymała ona następujące imiona: Józefa, Marianna, Teresa, Tekla[187].

Pod koniec XIX w. zwyczaj chrzczenia dwoma imionami zaczęli powoli przejmować przedstawiciele takich jak grup społecznych rzemieślnicy, włościanie a nawet wyrobnicy. Pomimo tego, że nie były to przypadki częste to świadczą one o chęci naśladowania warstw nobilitowanych i zwiększenia w ten sposób swojego znaczenia wśród lokalnej społeczności.

Szczekocińscy żydzi najczęściej nadawali swoim nowo narodzonym dzieciom jedno imię, które zapisywano w księgach urodzonych. Taka sytuacja miała miejsce w 60,1% przypadków. Zwyczaj wybierania dla swojego potomka więcej niż jednego imienia występował wśród ludności wyznania mojżeszowego znacznie częściej niż u katolików albowiem odnotowano go w 39,9% wszystkich przypadków urodzeń. W okresie 1808-1846 nie był on jeszcze zbytnio popularny gdyż dotyczył jedynie 15,2% przypadków, z których

[187] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1819 r.*, Mikr. nr. 1007, s. 16.

większość stanowiły urodzenia w rodzinach cieszących się prestiżem lub znacznym majątkiem (rabinów, lekarzy i kupców). Lata 1847-1872 przyniosły wzrost zainteresowania praktyką nadawania podwójnych imion wśród wszystkich kategorii ludności żydowskiej w Szczekocinach. W tym okresie imiona podwójne występowały już w 38,7% przypadków natomiast w latach 1873-1913 aż 64% wszystkich przypadków urodzeń łączyło się z nadaniem podwójnego imienia[188].

Wyniki badań popularności imion wśród ludności katolickiej parafii Szczekociny wykazują, że najczęściej wybieranymi imionami męskimi były imiona: Jan (12,5% wszystkich przypadków), Józef (8,7%), Franciszek (6,3%), Stanisław (6,3%) oraz Piotr (6,1%)[189]. Wynikało to zapewne po części z istotnej roli jaką pełniła religia katolicka i związanego z nią kultu świętych oraz apostołów. Imiona Jan, Józef a także Piotr cieszyły się niezmienna wysoką popularnością przez ponad sto lat (1808-1914), natomiast w latach 1873-1914 nastąpiło w parafii Szczekociny większe zainteresowanie imieniem Stanisław przy jednoczesnym spadku popularności imienia Franciszek[190].

Nieco rzadziej decydowano się na nadanie synowi imion takich jak: Antoni (5,7%)[191], Leon (4%), Ludwik (3,9%) i Władysław (3,6%). Na wybór konkretnego imienia wpływała także zmieniająca się wraz z upływem czasu moda, a więc być może to właśnie gusta rodziców przesądziły o tym, że pod koniec XIX i na początku XX wieku zaczęto nadawać na chrzcie imię Leon[192], nie wiążące się z żadnym świętym ani nie zakorzenione w polskiej

[188] Nadawanie podwójnych imion przez żydów miało także aspekt religijny. Imiona „potoczne" używane były na co dzień natomiast imiona „religijne" służyły np. przy uroczystościach w synagodze, przy wywoływaniu do czytania Tory. *Polski Słownik Judaistyczny*….., T. 2, s. 629.

[189] Imiona Jan oraz Józef były najpopularniejszymi imionami również w parafii toszeckiej w parafii Witków Śląski, a także Bęczynie w Pilźnie, Przecławiu oraz w Wojniczu. J. Spychała, *Rodzina…*, s. 27; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…*, s. 86; M. Bodzenta, op. cit., s. 42; P. Miodunka, op. cit., s. 326-327.

[190] Zmiany te były stosunkowo niewielkie albowiem różnice ilościowe pomiędzy poszczególnymi okresami (1846-1872 i 1873-1914) nie przekraczały 4%.

[191] W Zarzeczu od końca XIX istniała kaplica pod wezwaniem św. Antoniego co mogło leżeć u podstaw popularności tego imienia w Szczekocinach.

[192] Imię Leon w pierwszych dwóch wyróżnionych w pracy podokresach używane było sporadycznie.

tradycji. Także imię Władysław stawało się częściej spotykane na przełomie stuleci niż na początku wieku XIX.

Mniejszą popularnością wśród mieszkańców Szczekocin cieszyły się imiona: Tomasz (2,6%), Feliks (2,5%), Roman (2,2%) oraz Stefan (2,2%). Z wyjątkiem imienia Roman, które zaczęło się pojawiać na chrztach dopiero pod koniec XIX stulecia, były one odnotowywane w księgach metrykalnych przez cały okres opisywany w pracy.

Pomimo tego, że inne imiona męskie nadawano znacznie rzadziej[193] to łącznie stanowiły one prawie jedną czwartą całości. Tych 71 różnych imion może świadczyć o dużej inwencji szczekocińskich rodzin, które nie ograniczały się w wyborze tylko do najbardziej popularnych imion[194]. Wielodzietność wymuszała niejako na rodzicach szukanie alternatywnych wariantów. Należy także pamiętać o tym, że w Szczekocinach żyło w jednym czasie bardzo wiele osób noszących to samo nazwisko, a wiec posługiwanie się nietypowym imieniem ułatwiało identyfikację danej osoby.

Interesującym wydaje się fakt, że pomimo tego, iż parafia nosiła wezwanie św. Bartłomieja to nie znalazło to odzwierciedlenia popularności tego imienia ponieważ w latach 1808-1914 nadano je jedynie na piętnastu chrztach.

Wśród imion żeńskich rzeczą charakterystyczną była dominacja imienia Marianna[195]. Prawie w co czwartym przypadku (23%) rodzice decydowali się na wybór tego imienia co wynikało oczywiście ze szczególnie silnego kultu Maryjnego na terenie Królestwa Polskiego. Cieszyło się ono wśród mieszkańców Szczekocin niezmiennie wysoką popularnością przez cały XIX wiek, a także na początku XX stulecia. Powszechnie używano formy Marianna, która wywodzi się od imienia Maria, gdyż uważano, że Maria jest niejako zarezerwowane

[193] Chodzi o imiona, które nadawano w mniej niż w jednym procencie przypadków.
[194] Łącznie w księgach metrykalnych chrztów parafii Szczekociny odnotowano w okresie 1808-1914 aż 93 różne imiona męskie.
[195] To imię zdecydowanie dominowało także w innych ośrodkach, co więcej jego popularność zaczęła znacząco wzrastać szczególnie w XVIII w. S. Rejman, op. cit., s. 103.

wyłącznie dla Matki Boskiej[196]. W latach 1808-1914 miał miejsce tylko jeden przypadek użycia imienia Maria. W 1913 r. szlachcic Józef Ciesielski zdecydował o nadaniu swojej córce dwóch imion Bożena Maria[197].

Oprócz imienia Marianna w parafii szczekocińskiej często występowały następujące imiona żeńskie: Anna (6,3%), Józefa (5,5%), Stanisława (4,9%), Wiktoria (4,8%) oraz Franciszka (4%) Imię Anna może po części zawdzięczać swoją popularność św. Annie, matce NMP natomiast imiona Józefa, Stanisława, a także Franciszka są żeńskimi odpowiednikami najczęściej występujących imion męskich[198].

Interesująca jest wysoka pozycja imienia Wiktoria, którego zaczęto używać coraz częściej wraz z początkiem XX wieku, nie łączącego się z żadną świętą, tym bardziej, że jej męski odpowiednik (Wiktor) w okresie 1808-1914 nie występował ani razu w księgach chrztów.

Siedem wymienionych wyżej żeńskich imion stanowiło łącznie prawie połowę (48,5%) wszystkich imion, którymi ochrzczono dzieci płci żeńskiej. Pozostałe imiona nadawano już znacznie rzadziej i tak jak było to w przypadku chrztów osób płci męskiej, charakterystyczna była ich duża ilość, a co za tym idzie różnorodność. Pomiędzy trzema a jednym procentem wszystkich przypadków odnotowano 22 różne imiona. Pozostałych imion żeńskich (nadawanych rzadziej niż w jednym procencie chrztów) było 56 i stanowiły one razem 15,2% wszystkich imion żeńskich. Wynikało to z dominacji jednego imienia – Marianna, która powodowała, że wśród imion nadawanych dziewczynkom istniała mniejsza różnorodność niż wśród imion wybieranych dla chłopców[199].

[196] H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię, Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 2000, s. 399.
[197] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1913 r.*, s. 22v.
[198] Wydaje się, iż te cztery imiona poza imieniem Anna cechowała lokalna popularność albowiem w innych parafiach były stosunkowo rzadkie.
[199] Mniejsza różnorodność imion żeńskich w parafii Szczekociny nie była ewenementem albowiem występowała także w innych ośrodkach np. w parafii Witków Śląski, gdzie 40,9% dziewczynek ochrzczono imieniem Anna lub Marianna. Katarzyna Iluk, op., cit. s. 36.

Żydzi mieszkający w Szczekocinach nadawali swoim dzieciom imiona biblijne, które zapisywano w bardzo wielu wariantach w księgach urodzonych. Dla przykładu imię Izaak przybierało formy: Icek, Icel, Icyk, Isak oraz Izak. Imiona żydowskie często odnotowywano w formie zdrobnionej np. Sarcia zamiast Sara, Laicia zamiast Laia czy Ryfcia zamiast Ryfka.

Wśród Izraelitów najczęściej wybieranymi imionami męskimi były: Mosze (7,2%), Izaak (6,1%), Dawid (6%), Maior (5,3%) i Abraham (5,2%). Imiona Dawid, a także Izaak były najbardziej popularnymi w pierwszej połowie XIX w. (lata 1808-1846), natomiast imię Mosze w miarę upływu czasu zyskiwało coraz to większą popularność, a w okresie 1872-1913 stanowiło ponad 10 procent wszystkich imion[200].

W odróżnieniu od katolików u żydów nie miała miejsca jakaś szczególna dominacja jednego imienia, ponieważ różnica w ilości odnotowanych przypadków pomiędzy najbardziej popularnym imieniem a kolejnymi była bardzo niewielka[201]. Prawidłowość ta dotyczyła zarówno imion męskich jak i żeńskich.

Wyznawcy judaizmu stosunkowo często wybierali też dla swoich synów imiona: Lejb (4,3%), Herszlik (4,4%) oraz Izrael (4,1%). Niewiele rzadziej występowały imiona takie jak: Szmul (3,9%), Mendel (3,7%), Berek (3,3%) Josek (3,2%) i Jakub (3%).

W szczekocińskim okręgu bożniczym w księgach urodzonych wymieniono dodatkowo 43 inne imiona, które łącznie stanowiły 40,3% wszystkich przypadków, jednakże żadne z nich nie pojawiało się w źródłach częściej niż w trzech procentach ogółu urodzeń męskich. Zachodziła w tym względzie pewna analogia ze strukturą imion wśród chrześcijan, u których imiona cieszące się niską popularnością (poniżej 3%) stanowiły 42,9%. Mimo różnic religijnych oraz obyczajowych dzielących obie społeczności, imiona rzadsze pełniły wszędzie podobną, czysto praktyczną funkcję, ponieważ służyły łatwiejszej identyfikacji danej osoby

[200] Dokładnie 10,8%.
[201] Wśród imion męskich wynosiła ona 1,1% a wśród imion żeńskich nieco więcej, bo 3,2%.

w lokalnym środowisku. Duża ilość imion świadczyła także o sporej dozie kreatywności rodziców, którzy wybierając dla swoich potomków oryginalne imiona podkreślali w ten sposób własny indywidualizm.

Wśród szczekocińskich żydów najczęściej wybieranymi imionami żeńskimi były: Hana (12%), Sara (8%), Ryfka (7,2%), Rachela (7,1%), Estera (7%), Laia (6,3%) oraz Frajgla (6,2%). Stanowiły one łącznie 53% wszystkich imion. Izraelici w odróżnieniu od katolików nie preferowali szczególnie jednego imienia, lecz używali najczęściej kilku popularnych imion żeńskich. Imię Hana największą popularnością cieszyło się na początku wieku XIX, (lata 1808-1846) kiedy to 15% wszystkich dzieci płci żeńskiej miało nadane właśnie to imię.

W miarę upływu czasu traciło ono na znaczeniu ale nie na tyle aby ustąpić pierwszeństwa jakiemuś innemu imieniu. Podobnie przedstawiała się sytuacja z imieniem Sara, które stopniowo cieszyło się coraz mniejszym zainteresowaniem szczekocińskich izraelitów[202] natomiast imiona Laia oraz Frajgla, w okresie 1808-1846 używane rzadko, zaczęły coraz bardziej przypadać do gustów szczekocińskich żydów dzięki czemu znalazły się w końcu w grupie najpopularniejszych imion.

Stosunkowo często wybierano też dla dziewczynek imiona: Rajza (4,5%), Maria (4,2%), Bajla (4,1%), Małka (4%) i Gitla (3,9%) natomiast pozostałe imiona zdarzały się już rzadziej i co warte podkreślenia cechowało je mniejsze zróżnicowanie niż w przypadku imion męskich[203].

[202] Liczba odnotowanych przypadków imienia Sara w okresie 1872-1913 była o 4,5% mniejsza niż w latach 1808-1846.
[203] Chodzi o imiona, które występowały w mniej niż w trzech procentach przypadków. W szczekocińskim okręgu bożniczym odnotowano 24 takie imiona.

Wykres nr 16

Struktura imion męskich w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914 w procentach

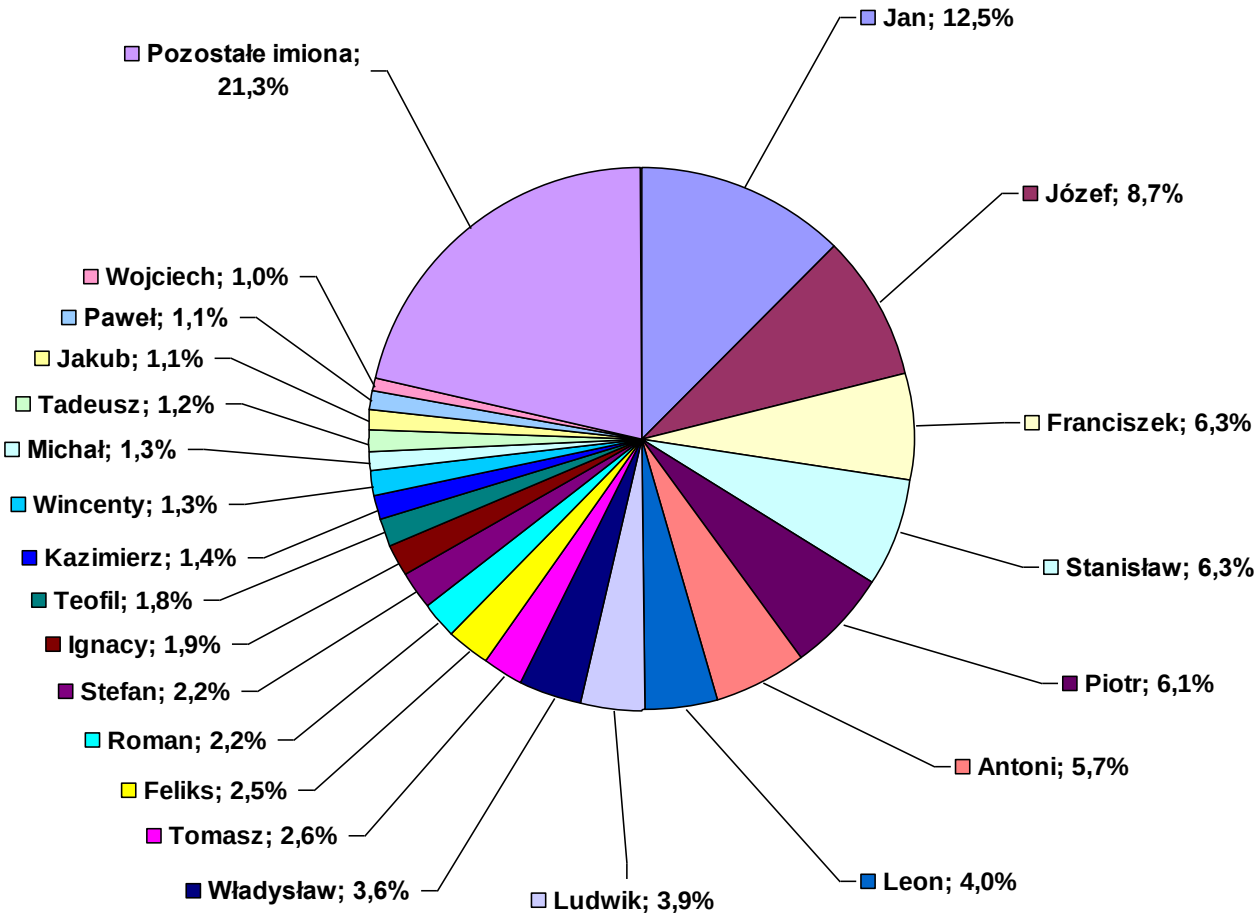

Źródło: badania własne.

Wykres nr 17

Struktura imion żeńskich w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914 w procentach

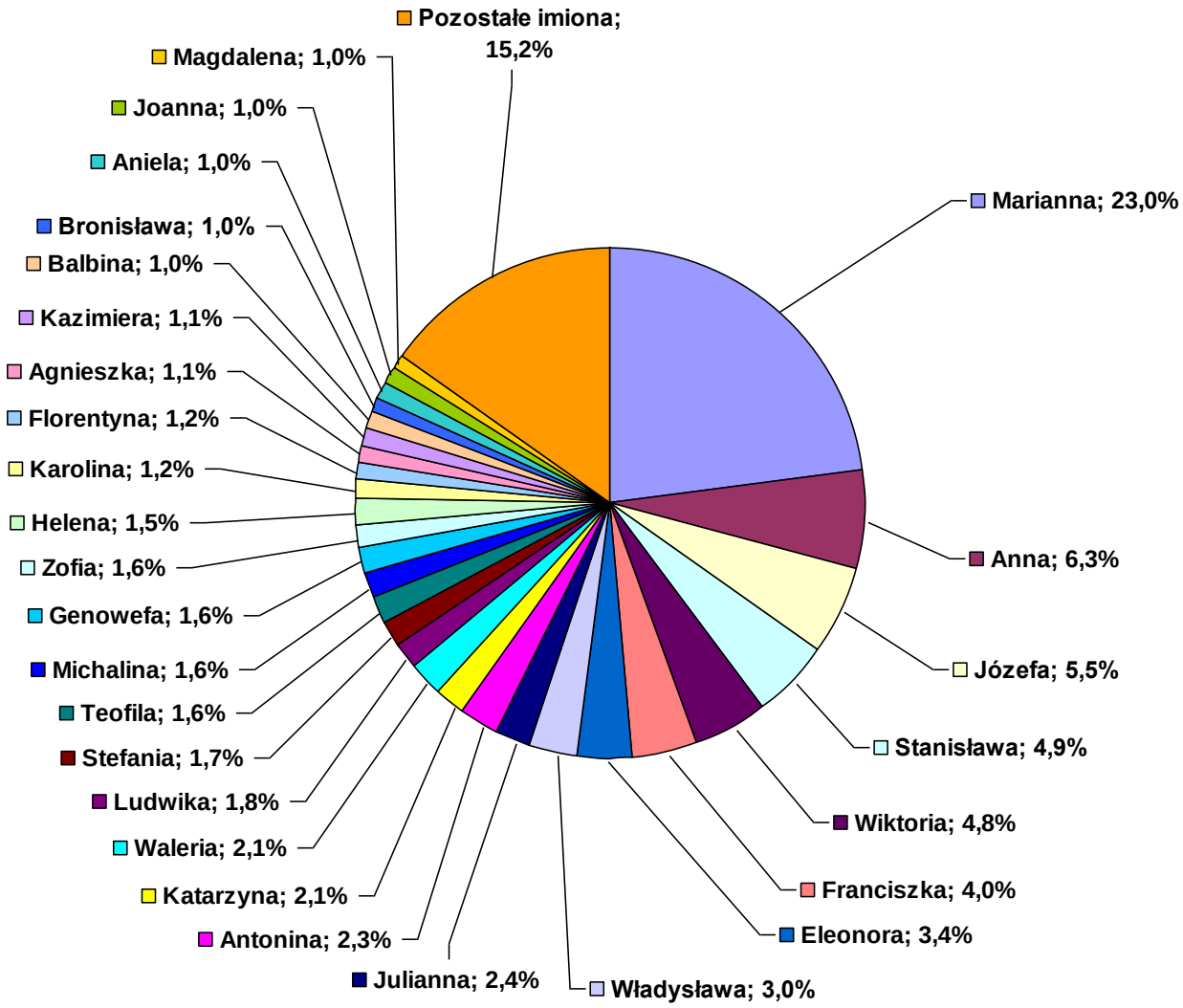

Źródło: badania własne.

Wykres nr 18

Struktura imion męskich w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913 w procentach

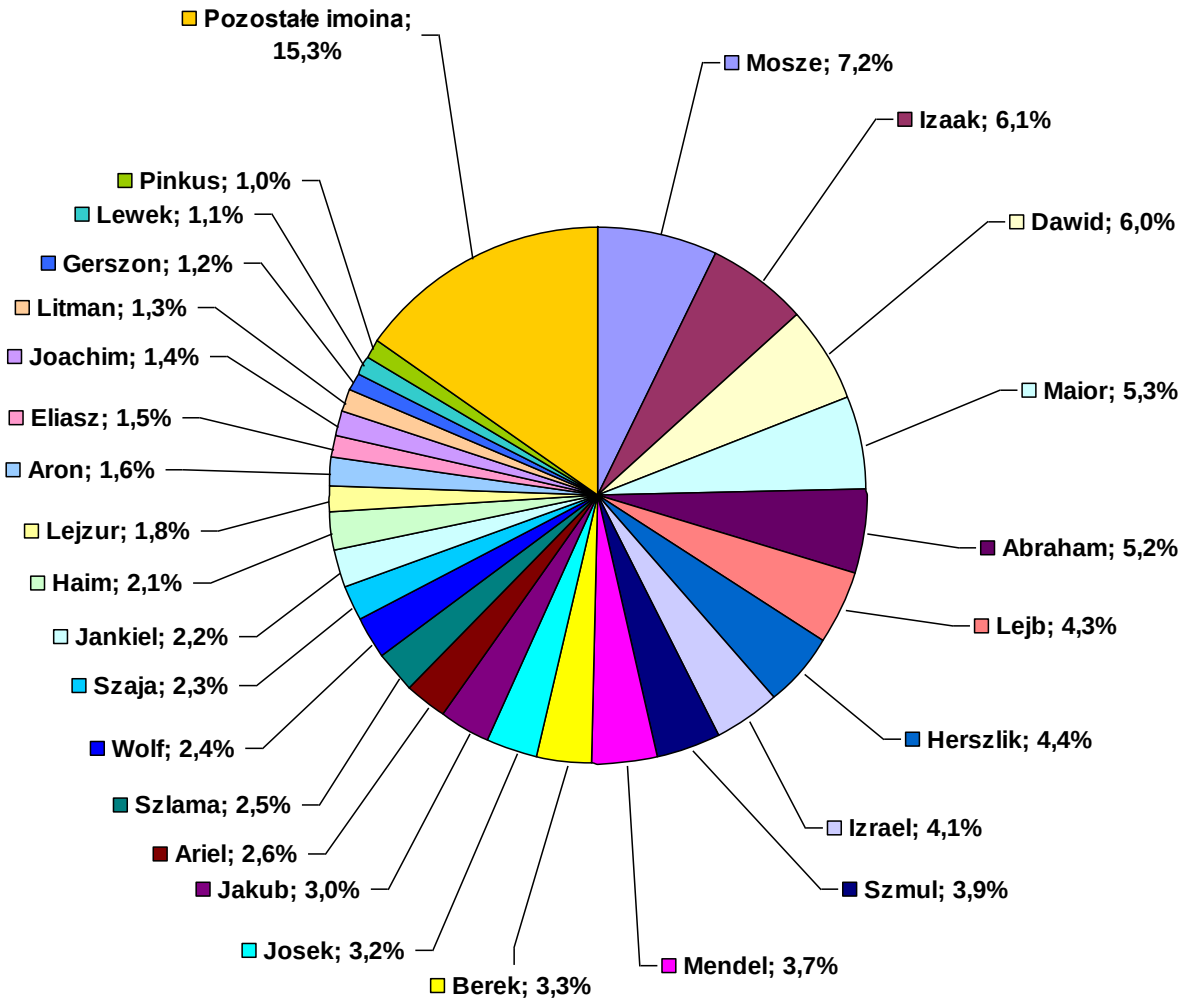

Źródło: badania własne.

Wykres nr 19

Struktura żeńskich męskich w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913 w procentach

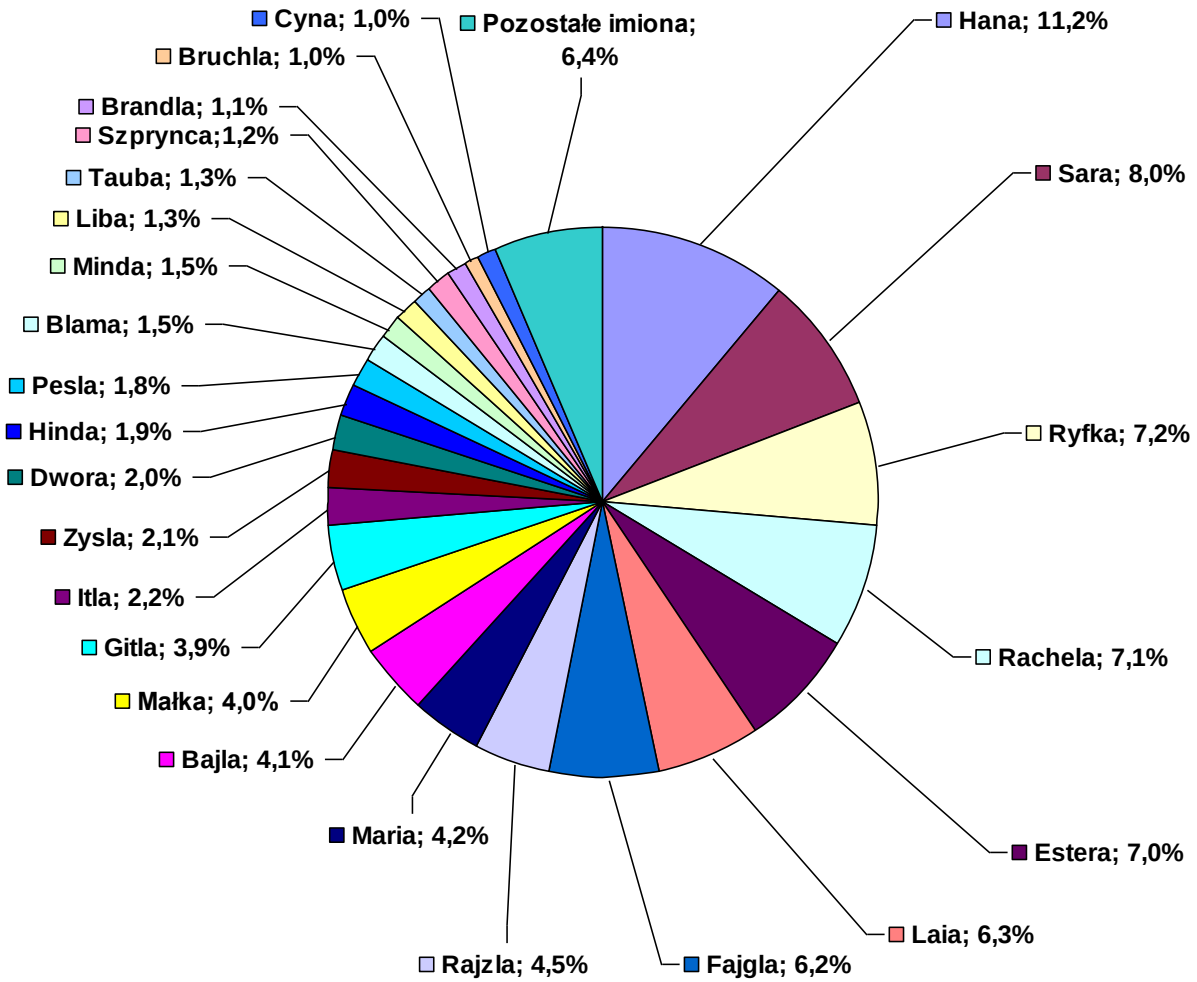

Źródło: badania własne.

4. Urodzenia według płci

W latach 1808-1914 wskaźnik maskulinizacji wynosił w części miejskiej parafii Szczekociny 105,4 urodzeń męskich przypadających na 100 urodzeń żeńskich natomiast

w części wiejskiej na 100 dziewczynek przychodziło na świat 104,3 chłopców. Powyższe dane świadczą o tym, że na terenie parafii zachodziła prawidłowość wedle, której rodziło się więcej osób płci męskiej[204].

Zagadnienie urodzeń według płci wśród ludności izraelickiej zamieszkującej szczekociński okręg bożniczy przedstawia się nieco inaczej niż w przypadku społeczności chrześcijańskiej wśród, której przez cały okres 1808-1914 utrzymywała się przewaga urodzeń męskich.

W latach 1808-1846 w szczekocińskiej gminie wyznaniowej przychodziło na świat znacznie więcej chłopców albowiem na 100 urodzonych dziewczynek przypadało aż 120 chłopców. Sytuacja ta daleko odbiegająca od uśrednionych wzorców demograficznych[205] nie mogła trwać długo i zmieniła się w latach 1847-1872 kiedy to wskaźnik maskulinizacji wyniósł 103 urodzenia męskie na 100 żeńskich. Okres 1873-1913 charakteryzował się przewagą urodzeń żeńskich albowiem na 100 dziewczynek rodziło się wówczas średnio 97,5 chłopców[206].

Wydaje się, że decydujący wpływ na kształtowanie się struktury noworodków według płci miały uwarunkowania genetyczne. Zbyt duży lub zbyt mały współczynnik maskulinizacji może za to stanowić istotną informację dotyczącą jakości oraz wiarygodności rejestrów metrykalnych[207].

[204] W innych ośrodkach także z reguły rodziło się więcej chłopców niż dziewczynek, co jest zgodne z ogólnymi prawidłowościami, a poszczególne wskaźniki maskulinizacji mimo tego iż dotyczyły parafii oddalonych od siebie kształtowały się na podobnym poziomie. W niedalekiej parafii Borzykowa współczynnik ten wynosił 104,1 w parafii Rząśnik 105, w parafii Tarnowskie Góry 103,4. L Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 22; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 6; K. Górna, *Analiza…*, s. 189; M. Górny, *Ruch…*, s. 29. Zdarzały się też parafie gdzie na świat przychodziło więcej osób płci żeńskiej np. w Głuchołazach w latach 1890-1910 na 100 urodzeń żeńskich przypadało 86,7 urodzeń męskich. B. Rapacz, op. cit., s. 93.

[205] W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że na 100 urodzeń męskich powinno przypadać do 105 do 107 urodzeń żeńskich. I. Gieysztorowa, *Wstęp…*, s. 252; J. Michalewicz, op. cit., s. 88.

[206] Trudno jednoznacznie stwierdzić czy mniejsza ilość odnotowanych urodzeń męskich miała jakichś związek z chęcią uniknięcia służby wojskowej przez izraelitów.

[207] Zagadnienie to zostało szerzej przedstawione w części rozprawy dotyczącej źródeł.

5. Urodzenia pozamałżeńskie

W latach 1808-1914 w części miejskiej parafii Szczekociny 7% wszystkich urodzeń stanowiły urodzenia dzieci nieślubnych natomiast w pozostałych miejscowościach parafii przypadki takie zdarzały się rzadziej, bo jedynie w 4,6%[208]. W okresie 1808-1846 wynosiły one 3,4% w Szczekocinach oraz 2,8% w pozostałych miejscowościach. W latach 1847-1872 w części miejskiej parafii urodzenia pozamałżeńskie stanowiły już 6,2% a w części wiejskiej 4% natomiast okres 1873-1914 cechował jeszcze większy poziom tego zjawiska. Prawie co dziesiąte urodzenie w Szczekocinach (8,3%) było urodzeniem nieślubnym, a w części wiejskiej parafii przypadki takie stanowiły prawie 7% wszystkich urodzeń wiejskich.

Fakt, że w mieście przychodziło na świat więcej dzieci nieślubnych wydaje się wynikać ze specyfiki i mentalności panującej w środowiskach wiejskich, gdzie znacznie trudniej było kobiecie o zachowanie anonimowości niż w mieście. Część kobiet samotnych mogła zatem przenosić się do Szczekocin w celu znalezienia zajęcia, a w konsekwencji rozpoczęcia nowego życia[209].

W społeczności izraelickiej żyjącej w Szczekocinach przypadki urodzeń nieślubnych zdarzały się znacznie rzadziej niż u chrześcijan. W latach 1808-1913 jedynie 1,2% wśród nowo narodzonych dzieci nie pochodziło z legalnych związków małżeńskich. Było to spowodowane wieloma przyczynami. Przede wszystkim żydzi ze Szczekocin zawierali związki małżeńskie, będąc w znacznie młodszym wieku, niż ich katoliccy sąsiedzi[210], co w sposób oczywisty zmniejszało prawdopodobieństwo przyjścia na świat dziecka z nieślubnego związku. Z pewnością kobiety samotne, które zachodziły w ciąże miały

[208] Niewielki procent urodzeń nieślubnych odnotowano także w parafii brzeżańskiej (4,4%) w parafii Sławęcice (5,6%) oraz w parafii Przyłęk (2,8%). B. Puczynski, op. cit., s. 36; H. Górecka, A. Janeczko, op. cit., s. 288; L. Frączek, *Ludność parafii Przyłek w latach 1880…*, s. 44.
[209] Na mniejszy poziom zjawiska urodzeń pozamałżeńskich występującego w środowiskach wiejskich niż w miastach zwrócił już uwagę M. Górny, op. cit., s. 46-47.
[210] Zagadnienie to zostało szerzej omówione w części dotyczącej ślubów.

znacznie utrudnioną egzystencję wśród lokalnej społeczności wyznawców judaizmu, dlatego też należy wziąć pod uwagę możliwość mniejszej rejestracji tego zjawiska. Ponadto w celu uniknięcia skandalu ciężarne kobiety mogły emigrować do pobliskich miasteczek aby dzieci przychodziły na świat w innym mieście a nie w Szczekocinach.

Charakterystyczną rzeczą dla społeczności katolickiej a także dla żydowskich mieszkańców Szczekocin jest fakt, że ilość dzieci urodzonych przez kobiety będące w stanie wolnym stale się zwiększała, co może dowodzić braku skutecznych metod antykoncepcyjnych w owym czasie[211].

[211] Należy także pamiętać, że liczba ludności Szczekocin w latach 1808-1914 stale się zwiększała, zatem prawdopodobieństwo występowania przypadków urodzeń dzieci nieślubnych również ulegało zwiększeniu.

Rozdział IV.

Zgony

W latach 1808-1914 w części miejskiej parafii Szczekocinach odnotowano 5432 zgonów natomiast w pozostałych miejscowościach miało miejsce nieco mniej, bo 5320 przypadków. W aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego w okresie 1808-1913 liczba zarejestrowanych przypadków zejść wyniosła 3572[212].

1. Termin pogrzebu

Metryki pogrzebów zawierają zarówno informację o dacie spisania aktu, która była jednocześnie datą pogrzebu, ale także podają datę zgonu konkretnej osoby. W Szczekocinach okres pomiędzy śmiercią a pogrzebem wynosił najczęściej dwa dni (48% wszystkich przypadków)[213]. Jeden dzień różnicy występował w 28 % wszystkich przypadków zgonów z części miejskiej parafii. Znacznie rzadziej dochodziło do pogrzebu tego samego dnia, w którym nastąpił zgon (13% przypadków), a także w trzy dni po śmierci (8% przypadków), natomiast pogrzeb dokonywany po więcej niż czterech dniach od daty zgonu zdarzał się już wyjątkowo[214].

Nieco inna praktyka występowała w części wiejskiej parafii gdzie najwięcej pogrzebów odbywało się po trzech dniach od daty śmierci (74%). Przypadki pochówku po dwóch dniach zdarzały się rzadziej, albowiem stanowiły 15% spośród wszystkich przypadków. Różnica

[212] Podobnie jak w przypadku zagadnień ślubów oraz urodzeń problem rocznej ilości zgonów zostanie omówiony w części dotyczącej przyrostu naturalnego.
[213] Dla porównania w parafii toszeckiej oraz w parafii Strzelce Opolskie pogrzeby najczęściej urządzano na trzeci dzień po zgonie. J. Spychała, *Zgony…*, s. 23; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony…*, s. 40.
[214] Zdarzenia takie stanowiły dokładnie 3% wszystkich przypadków zejść.

jednego dnia pomiędzy zgonem a pogrzebem zaistniała w niewielkiej ilości zdarzeń (7%), a pogrzeby dokonywane tego samego dnia, w którym nastąpił zgon były rzadkością, ponieważ stanowiły poniżej 2%. Mimo tego, że na wsi czas pomiędzy zgonem a pogrzebem był dłuższy niż w mieście to starano się nie przeciągać go nadmiernie zapewne ze względów sanitarnych i dlatego niewiele pogrzebów dobyło się po więcej niż czterech dniach od daty śmierci (zaledwie 2% wszystkich pogrzebów). Fakt, że mieszkańcy Szczekocin szybciej dokonywali pogrzebów niż mieszkańcy okolicznych wiosek wynikał z oddalenia terytorialnego poszczególnych osad od miasta, gdzie znajdowały się kancelaria parafialna, kościół oraz cmentarze[215].

Niezależnie od miejsca zamieszkania na wsi czy w mieście nie istniała wśród katolików tendencja od jak najszybszego chowania zmarłych. Tradycja nakazywała, bowiem aby najpierw dostatecznie długi czas spędzać przy trumnie na modlitwie oraz na nocnym czuwaniu, a dopiero potem złożyć ciało do grobu. Termin pogrzebu był niejednokrotnie celowo odkładany przez rodzinę, aby zmarłemu w ostatniej drodze mogli towarzyszyć jego krewni i znajomi mieszkający często w odległych miejscowościach. Zorganizowanie ceremonii pogrzebowej pociągało za sobą wiele problemów logistycznych takich jak zawiadomienie bliskich, zorganizowanie stypy, wszelkie formalności załatwiane u proboszcza, grabarza, kościelnego, organisty itp.

W latach 1808-1914 nie dochodziło do skrócenia lub zwiększenia okresu pomiędzy zgonem a pogrzebem u katolickich mieszkańców parafii Szczekociny, co wynikało najprawdopodobniej z głęboko ugruntowanej tradycji urządzania pochówków w dwa lub trzy dni po zgonie.

[215] Jeden z cmentarzy znajdujący się przy kościele nie służył już w 1837 r. do chowania zmarłych, a drugi, który w wizytacji dziekańskiej określono jako „chowalny" znajdował się w odległości tysiąca kroków od kościoła poza granicami miasta . ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1836-1837*, sygn. OD-9/8, s. 777.

Podobnie jak w przypadkach ślubów oraz chrzcin okazały pogrzeb był elementem podnoszącym prestiż danej rodziny wśród mieszkańców parafii. Z reguły im wyższa była pozycja społeczna zmarłego tym dostojniej starano się urządzać pochówek. Ceremonie pogrzebowe generowały także koszty, a o ich wysokości świadczy wykaz opłat pobieranych przez proboszcza szczekocińskiego z 1865 r. Zgodnie z cennikiem pochówek kosztował 6,6 rubli w przypadku zmarłych mających w chwili śmierci więcej niż 21 lat natomiast obrzęd pogrzebu parafian, którzy nie ukończyli jeszcze 21 lat był tańszy i kosztował 4,2 rubla. W celu uczynienia ceremonii bardziej uroczystą rodzina mogła zamówić dodatkowe usługi takie jak: bicie w dzwony, co było świadczeniem bardzo kosztownym, za które trzeba było uiścić opłatę w wysokości 11 rubli, wygłoszenie mowy pogrzebowej wiązało się z wydatkiem 3 rubli, odprawienie mszy czytanej kosztowało 6 rubli, a mszy śpiewanej - 6,75 rubla[216].

W metrykach pogrzebów zamieszczano wyjątkowo informacje o zgonie danej osoby, który nastąpił poza parafią Szczekociny. Z 1894 r. pochodzi informacja o zgonie Stanisława Janasa, który zmarł w lazarecie wojskowym[217], a w 1900 r. odnotowano śmierć niejakiego Franciszka Wróbla zmarłego na Sybirze[218]. Do akt stanu cywilnego z roku 1908 dołączono dokument podający fakt zgonu Filipa Krawczyka, który miał miejsce w Paryżu w 1962 r[219].

Wyznawcom judaizmu religia nakazywała pogrzebać zmarłego w ciągu 24 godzin[220], co z pewnością wpływało na praktykę zgodnie, z którą Szczekocińscy żydzi dokonywali pogrzebów szybciej niż ich chrześcijańscy sąsiedzi[221]. Ponadto wśród lokalnych wspólnot żydowskich istniały bractwa pogrzebowe (jid. chewre kedysze), które zajmowały się właściwym zorganizowaniem ceremonii pogrzebowej, co w sposób oczywisty skracało termin

[216] Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej APR), *Zarząd Dóbr Państwowych, Spis tabelaryczny majątku duchownego*, sygn. 283, s. 424.
[217] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1894 r.*, s. 78.
[218] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1900 r.*, s. 96.
[219] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1908 r*.
[220] *Polski Słownik Judaistyczny*….., T. 2, s. 336.
[221] Na szybkość pochówków, które dokonywali izraelici ze szczekocińskiej gminy wyznaniowej wpływał także, fakt, że prawie wszyscy żydzi z tego okręgu bożniczego zamieszkiwali w mieście, a więc niedaleko od cmentarza, który graniczył z szczekocińską synagogą.

pogrzebu[222]. Zazwyczaj następował on już następnego dnia po śmierci danej osoby, albowiem zdarzenia takie stanowiły 68% wszystkich przypadków odnotowanych w źródłach. Pochówków, które urządzano tego samego dnia również było stosunkowo dużo (26%), natomiast niewiele pogrzebów odbyło się po trzech lub więcej dniach od daty zgonu, a przypadki takie stanowiły zaledwie 6% ogółu pochówków. Podobnie jak w przypadku katolików także wśród ludności wyznania mojżeszowego w latach 1808-1914 długości okresów dzielących zgonu i pogrzeb nie podlegały istotnym zmianom.

2. Sezonowość zgonów

W obydwóch częściach parafii Szczekociny miesiące jesienno-zimowe charakteryzowały się większym nasileniem zgonów. W mieście 54,1% wszystkich zejść nastąpiło w okresie od października do marca natomiast w pozostałych miejscowościach wchodzących w skład parafii przypadki takie stanowiły 56,1% ogółu zgonów we wsiach. Wskaźniki te są bardzo zbliżone do danych uzyskanych w badaniach nad innymi parafiami o charakterze wiejskim najprawdopodobniej dlatego, że na zwiększoną ilość zgonów, szczególnie w okresie od grudnia do kwietnia, wpływały wszędzie podobne, niekorzystne czynniki, a w szczególności klimat oraz niedożywienie znacznej części społeczeństwa tak charakterystyczne dla początku wiosny [223].

[222] *Polski Słownik Judaistyczny*….., T. 1, s. 226.
[223] W parafii Borzykowa zejścia, które nastąpiły od października do marca stanowiły 54,9% wszystkich przypadków w parafii Przyłęk wynosiły one 56%, a w parafii Spytkowice 56,7%. L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 24; *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 13; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 49; M. Bodzenta, op. cit., s. 67.

Kumulacja zgonów w zimie, a także na przednówku była charakterystyczna zarówno dla parafii wiejskich takich jak np. Bielawa, Borzykowa, Przyłek, Rząśnik oraz Sławęcice[224] ale także dla innych ośrodków o miejsko-wiejskim charakterze jak w przypadku Strzelc Opolskich, Toszka oraz Kochłowic[225] natomiast przypadki, w których największa ilość zejść miała miejsce w miesiącach letnich występowały rzadziej[226].

W Szczekocinach w październiku zmarło 370 osób, a w listopadzie nieco mniej, bo 358 osób. Podobne ilości zgonów występowały w części wiejskiej parafii, mianowicie 355 zejść w październiku i 366 w listopadzie (wykresy nr 20 i 21). Stosunkowo niewielka ilość zgonów z tych dwóch miesięcy wydaje się świadczyć o tym, że większość parafian nie odczuwała jeszcze poważniejszych niedoborów żywnościowych oraz o szczególnie dotkliwego oddziaływania czynników klimatycznych takich jak np. mróz mogących zagrażać zdrowiu mieszkańców szczekocińskiej parafii.

W grudniu ilość zgonów była wyraźnie większa niż w październiku i w listopadzie najprawdopodobniej ze względu na niskie temperatury panujące w tym okresie. Bardzo prawdopodobne jest, że to właśnie klimat był główną przyczyną zwiększonej ilości zejść grudniowych. Nieprzypadkowo, wiec w ostatnim miesiącu roku odnotowano aż 482 zgony w Szczekocinach oraz 440 zgonów w pozostałych miejscowościach parafii (wykresy nr 20 i nr 21).

W części miejskiej parafii najwięcej zgonów miało miejsce w pierwszych trzech miesiącach roku, a maksimum zgonów przypadło na marzec (11,3% wszystkich przypadków zejść miejskich), styczeń (10,4%), oraz luty (10,2%) (wykres nr 20). Bardzo podobnie

[224] T. Krotla, *Zgony…*, s. 434; L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 6; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 49; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 24; K. Górna, *Sezonowość…*, s. 568; H. Górecka, A. Janeczko, op. cit., s. 292.
[225] J. Spychała, *Zgony…*, s. 7-8; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony…*, s. 28-30; P. Kwapulińska, *Zgony…*, s. 46.
[226] Taką nietypową sezonowość zgonów zaobserwowano w parafii Witków Śląski, gdzie najwięcej zgonów przypadło na okres od czerwca do września oraz w parafii Głuchołazy, gdzie maksimum zgonów przypadło na miesiąc czerwiec. K. Iluk. op. cit., s. 48-49; B. Rapacz. op. cit., s. 96-97.

przedstawiała się sezonowość zgonów w części wiejskiej, w której zjawisko zgonów miało największe nasilenie w marcu (12,1% ogółu zgonów wiejskich) w styczniu (11,8%) oraz w lutym (10,3%) (wykres nr 21)[227].

Taki rozkład miesięczny zgonów był spowodowany czynnikami atmosferycznymi, głównie zimnem, które było szczególnie dotkliwe dla wielu uboższych parafian w miesiącach zimowych. Z pewnością wielu uboższych rodzin, najczęściej wielodzietnych, nie stać było na zapewnienie ciepłego odzienia wszystkim ich członkom. Ważnym problemem było też dla mieszkańców utrzymanie właściwej temperatury w pomieszczeniach mieszkalnych, co wiązało się z dodatkowymi kosztami oraz potrzebną ciągłego zapewnienia opału. Niskie temperatury przy braku odpowiedniego ubrania i niedostatecznym ogrzewaniu powodowały u mniej odpornych jednostek choroby, które w wielu przypadkach kończyły się przedwczesną śmiercią.

Kolejnym istotnym czynnikiem zwiększającym ilość zgonów w marcu oraz kwietniu był niedobór żywności charakterystyczny dla przednówka. Długotrwały głód towarzyszący wielu parafianom oraz domowym zwierzętom odbijał się fatalnie na kondycji zdrowotnej ludzi oraz inwentarza. Osoby, których dieta była uboga i mało zróżnicowana były osłabione, a więc znacznie bardziej narażone na różnego rodzaju infekcje. Niedobór świeżej żywności, witamin, znacznie zwiększał ryzyko zachorowania, a w rzazie ewentualnej choroby zmniejszał szanse na skuteczne wyzdrowienie.

Na podstawie ilości zgonów w okresie od stycznia do kwietnia, a w szczególności porównując ilość zgonów marcowych (582 zejścia w części wiejskiej i 509 w części miejskiej

[227] Kumulacja zjawiska zgonów, która następowała w pierwszym kwartale roku często występowała w innych ośrodkach zarówno sąsiadujących ze Szczekocinami jak parafia Przyłęk lub położonych stosunkowo blisko jak Borzykowa, ale także w parafiach znajdujących się w XIX wieku w granicach innych zaborów - pruskiego jak Strzelce Opolskie i Kochłowice oraz zaboru austriackiego jak Bęczyn, Pilzno, Przecław, Spytkowice oraz Wojnicz. L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 24; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 13; tenże, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 49; J. Spychała, *Zgony…*, s. 9; P. Kwapulińska, *Zgony…*, s. 46-47; A. Łuczkiewicz, op. cit., s. 58; M. Bodzenta, op., cit. s. 67; P. Miodunka, op. cit., s. 342-345.

(wykresy nr 20 i 21) nasuwa się wniosek, że społeczność miejska lepiej znosiła ten trudny czas, co może świadczyć o nieco lepszym statusie materialnym mieszczan niż włościan[228]. Nie jest wykluczone, że na wsiach występowało zjawisko podaży głodowej. Chłopi będący producentami żywności mogli celowo ograniczać jej spożycie wśród własnych rodzin w celu przeznaczenia tych produktów rolnych na sprzedaż.

Kumulację zjawiska zgonów w okresie od stycznia do kwietnia powiększała także duża ilość urodzeń, które miały miejsce w styczniu oraz w lutym. Wiele spośród dzieci umierało przeżywszy zaledwie jeden lub dwa miesiące, co nie pozostawało bez związku z sezonowością zgonów. Wpływ urodzeń na zgony nie był jednak duży, ponieważ urodzenia rozkładały się w parafii Szczekociny bardzo równomiernie pomiędzy poszczególnymi miesiącami natomiast zgony cechowała wyraźna sezonowość.

W okresie wiosenno-letnim umierało w parafii Szczekociny mniej osób niż w podczas półrocza jesienno-zimowego. Od kwietnia do września w części miejskiej miało miejsce 45,9% wszystkich zgonów natomiast w części wiejskiej odnotowano w tym czasie 43,9% ogółu zejść.

Zarówno w Szczekocinach jak i w okolicznych wioskach do najmniejszej ilości zgonów dochodziło w maju oraz w czerwcu. Zejścia majowe stanowiły tylko 7,1% ogółu zgonów miejskich i 6,8% zgonów wiejskich, a przypadki śmierci parafian, które nastąpiły w czerwcu wyniosły tylko 5,8% wszystkich zgonów miejskich oraz 6,1% zejść wiejskich (wykresy nr 20 i 21). Powyższe dane świadczą o tym, że okres od maja do czerwca był najłatwiejszy do przetrwania dla mieszkańców parafii Szczekociny albowiem w porównaniu z trudnym czasem przednówka ustąpiły już kłopoty z zaopatrzeniem w żywność. Właściwa dieta miała, wiec niebagatelne znaczenie dla zdrowia i życia ludzi skoro w okresie kiedy żywność była trudno

[228] Analogiczną prawidłowość zaprezentowała D. Daszkiewicz-Ordyłowska w odniesieniu do sezonowości zgonów w okresie przednówka w parafii Toszeckiej, gdzie przypadki zejść wczesną wiosną zdarzały się częściej na wsiach niż w mieście. D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony…*, s.30.

dostępna notowano corocznie wysokie liczby zgonów, a po ustaniu problemów aprowizacyjnych liczba zejść niemal natychmiast osiągała najniższe roczne wartości.

Nie bez znaczenia dla niewielkiego nasilenia zjawiska zgonów w miesiącach wiosenno-letnich był fakt, że w tym okresie rodziło się mniej dzieci niż w okresie jesienno-zimowym (wykresy nr 13 i 14), co przy ogromnej śmiertelności niemowląt przekładało się na mniejszą ilość zejść.

W lipcu miało miejsce więcej przypadków zgonów niż w czerwcu albowiem w Szczekocinach zmarło wówczas 388 osób (w czerwcu tylko 317), a w części wiejskiej parafii zarejestrowano 365 przypadków zejść (w czerwcu 326 przypadków) (wykresy nr 20 i 21). Możliwe jest, że cześć zgonów lipcowych wiązała się z wysokimi temperaturami zdarzającymi się często w tym miesiącu, które mogły one być szczególnie niebezpieczne dla osób starszych oraz małych dzieci. Długotrwałe przebywanie na słońcu, nierzadko połączone z pracą fizyczną, z pewnością stwarzało zagrożenie dla życia osób cierpiących na choroby układu krążenia.

W Szczekocinach stosunkowo dużo zgonów miało miejsce w sierpniu (8,2%) oraz we wrześniu (8%) natomiast w części wiejskiej parafii poziom tego zjawiska był w tych miesiącach wyraźnie niższy albowiem zgony sierpniowe stanowiły 6,7% ogółu zejść wiejskich a zgony wrześniowe 6,6% wszystkich przypadków zgonów (wykresy nr 20 i 21). Możliwe, że część zgonów z tych dwóch miesięcy miała związek z chorobami układu pokarmowego będącymi wynikiem spożywania nieświeżych produktów oraz z ogólnym brakiem higieny. Część mieszczan szczekocińskich zaopatrywała się przecież w żywność, która trafiała do nich poprzez pośredników, co następowało często po dłuższym okresie jej

przechowywania, a brak skutecznych metod konserwacji odbijał się ujemnie na jakości produktów rolnych[229].

Sezonowość zgonów w parafii Szczekociny w okresie 1808-1914 ulegała niewielkim zmianom, niemniej jednak dały się zaobserwować dwie interesujące tendencje przebiegające w podobny sposób w mieście oraz na wsi . Pierwszą z nich było stopniowe zmniejszanie się ilości zgonów, które następowały w dwóch miesiącach zimowych - w grudniu oraz w styczniu. Ewolucja ta jest bardziej widoczna w odniesieniu do zejść styczniowych, które w latach 1808-1846 stanowiły aż 12,1% wszystkich zgonów miejskich i 12,8% zgonów wiejskich, ale w kolejnym podokresie 1847-1872 zgony grudniowe zdarzały się już rzadziej albowiem wynosiły 11% ogółu zejść w Szczekocinach oraz 12% wszystkich zgonów w pozostałych miejscowościach parafii. Lata 1873-1914 cechowało dalsze wyraźne obniżenie się poziomu zgonów w grudniu, które w Szczekocinach liczyły tylko 8,1% przypadków, a w części wiejskiej 10,6%. Ponieważ w metrykach pogrzebów nie podawano przyczyn zgonów wyjaśnienie zaprezentowanego powyżej trendu musi z konieczności opierać się na domniemaniu. Pod uwagę należy przede wszystkim wziąć czynniki takie jak: klimat, warunki bytowania ludności oraz opiekę medyczną. W ciągu ponad stu lat na skutek powolnych zmian klimatycznych zimy mogły stawać się stopniowo coraz mniej dotkliwe. Rozwój przemysłu na ziemiach polskich, który dokonywał się w XIX i na początku XX stulecia mógł w konsekwencji zapewnić większości społeczeństwa coraz tańsze, a także łatwiej dostępne ubrania chroniące przed zimnem. Wreszcie, powoli poprawiający się poziom opieki zdrowotnej zaczął skuteczniej zapobiegać wielu przedwczesnym zgonom wśród mieszkańców parafii.

Drugą tendencją, którą zaobserwowano w sezonowości zgonów było niewielkie zwiększenie się ilości zgonów następujących w okresie przednówka w części wiejskiej parafii

[229] Na związek pomiędzy ilością zgonów w miesiącach letnich, a spożywaniem nieświeżej żywności zwracano już uwagę w literaturze przedmiotu. E. Piasecki, op. cit., s. 132-133.

natomiast w Szczekocinach procent zejść marcowych oraz kwietniowych w trzech wyszczególnionych w pracy okresach nie ulegał istotnym zmianom.

W latach 1847-1872 na wsiach przypadki śmierci w marcu wynosiły 13,5% ogółu zgonów, a przypadki z kwietnia 11,1% wszystkich zgonów wiejskich. Kolejny okres 1873-1914 przyniósł zwiększenie się kumulacji tego zjawiska w marcu o 2%, a w kwietniu o 2,9% w porównaniu do okresu poprzedniego (1847-1872). Bazując na wyżej zaprezentowanych danych uzasadnionym wydaje się stwierdzenie, że mieszkańcy wsi nie byli sobie w stanie skutecznie poradzić z uciążliwościami okresu przednówka. Na przeszkodzie mogła stać stale rosnąca liczba ludności, której wzrostowi nie towarzyszyło jednoczesne zwiększenie wydajności w rolnictwie, głównym źródle utrzymaniu włościan.

Sezonowość zgonów wśród ludności żydowskiej zamieszkującej szczekociński okręg bożniczy przestawia się niezwykle interesująco, a zarazem zagadkowo. Podobnie jak u chrześcijan większość zgonów u izraelitów nastąpiła w okresie do października od marca (52,3% wszystkich zejść), lecz proporcje pomiędzy poszczególnymi miesiącami roku były już inne.

Październik był trzecim a listopad czwartym miesiącem pod względem największego nasilenia zjawiska zgonów. Zejścia z października stanowiły 8,9% wszystkich przypadków zgonów, a zejścia listopadowe 8,7% (wykres nr 22). Trudno wskazać przyczynę tak dużej kumulacji zjawiska zgonów w okresie, w którym nie odczuwało się specjalnych uciążliwości spowodowanych klimatem oraz brakiem pożywienia. Oba te miesiące, a także poprzedzające je sierpień i wrzesień, były miesiącami o stosunkowo niewielkiej ilości urodzeń, które ewentualne mogły zawyżać poziom zgonów za sprawą śmiertelności niemowląt.

Grudzień był miesiącem, w którym zmarło najwięcej izraelitów, mianowicie 376 osób co daje 10,5 wszystkich przypadków zgonów (wykres nr 22). W tym jednak przypadku w pełni uzasadnione jest powiązanie niekorzystnych dla zdrowia niskich temperatur

panujących w zimie, a także największego nasilenia urodzeń przypadającego na grudzień, ze wzrostem ilości zgonów, który dokonał się pomiędzy listopadem a grudniem. Podobnie przedstawiała się sprawa wzrostu ilości zgonów wśród ludności chrześcijańskiej, dla której grudzień był okresem znacznie mniej korzystnym niż listopad i październik.

W styczniu wśród żydów odnotowano 290 przypadków zejść (8,1% ogółu zgonów) w lutym 294 przypadki (8,2%), a w marcu zaledwie 277 przypadki (7,7%) natomiast w kwietniu odnotowano tylko 261 zgonów (7,3%) (wykres nr 22). Kumulacja zgonów w czterech pierwszych miesiącach roku tak charakterystyczna dla wielu chrześcijańskich parafii nie występowała jednak w środowisku szczekocińskich izraelitów. Z analizy ilości zgonów, które miały miejsce w okresie od stycznia do marca wynika, że dla ludności żydowskiej bardziej uciążliwymi miesiącami były styczeń oraz luty niż marzec i kwiecień. Prawdopodobne jest, że znaczna część zejść , która nastąpiła w pierwszych dwóch miesiącach roku była związana z klimatem a ściślej z niskimi temperaturami, analogicznie jak w przypadku społeczności chrześcijańskiej, również odczuwającej niedogodności zimowej aury.

Analiza nasilenia zjawiska zgonów wśród szczekocińskich izraelitów wykazuje jednoznacznie, że lepiej znosili oni okres przednówka niż katolicy. Opierając się głównie na aktach metrykalnych trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o przyczyny takiej prawidłowości. Obie społeczności sąsiadowały ze sobą i obie w bardzo podobnym stopniu były narażone na różne epidemie oraz klęski nieurodzaju. Pomijając w tym momencie aspekt religijny, żydzi różnili się zasadniczo od chrześcijan strukturą zawodową. Zajmowali się oni głównie handlem oraz w mniejszym stopniu rzemiosłem natomiast wśród ogółu katolików zamieszkałych w parafii Szczekociny dominowały zawody

rolnicze[230]. Jeśli, wiec ludność rolnicza miała większe problemy z przetrwaniem przednówka, tak jak zaobserwowano to porównując ilości zgonów pomiędzy częścią wiejską a częścią miejską parafii Szczekociny, to nie można całkowicie wykluczyć tezy, że żydom łatwiej było przetrwać przednówek, ponieważ nie byli bezpośrednio związani z produkcją żywności.

Zgony majowe stanowiły wśród izraelitów 6% wszystkich przypadków, a zgony, które nastąpiły w czerwcu wyniosły nieco więcej, bo 6,9% ogółu zejść (wykres nr 22). Wiele wskazuje na to, że okres od maja do czerwca był najkorzystniejszy dla wszystkich mieszkańców Szczekocin bez względu na wyznanie czy strukturę zawodową. Korzystne warunki klimatyczne panujące w tych dwóch miesiącach, łatwo dostępna żywność oraz stosunkowo niewielka ilość urodzeń, wszystkie te czynniki składały się na ograniczenie poziomu zjawiska zgonów.

W lipcu odnotowano 310 przypadków zejść osób wyznania mojżeszowego, natomiast w sierpniu zarejestrowano 297 takich przypadków (wykres nr 22). Podczas tego okresu miało miejsce więcej zgonów niż w poprzednich miesiącach. Zapewne część z tych zejść miała niewątpliwie związek z takimi samymi czynnikami wpływającymi na kumulacje zgonów jakie wyróżniono przy omawianiu sezonowości zgonów w katolickiej części Szczekocin, a więc z upałami zdarzającymi się w miesiącach letnich, z duża ilością urodzeń , które miały miejsce w okresie od maja do lipca (wykres nr 15) oraz z chorobami układu pokarmowego.

Zastanawiająca jest tak wysoka kumulacja zjawiska zgonów wśród żydów we wrześniu. Miesiąc ten był bowiem drugim pod względem ilości zejść w ciągu roku, ponieważ zmarło wówczas 336 osób (9,4% wszystkich przypadków zgonów) (wykres nr 22). Pod względem kumulacji tego zjawiska we wrześniu nie zachodziła żadna zbieżność z częścią katolicką miasta, w której wrzesień był miesiącem o niewielkiej ilości zejść (wykresy nr 20 i 21).

[230] W części miejskiej głównym zajęciem chrześcijan było rzemiosło, którym zajmowała się połowa mieszkańców Szczekocin, a zawody związane z praca na roli wykonywała w mieście blisko jedna trzecia ludności. Zagadnienie to zostanie szerzej omówione w części dotyczącej struktury zawodowej.

W tym wypadku trudno jednoznacznie wskazać jakieś czynniki, które stały u podłoża takiej prawidłowości.

Porównując sezonowość zjawiska zgonów w trzech wyszczególnionych w pracy cezurach czasowych należy stwierdzić, że nie podlegała ona znaczącym zmianom, a największe różnice występowały w odniesieniu do lipca oraz grudnia.

W latach 1808-1846 wśród izraelitów zgony zdarzały się najczęściej w lipcu albowiem stanowiły 9,8% wszystkich przypadków natomiast w okresie 1847-1872 liczyły już tylko 5,9% ogółu zjawiska. W kolejnym podokresie 1873-1913 wynosiły więcej, bo 8% wszystkich zejść.

Widoczne zmiany następowały też w sezonowości zgonów grudniowych, które w I połowie XIX wieku (1808-1846) występowały raczej rzadko (7,9% wszystkich zejść), lecz w okresie 1847-1872 stanowiły aż 14,7% wszystkich przypadków. Ta różnica w kumulacji zjawiska zgonów pomiędzy dwoma pierwszymi podokresami była spowodowana w dużym stopniu epidemią cholery, która dotknęła ludność żydowską w 1858 r. W roku tym zmarło w miesiącu grudniu aż 69 osób wyznania mojżeszowego, co z pewnością miało wpływ na średnia arytmetyczną z lat 1847-1872.

Okres 1873-1913 również odznaczał się wysokim poziomem kumulacji zgonów grudniowych, ponieważ co dziesiąty przypadek śmierci (10,1%) miał miejsce właśnie w ostatnim miesiącu roku.

Wśród szczekocińskich żydów w latach 1808-1913 nie dochodziło do zwiększenia ani do zmniejszenia się ilości zgonów następujących w okresie od stycznia do kwietnia, co wskazuje na fakt, że zima oraz początek wiosny wcale nie był najtrudniejszym czasem dla wyznawców judaizmu w przeciwieństwie do ludności chrześcijańskiej.

Wykres nr 20

Sezonowość miesięczna zgonów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

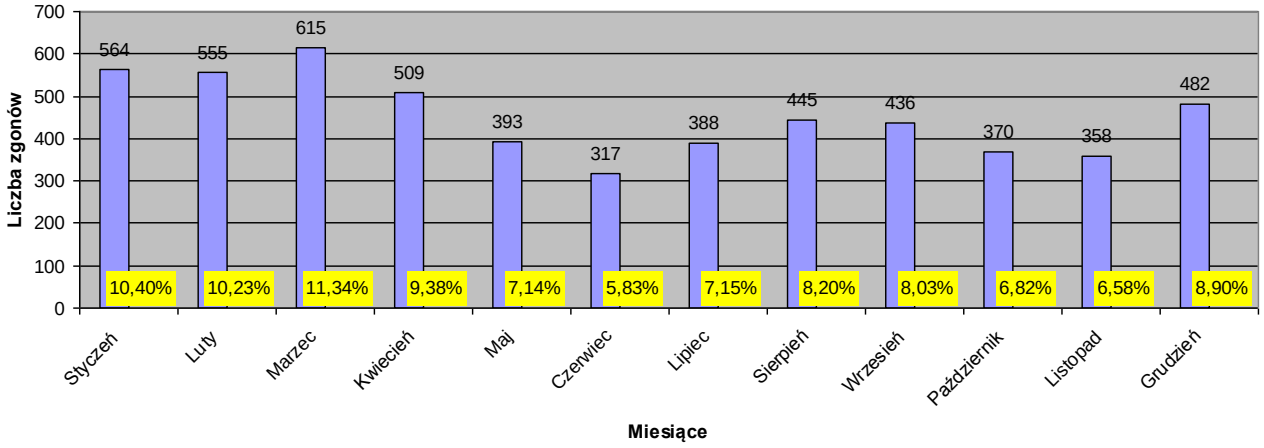

Źródło: badania własne.

Wykres nr 21

Sezonowość miesięczna zgonów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

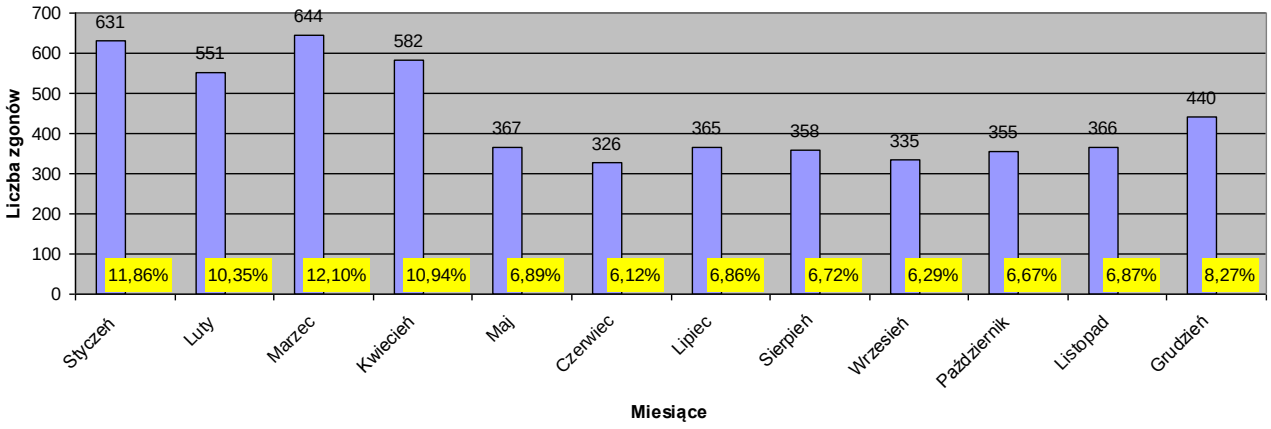

Źródło: badania własne.

Wykres nr 22

Sezonowość miesięczna zgonów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

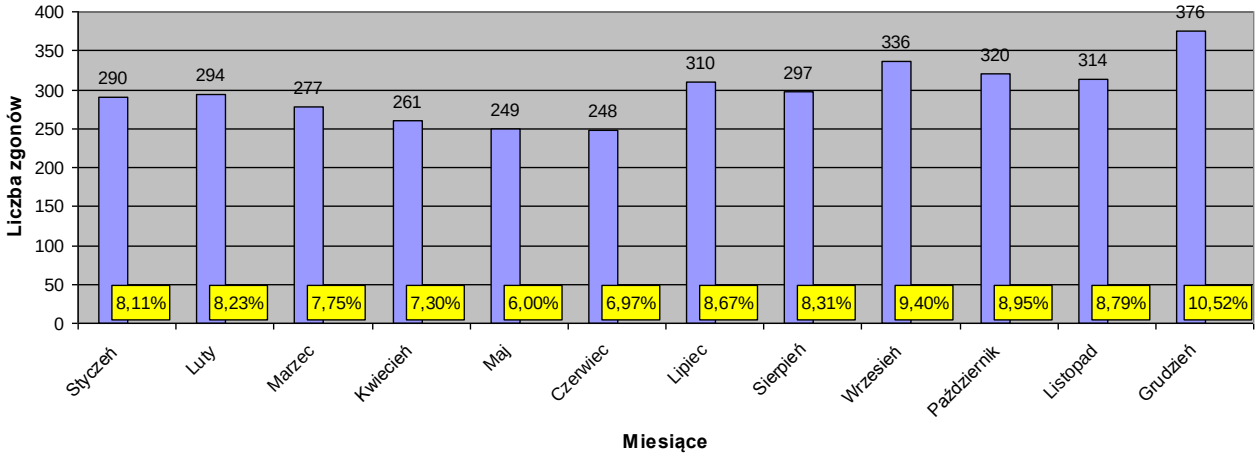

Źródło: badania własne.

3. Struktura zgonów według wieku

Rzeczą charakterystyczną dla struktury zgonów według wieku w obydwóch częściach parafii Szczekociny był bardzo wysoki poziom śmiertelności osób w wieku dziecięcym (poniżej 10 lat), a w szczególności wielka skala śmiertelności niemowląt. W Szczekocinach zgony niemowląt stanowiły 16,5% wszystkich zejść, a w pozostałych miejscowościach wynosiły one nieco mniej, bo 15,8% (wykresy nr 23 i 24)[231]. Niewielka różnica w wielkości

[231] Mimo tego, że były to wysokie wartości to w sąsiedniej wiejskiej parafii Przyłęk śmiertelność niemowląt wynosiła znacznie więcej, bo 29,3%, a w niedalekiej parafii Borzykowa co czwarty przypadek (26,9%) zgonu dotyczył osób, które nie ukończyły jeszcze jednego roku życia. W innych ośrodkach, nawet tych miejsko-wiejskich np. w Toszku zgony niemowląt stanowiły 27,9% w Głuchołazach 32,4% a w Strzelcach Opolskich 29,9%, co w znaczący sposób przewyższało poziom zjawiska zaobserwowany w Szczekocinach. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 51; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 28; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony…*, s.30; B. Rapacz, op., cit., s. 100; J. Spychała, *Zgony…*, s. 12.
Trzeba też w tym miejscu zasygnalizować, że niższy poziom zjawiska w parafii szczekocińskiej, niż zaobserwowano to w innych ośrodkach, wcale nie musiał oznaczać znacznie gorszej rejestracji zgonów, albowiem jakość szczekocińskich ksiąg metrykalnych wcale nie ustępowała jakości źródeł powstałych w kancelarii borzykowskiej oraz przyłęckiej.

zjawiska pomiędzy miastem a wsią wydaje się wskazywać na równie fatalne warunki higieniczne panujące wśród rodzin wiejskich oraz miejskich. Bezpośredni kontakt z domowym inwentarzem (w wielu przypadkach zapewne mieszkano razem ze zwierzętami w jednej izbie) był codziennością co powodowało trudności w utrzymaniu czystości w pomieszczeniach mieszkalnych. Co więcej, niejednokrotnie dochodziło do sytuacji, w której w jednym pomieszczeniu żyło wiele osób, co ułatwiało rozprzestrzenianie się chorób.

Wydaje się, że zarażenie najczęściej występującymi chorobami wieku dziecięcego takimi jak: biegunka niemowlęca, czerwonka, dur brzuszny czy chociażby porażenie dziecięce, przy ograniczonych możliwościach ówczesnej medycyny powodowało niemal pewny zgon[232].

W przedziale wiekowym 1-4 lata odnotowano 1352 przypadków zejść w części miejskiej oraz 1291 przypadków w części wiejskiej parafii (wykresy nr 23 i 24). Warto w tym momencie zaznaczyć, że wśród zgonów osób do czwartego roku życia przeważały zgony męskie[233].

Kolejny przedział wiekowy (5-9 lat) cechowała już znacznie mniejsza ilość zgonów. W Szczekocinach miało miejsce 436 takich przypadków, a w pozostałych miejscowościach było ich nieco więcej, bo 361 (wykresy nr 23 i 24)[234]. Powyższe dane dobrze ilustrują skalę zjawiska jakim była śmiertelność dzieci oraz niemowląt. W części miejskiej szczekocińskiej parafii przed ukończeniem 10 lat umierało, bowiem 49,4% osób, a w części wiejskiej 46,3%. Wynikało to oczywiście z faktu niewielkiej odporności młodych organizmów na choroby i częstych okresów niedożywienia powodujących dodatkowe osłabienie. Przy braku szczepień

[232] B. Rapacz, op., cit., s. 101.
[233] W parafii Szczekociny zachodziła zatem prawidłowość wedle, której w niskich grupach wiekowych umierało więcej chłopców niż dziewczynek. I. Gieysztorowa, *Wstęp…*, s. 258.
[234] Wśród zgonów wiejskich większość stanowiły zejścia osób płci żeńskiej.

ochronnych oraz przy ogólnie niskim poziomie opieki medycznej prawdopodobieństwo przedwczesnej śmierci u dzieci było bardzo duże.

W kolejnych dwóch grupach wiekowych (10-14 lat) oraz (15-19 lat) odnotowywano znacznie mniej przypadków zgonów niż miało to miejsce w młodszych grupach. W przedziale wiekowym 10-14 lat zaobserwowano znaczną różnicę w poziomie zjawiska pomiędzy miastem a wsią. To, że w Szczekocinach zmarło wówczas tylko 115 parafian, a w pozostałych miejscowościach aż 234 osoby można po części tłumaczyć tym, że we wcześniejszych grupach wiekowych przeważały zgony miejskie (wykresy nr 23 i 24).

Struktura zgonów według wieku wyraźnie wskazuje na ogromne niebezpieczeństwo jakie stanowił dla kobiet poród. W Szczekocinach szczególnie wyraźna przewaga w ilości zgonów żeńskich nad męskimi występowała w następujących grupach wiekowych 30-44 lata i 40-44 lata (wykres nr 23) natomiast w części wiejskiej były to przedziały wiekowe 20-24 lata oraz 40-44 lata (wykres nr 24)[235].

Pierwszy poród niewątpliwie zagrażał w istotny sposób zdrowiu oraz życiu wielu matek i w licznych przypadkach kończył się ich śmiercią z powodów komplikacji ciążowo-porodowych oraz poporodowych (najczęściej z powodu gorączki połogowej).

Niewielu mężczyzn zmarło w wieku pomiędzy 25 a 39 lat. Zgony takie stanowiły zaledwie 3,6% zejść miejskich i 3,3% zejść wiejskich. Wśród kobiet w analogicznych grupach wiekowych miało miejsce więcej, bo 5,9% zgonów w Szczekocinach oraz 4,4% zejść w pozostałych miejscowościach parafii (wykresy nr 23 i 24). Z powyższych danych wynika, że w zarówno mężczyźni jak i kobiety cechowali się najlepszą żywotnością oraz odpornością mając pomiędzy 25 a 39 lat.

[235] Przewaga zgonów żeńskich nad męskimi w przedziale wiekowym 20-44 lata występowała w niedalekich od Szczekocin parafiach Borzykowa i Przyłęk, a także w innych ośrodkach jak np. Strzelce Opolskie, Toszek, Witków Śląski oraz Głuchołazy. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 51; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 27-28; J. Spychała, *Zgony*…, s. 10; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony*…, s. 32; K. Iluk, op. cit., s. 47-48; B. Rapacz., op. cit., s. 98.

W grupie wiekowej 45-49 lat uwidoczniła się znacząca przewaga zgonów osób żyjących w wiejskiej części parafii albowiem odnotowano aż 309 takich przypadków podczas gdy w Szczekocinach miało miejsce zaledwie 151 zejść (wykresy nr 23 i 24). Za to kolejny, przedział wiekowy 50-54 lata cechowały odwrotne proporcje ilości zgonów pomiędzy miastem a wsią. W Szczekocinach zmarły wówczas 302 osoby, a w pozostałych miejscowościach parafii zarejestrowano 200 przypadków zejść (wykresy nr 23 i 24). Fakt, że zgony mieszkańców wsi częściej kumulowały się w niższych grupach wiekowych może wskazywać na trudniejsze realia egzystencji na wsi niż w mieście.

Po ukończeniu 59 lat prawdopodobieństwo śmierci wzrastało w sposób naturalny. Zgony osób mających 60 i więcej lat stanowiły 17,6% zejść miejskich i 14,4% zejść wiejskich (wykresy nr 23 i 24). Mimo ogólnie trudnych warunków życia, męczącej pracy, częstych okresów niedoboru żywności, a także licznych epidemii stosunkowo dużej ilości parafian udało się dożyć wieku siedemdziesięciu lat. W grupie wiekowej 70-74 lata zmarło 136 mężczyzn i 118 kobiet w części miejskiej parafii a pozostałych wioskach tworzących parafię Szczekociny doszło do nieco mniejszej ilości zejść. Odnotowano tam 123 przypadki śmierci mężczyzn oraz 110 zgonów osób połci żeńskiej (wykresy nr 23 i 24).

Osób, którym udało się przeżyć więcej niż 74 lata było już znacznie mniej i bez wątpienia były to jednostki cieszące się nieprzeciętnym zdrowiem, a także szczególną odpornością. Ciekawym jest fakt, że w księgach metrykalnych zarejestrowano nieco więcej zgonów parafian mających pomiędzy 80 a 84 lata, niż zgonów osób z niższej grupy wiekowej 75-79 lat (wykresy nr 23 i 24). Prawdopodobnie wynika on z czynników źródłowych, albowiem nie jest wykluczone, że wiek tak sędziwych ludzi zaokrąglano, podając iż w chwili śmierci mieli 80 lat a nie np. 78 czy 79.

Osób, które dożyły starszego wieku niż 85 lat było bardzo niewiele i dlatego zasadnym wydaje się wymienienie w tym miejscu najstarszych parafian. Wśród kobiet najwięcej, bo aż

93 lata w chwili zgonu liczyła Katarzyna Podsiadło[236] natomiast najstarszymi mężczyznami okazali się Filip Szrind[237] oraz Walenty Orliński[238], obaj mający w chwili śmierci po 98 lat.

Struktura zgonów wśród szczekocińskich żydów w zasadniczych aspektach wykazywała daleko idące podobieństwo z wynikami odnoszącymi się do chrześcijańskich mieszkańców Szczekocin. U izraelitów również przeważały zgony osób będących w wieku dziecięcym oraz niemowlęcym. 20,8% wszystkich zejść stanowiły zgony niemowląt[239], a więc więcej niż u katolików, za to w kolejnej grupie wiekowej (1-4 lata) poziom tego zjawiska był znacznie mniejszy, albowiem liczył 22,2% ogółu zgonów (wykres nr 25).

W szczekocińskim okręgu bożniczym odnotowano 391 przypadków śmierci dzieci w grupie wiekowej 5-9 lat (wykres nr 22), co jest wielkością zbliżoną do wyników zaobserwowanych w katolickiej części miasta.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że u żydów w przedziale wiekowym do dziewiątego roku życia umierało mniej dzieci niż u chrześcijan. Zgony takie stanowiły 43% wszystkich przypadków, a u katolików 46,3% w części wiejskiej i 48,8% w części miejskiej parafii. U podłoża tych różnic mogły stać po pierwsze niepełna rejestracja zgonów dziecięcych wśród szczekocińskich wyznawców judaizmu a po drugie nieco wyższy poziom akuszerii oraz opieki medycznej wyróżniający społeczność izraelicką.

Zgony osób mieszczących się w dwóch kolejnych grupach wiekowych 10-14 lat i 15-19 lat występowały znacznie rzadziej niż zgony dzieci młodszych (wykres nr 25), co uwidacznia, jak trudnym okresem dla ludzi było pierwsze 9 lat życia, niezależnie od miejsca zamieszkania czy przynależności wyznaniowej.

---

[236] AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1912 r*., s. 98.
[237] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekociny-Zarzecze z 1851 r.* Mikrofilm nr. FC 940, s. 11.
[238] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekociny-Zarzecze z 1852 r.* Mikrofilm nr. FC 941, s. 16.
[239] Wśród zgonów niemowląt przeważały zejścia osób płci męskiej, co jest zgodne z ogólnie panującą prawidłowością.

U żydów struktura zgonów osób będących w wieku prokreacyjnym, mieszczących się w przedziale wiekowym od 20 do 54 lat wykazywała przewagę zejść kobiet nad zejściami mężczyzn (wykres nr 25), a przyczyny takiego stanu rzeczy wydaja się być identyczne jak u chrześcijan. Komplikacje okołoporodowe były z pewnością przyczyną przedwczesnej śmierci wielu spośród żydowskich matek.

W grupie wiekowej 60-64 lata zmarło w szczekocińskiej gminie wyznaniowej 122 mężczyzn i 118 kobiet natomiast w kolejnym przedziale wiekowym 65-69 lat zgonów było już mniej, mianowicie 58 przypadków zejść żeńskich i 52 przypadki zejść męskich (wykres nr 25). Zarówno wśród katolików jak i wśród izraelitów, wraz z wiekiem rosło prawdopodobieństwo śmierci mogącej nastąpić na skutek różnych chorób, na które starsi ludzie zapadali niewątpliwie częściej niż młodzi i u których szanse na skuteczne wyleczenie były ograniczone.

Stosunkowo niewielu żydom udał się dożyć wieku przekraczającego 70 lat. W przedziale wiekowym 70-74 lata odnotowano 86 zgonów żeńskich i 76 męskich, ale już w następnych dwóch grupach 75-79 lat i 80-84 lata ilość przypadków była znacznie mniejsza (wykres nr 25). Można zatem śmiało stwierdzić, że osoby, które przekroczyły 74 lata cieszyły się nie tylko dobrym zdrowiem ale i pewnego rodzaju szczęściem.

Najdłużej żyjącym żydem okazał się być Lewek Lenczner, mający w chwili śmierci 98 lat[240] a najstarszymi żydówkami były Gitla Jerisch[241] oraz Laia Praga[242], obie liczące po 92 lata.

[240] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z 1871 r.* Mikrofilm nr. FC 1124, s. 79.
[241] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z 1885 r.* Mikrofilm nr. FC 1138, s. 87v.
[242] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z 1863 r.* Mikrofilm nr. FC 1116, s. 55.

Wykres nr 23

Struktura zgonów według płci i wieku w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

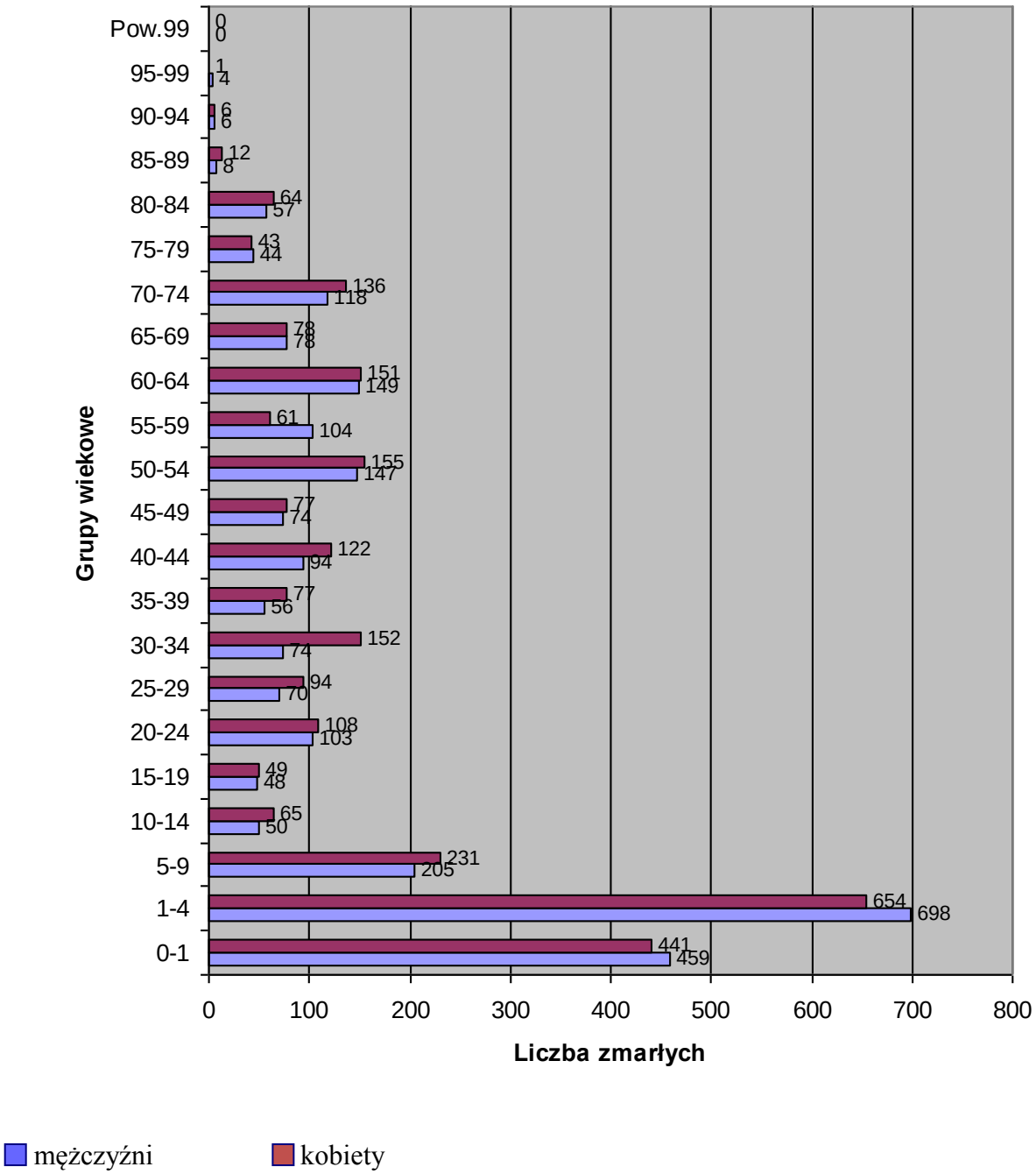

Źródło: badania własne.

Wykres nr 24

Struktura zgonów według płci i wieku w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

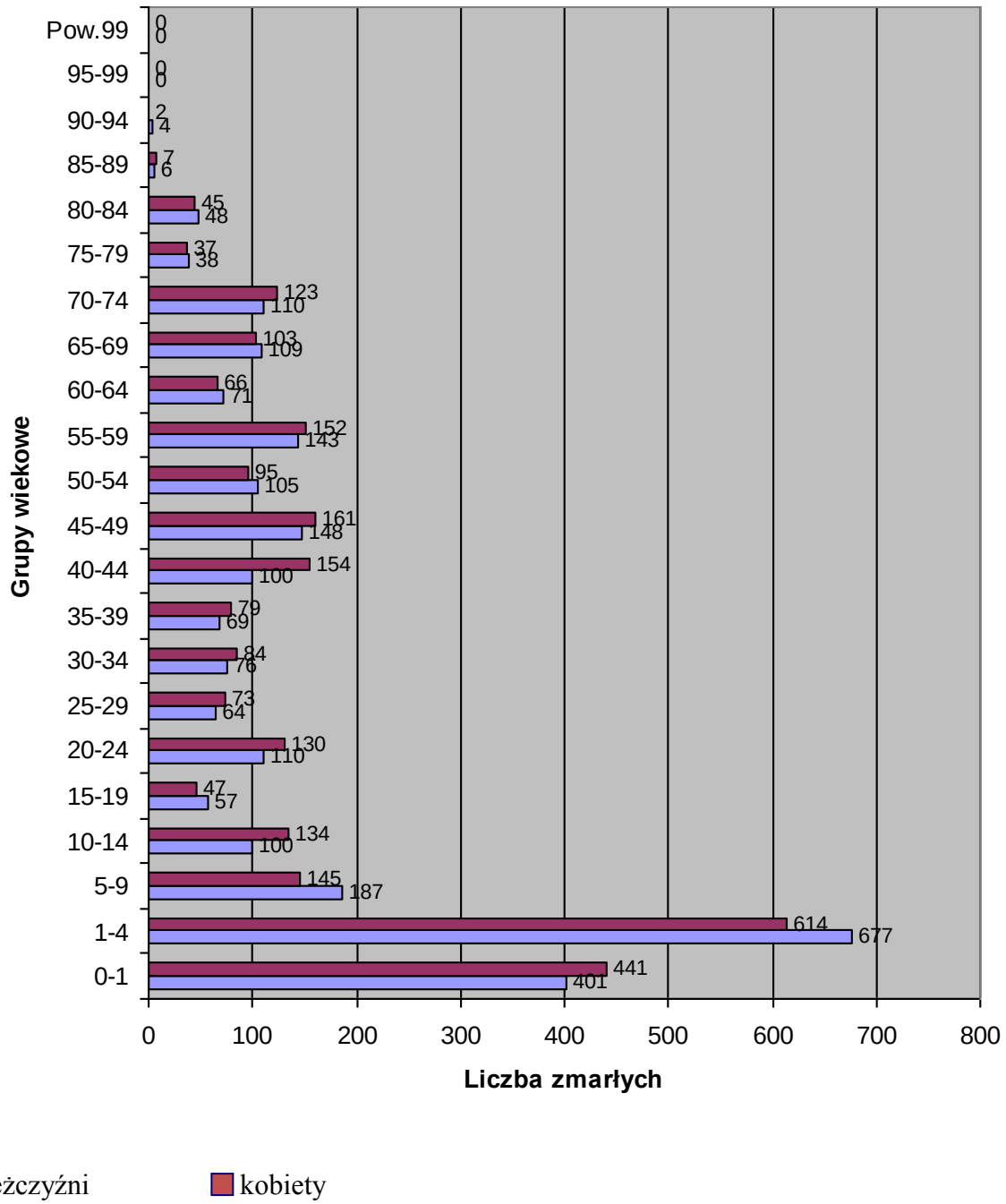

Źródło: badania własne.

Wykres nr 25

Struktura zgonów według płci i wieku w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

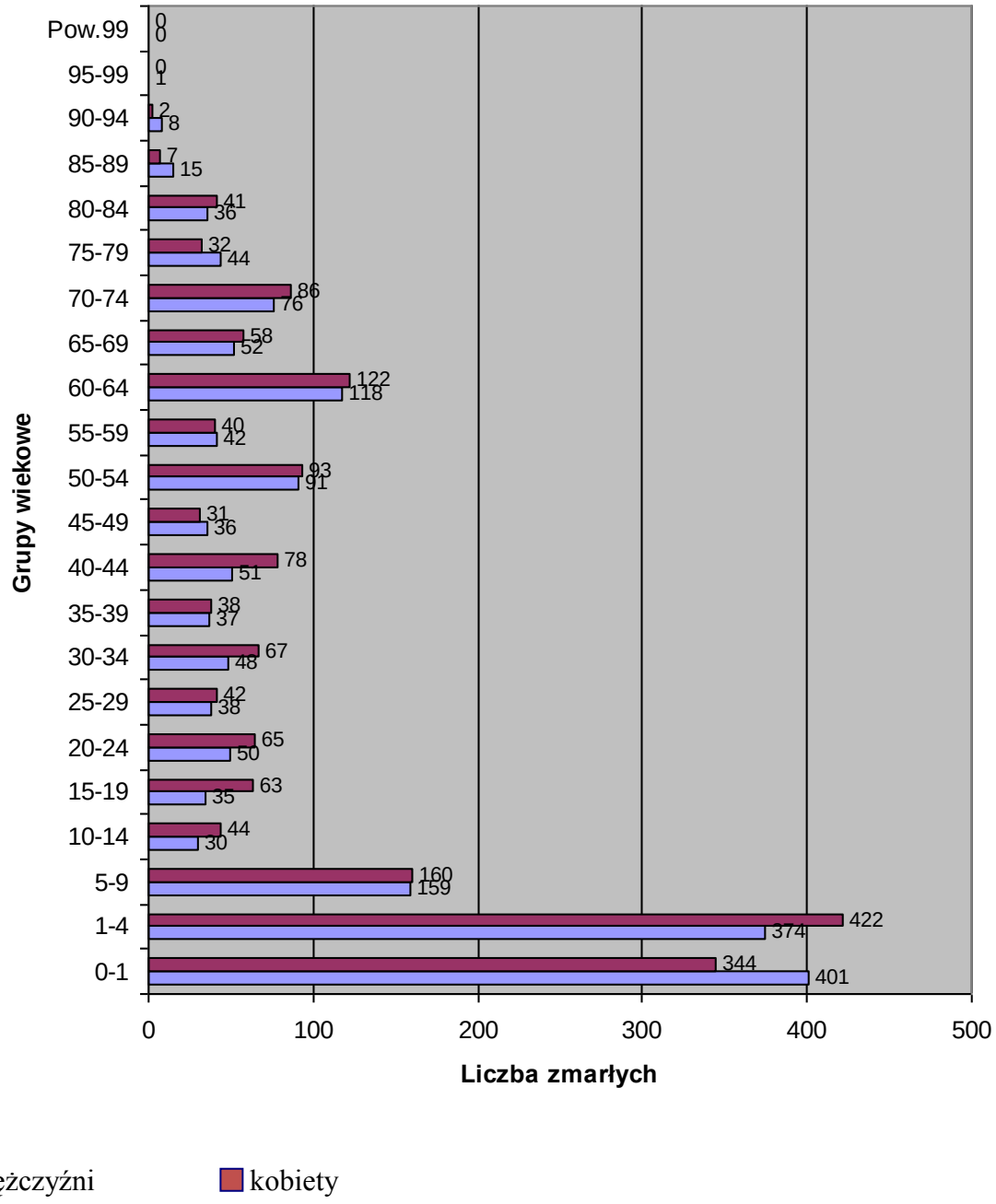

Źródło: badania własne.

4. Średnia długość życia

Średnia arytmetyczna długość życia w części miejskiej parafii Szczekociny wynosiła w okresie 1808-1914 25 lat. Praktycznie tyle samo, bo 24,9 lat żyli mieszkańcy części wiejskiej. Różnice w średniej długości życia pomiędzy kobietami a mężczyznami były niewielkie. W Szczekocinach kobiety żyły dłużej o półtora roku, a w części wiejskiej dłużej o 1,6 roku. Niska wartość średniej wynikała oczywiście z ogromnej śmiertelności wśród niemowląt oraz dzieci. Nie odbiegała ona w sposób znaczący od średnich charakteryzujących długość ludzkiego życia w innych parafiach[243].

Średnia długość życia w ciągu całego rozpatrywanego w pracy okresu podlegała oczywiście różnym wahaniom, spowodowanym najczęściej klęskami elementarnymi doprowadzającymi do dużego wzrostu ilości zgonów jak np. w latach 1847-1848, 1855, 1873, 1886 i 1892.

Analiza średniej długości życia rozpatrywanej w odniesieniu do pięcioletnich podokresów wykazuje, że do większych zmian dochodziło w części wiejskiej parafii, gdzie np. w latach 1813-1817 średnia wynosiła aż 33,5 lat, a w niewiele późniejszym podokresie 1828-1832 liczyła tylko 19 lat (wykres nr 27). Do gwałtownych zmian wartości średniej dochodziło także w części miejskiej parafii np. znaczący jej wzrost dokonał się pomiędzy okresami 1818-1822 a 1823-1827 (wykres nr 26).

Charakterystyczną rzeczą dla obydwóch części parafii był istotny spadek średniej długości życia w latach pięćdziesiątych XIX w. W Szczekocinach w latach 1853-1857 średnia

[243] W parafii Borzykowa średnia długość życia wynosiła 23,6 lat dla mężczyzn i 24,5 lat dla kobiet. W parafii Przyłęk ludzie żyli średnio 22,8 lat w Bęczynie średni wiek mężczyzn wynosił 23,5 lat a kobiet 28,3 lat. W parafii Spytkowice średnia dla obu płci była niska albowiem liczyła 22 lata. W Wojniczu mężczyźni żyli średnio 20,4 lat a kobiety 23 lata. Wskaźniki obliczone dla miasteczka Głogowa wynosiły odpowiednio 20,2 lata (mężczyźni) i 23,4 lat (kobiety). Lech Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 10; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 28; A. Łuczkiewicz, op. cit., s. 59; M. Bodzenta, op. cit., s. 68; P. Miodunka, op. cit., s. 339; S. Rejman, op. cit., s. 207.

liczyła 31 lat, a w następnym podokresie wynosiła zaledwie 22,5 lat (wykres nr 26). Podobnie przedstawiała się sytuacja w części wiejskiej, gdzie w analogicznych przedziałach czasowych średnia zmalała z poziomu 31,1 lat do 16 lat (wykres nr 27). Źródeł tych zmian należy przede wszystkim dopatrywać się w epidemiach z lat 1848 i 1855, które powodowały wymieranie nieraz całych rodzin. W pierwszej kolejności umierali najsłabsi, czyli dzieci, co w sposób oczywisty zaniżało uzyskane w trakcie badań dane.

Ograniczenie śmiertelności niemowląt oraz dzieci stało też u podstaw wzrostu średniej długości życia w szczekocińskiej parafii, która nastąpiła dopiero w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku (wykresy nr 26 i 27). Analizując wykresy prezentujące zmiany tego zjawiska w czasie można wyciągnąć wniosek, że poprawa w jakości ludzkiego życia zaczęła się wcześniej w mieście niż na wsiach. Spowodowane to być mogło poprawą warunków sanitarnych w Szczekocinach, stopniowym upowszechnianiem się środków czystości, większą dbałością o higienę oraz postępami w medycynie.

Średnia długość życia szczekocińskich żydów wynosiła 25,4 lat, a więc bardzo podobnie jak średnia w części chrześcijańskiej miasta i tak jak u katolików zachodziła prawidłowość zgodnie, z którą kobiety żyły nieco dłużej. Wśród izraelitów średni wiek kobiet wynosił 26,7 lat a mężczyzn 25,9 lat.

U szczekocińskich wyznawców judaizmu średnia długość życia w okresie 1808-1913 podlegała nieco mniejszym zmianom niż można było to zaobserwować u katolików. Duże różnice w jej poziomie wystąpiły z zasadzie jedynie pomiędzy latami 1813-1817 a okresem 1818-1823, kiedy to z poziomu 32 lat obniżyła się od 19,5 roku (wykres nr 28). Do lat osiemdziesiątych XIX wieku cechowała ją duża stabilność, co przemawia za tym, że w części żydowskiej nie doszło wówczas do jakichś trwałych zmian demograficznych.

Średnia długość życia począwszy od okresu 1878-1882 zaczęła gwałtownie wzrastać osiągając w latach 1882-1892 wartość 38,9 lat. Kolejne dwa okresy cechował spadek wartości

średniej do poziomu 30,5 lat. Nie była to jednak stała tendencja, gdyż wraz z początkiem XX wieku izraelici żyli średnio coraz dłużej, a w latach 1908-1913 średnia długość życia wśród szczekocińskich żydów uzyskała najwyższy wynik, mianowicie 43,7 lat (wykres nr 28).

Najprawdopodobniej przyczynami zmian w długości życia ludzkiego były te same czynniki, które spowodowały podobny wzrost średniej u chrześcijan. Ograniczenie śmiertelności dzieci oraz niemowląt było możliwe dzięki zmianom cywilizacyjnym, które niewątpliwie dokonały się w Szczekocinach pod koniec XIX i na początku XX wieku.

Wykres nr 26

Średnia długość życia ludności w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

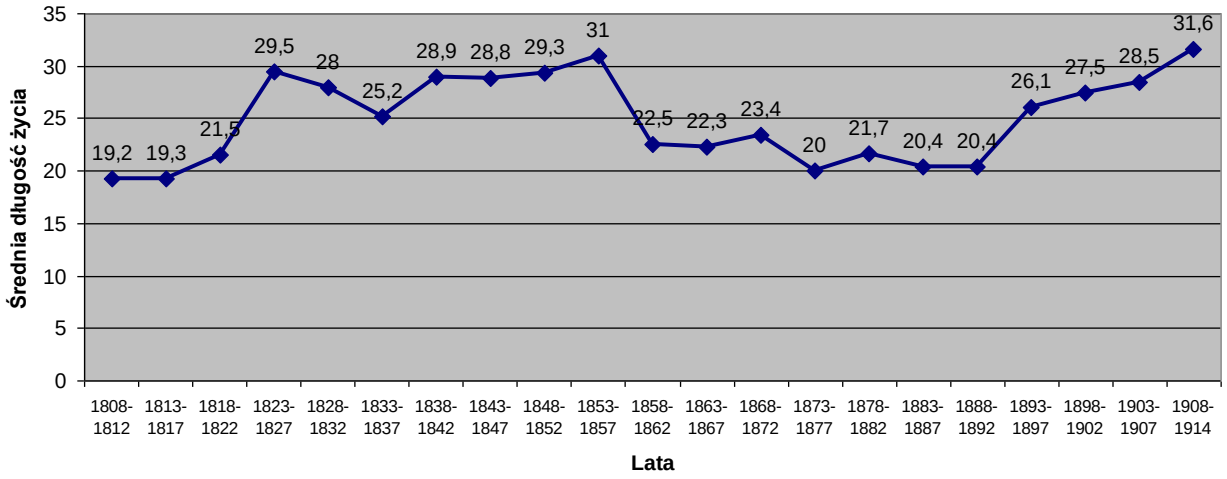

Źródło: badania własne.

Wykres nr 27

Średnia długość życia ludności w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

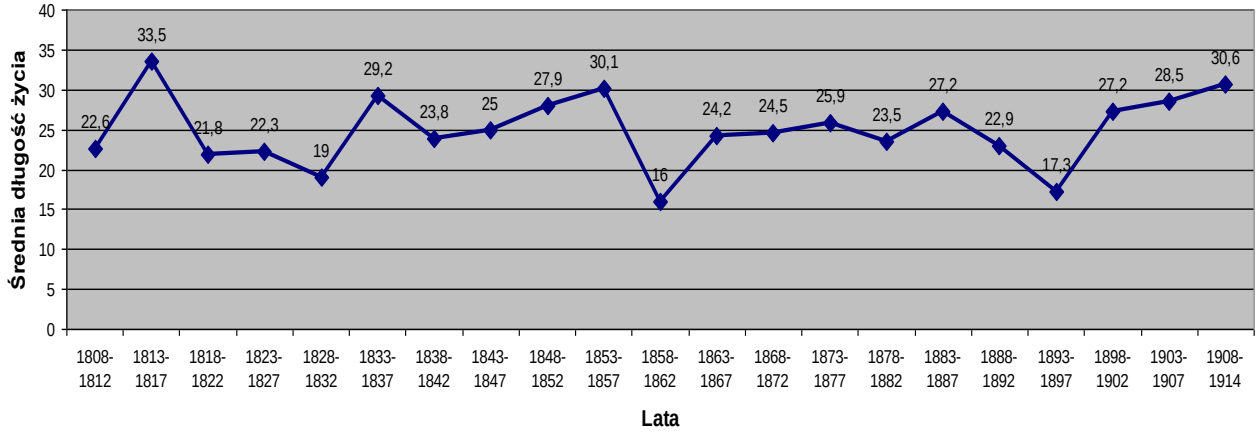

Źródło: badania własne.

Wykres nr 28

Średnia długość życia ludności w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

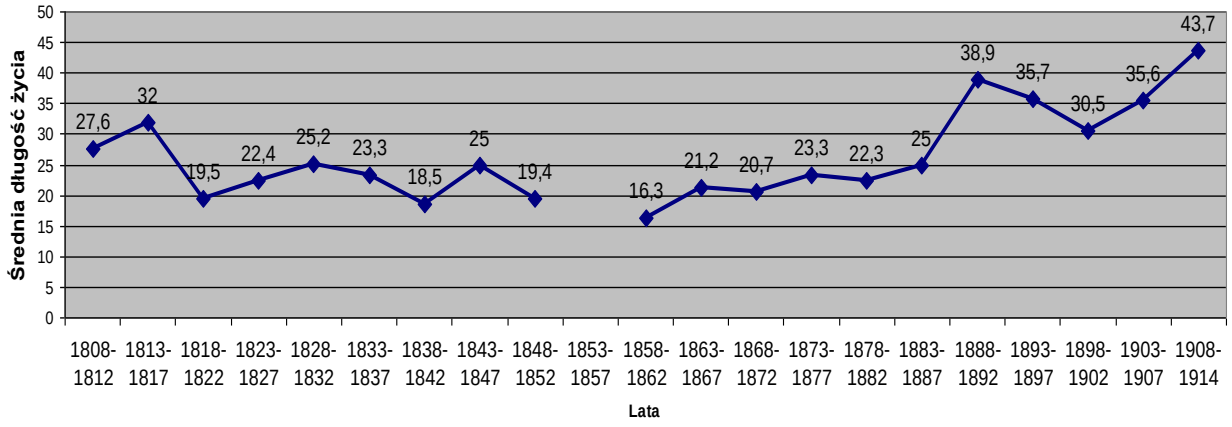

Źródło: badania własne.

Rozdział V.

Ruch naturalny

1. Ogólna nienominatywna analiza ruchu naturalnego

Analiza ruchu naturalnego w obydwóch częściach parafii Szczekociny oraz w szczekocińskim okręgu bożniczym została przeprowadzona dzięki zastosowaniu metody nienominatywnej. Dzięki liczbom rzeczywistym urodzeń, małżeństw i zgonów zaprezentowano ich wzajemne oddziaływanie na siebie, a także najważniejsze trendy występujące w demografii Szczekocin w okresie ponad stu lat.

W Szczekocinach w latach 1808-1914 odnotowano 7742 urodzeń, 1654 ślubów oraz 5432 zgony[244]. Liczba urodzeń w ciągu roku oscylowała w granicach od 25 (rok 1808) do 126 (rok 1913), liczba ślubów od 0 (rok 1815) do 29 (lata 1854 i 1903), natomiast liczba zgonów wahała się od 0 (rok 1808) do 122 (rok 1873). W analogicznym okresie w części wiejskiej parafii Szczekociny liczba urodzeń mieściła się w granicach od 19 (rok 1810) do 119 przypadków (rok 1896), liczba ślubów od 0 (lata 1812 i 1813) do 35 przypadków (rok 1856), a liczba zgonów wahała się od minimum 17 (rok 1912) od maksimum 103 przypadków zejść (rok 1847) (tabele nr 11 i nr 12).

W szczekocińskim okręgu bożniczym w okresie 1808-1913 zarejestrowano 6857 urodzeń, 1538 ślubów i 3572 zgony. Liczba urodzeń odnotowanych w danym roku wahała się od 3 przypadków (rok 1811) do 159 urodzeń (rok 1899). Najmniej związków małżeńskich (tylko po jednym przypadku) przedstawiciele ludności żydowskiej zawarli w latach 1817 i 1818, natomiast najwięcej ślubów odbyło się w 1883 r., kiedy to zarejestrowano 41 związków

[244] Ze względu na fakt, iż w zasobie źródłowym nie zachowały się metryki z niektórych roczników, nie można było uzyskać danych dotyczących liczby urodzeń, ślubów oraz zgonów dla wszystkich lat z okresu 1808-1914.

małżeńskich. Najmniej zgonów wśród szczekocińskich żydów (8 przypadków) miało miejsce w latach 1809 oraz 1819, a najwięcej przypadło na rok 1847 r., kiedy to odnotowano 138 przypadków zejść (tabela nr 13).

Średnia arytmetyczna, mediana oraz dominanta charakteryzujące poszczególne zjawiska demograficzne, czyli urodzenia, małżeństwa oraz zgony, cechowały się bardzo zbliżonym poziomem w obydwóch częściach parafii Szczekociny. Średnia liczba urodzeń wynosiła 72,3 przypadków (miasto) i 72,8 przypadki (wieś), średnia liczba ślubów liczyła odpowiednio 15,4 przypadki w mieście oraz 15,8 przypadków na wsi, a średnia liczba zgonów ukształtowała się w Szczekocinach na poziomie 50,6 zgonów oraz na poziomie 50,1 zgonów w pozostałych miejscowościach (tabele nr 8 i nr 9).

Wartości średniej arytmetycznej są bardzo zbliżone do wartości mediany, a także do wartości dominanty, obliczanych kolejno dla urodzeń, małżeństw i zgonów, co świadczy o tym, że średnia arytmetyczna nie była determinowana przez wartości skrajne, a tym samym dobrze obrazuje poziom poszczególnych zjawisk demograficznych.

Ta daleko posunięta zbieżność zaprezentowanych wyżej wyników pomiędzy miastem a wsią przemawia za tym, że zarówno w Szczekocinach jak i w innych miejscowościach należących do tej parafii procesy ludnościowe wyglądały w XIX oraz na początku XX w. podobnie[245].

Wyniki badań odnoszące się do społeczności żydowskiej zamieszkującej szczekociński okręg bożniczy są w pewnych aspektach zbliżone do ustaleń dotyczących ludności katolickiej. Niemal identyczne wartości osiągnęła średnia arytmetyczna urodzeń oraz małżeństw, natomiast średnia liczba zgonów była u izraelitów niższa niż u chrześcijan

[245] Podobieństwo w najważniejszych zagadnieniach demograficznych (urodzenia, małżeństwa, zgony) pomiędzy częścią wiejską a częścią miejską szczekocińskiej parafii zostało już wykazane we wcześniejszych częściach niniejszej pracy.

i wynosiła 33,7 przypadków rocznie, wobec 50,6 przypadków w części miejskiej oraz 50,1 przypadków w części wiejskiej parafii (tabela nr 10)[246].

Średnie arytmetyczne liczby urodzeń, ślubów, a także zgonów należy uznać za wysoce reprezentatywne (tak jak u grupy chrześcijańskiej) z uwagi na fakt, że nie odstają one znacząco od mediany oraz dominanty (tabela nr 10).

Tabela nr 8

Średnia arytmetyczna, mediana i dominanta urodzeń, ślubów oraz zgonów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

	Urodzenia	Śluby	Zgony
Średnia arytmetyczna	**72,3**	**15,4**	**50,6**
Mediana	**71**	**16**	**47**
Dominanta	**80**	**17**	**44**

Źródło: badania własne.

Tabela nr 9

Średnia arytmetyczna, mediana i dominanta urodzeń, ślubów oraz zgonów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

	Urodzenia	Śluby	Zgony
Średnia arytmetyczna	**72,8**	**15,8**	**50,1**
Mediana	**74,5**	**16**	**46**
Dominanta	**76**	**15**	**38**

Źródło: badania własne.

[246] Fakt, że średnia arytmetyczna zgonów wśród żydów jest wyraźnie niższa niż u katolików, natomiast średnie liczby urodzeń oraz małżeństw są bardzo zbliżone, wynika najprawdopodobniej z mniejszej rejestracji zjawiska zgonów u izraelitów, a zwłaszcza zgonów niemowląt.

Tabela nr 10

Średnia arytmetyczna, mediana i dominanta urodzeń, ślubów oraz zgonów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

	Urodzenia	Śluby	Zgony
Średnia arytmetyczna	**71,3**	**15,8**	**37,3**
Mediana	**67,5**	**17**	**33,5**
Dominanta	**91**	**23**	**30**

Źródło: badania własne.

W okresie 1808-1914 występowała zależność pomiędzy małżeństwami, urodzeniami oraz zgonami zarówno wśród chrześcijan jak i wśród żydów. Zwiększona liczba ślubów powodowała najczęściej wzrost poziomu urodzeń już w tym samym roku, a także w następnych latach, co z kolei pociągało za sobą zwiększenie się liczby zgonów[247]. Należy w tym miejscu wyraźnie zaznaczyć, że pomimo wzajemnego oddziaływania na siebie poszczególnych zjawisk demograficznych (urodzeń, ślubów i zgonów) na wzrost albo na spadek danego zjawiska istotny wpływ miały także inne czynniki. Wielokrotnie nawiedzające parafię szczekocińską klęski elementarne, a w szczególności epidemie chorób zakaźnych, okresy niedoboru żywności, względnie lata pomyślnej koniunktury gospodarczej, upowszechnienie się środków higieny, rozwój infrastruktury miejskiej czy postępy w medycynie, wszystkie te elementy oddziaływały bezpośrednio lub pośrednio na liczbę ślubów, urodzeń oraz zejść w danym roku.

[247] Do nasilenia się zjawiska zgonów dochodziło głównie za sprawą wysokiej śmiertelności niemowląt, a także kobiet, które umierały w wyniku komplikacji okołoporodowych.

W okresie 1808-1846 w części miejskiej parafii następowały stosunkowo duże wahania liczby zawieranych związków małżeńskich, a średnia arytmetyczna z tych lat wynosiła 11,8 przypadków, a więc była niższa niż średnia dla całego rozpatrywanego w pracy okresu. Po latach, w których zawierano więcej ślubów często dochodziło do kumulacji urodzeń.

Istotny wzrost liczby zawieranych związków małżeńskich[248] miał miejsce także w latach 1820, 1827-1828, 1832, 1838-1939 oraz 1841-1843 (tabela nr 10). Fakt wzrostu liczby ślubów w wyżej wymienionych latach nie pozostawał oczywiście bez konsekwencji na zwiększenie się liczby urodzeń w latach następnych, czyli 1820, 1824-1827, 1829, 1834-1837, 1839 oraz 1844 (tabela nr 10). Z kolei zwiększona liczba zgonów, która miała miejsce w latach 1813, 1826, 1828, 1835, 1837 oraz 1841 (tabela nr 10) wydaje się mieć związek z wysokim poziomem urodzeń, albowiem znaczna część nowo narodzonych dzieci umierała w przeciągu roku od momentu przyjścia na świat.

Wydaje się, że przyczyn dużej kumulacji zgonów z roku 1831 należy upatrywać raczej w epidemii cholery, a nie w zwiększonej liczbie urodzeń, ponieważ lata 1830-1831 nie odznaczały się wysokim poziomem urodzeń.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na bardzo istotną prawidłowość wedle, której po roku cechującym się dużą liczbą zgonów (prowadzących w wielu przypadkach do rozpadów małżeństw) dochodziło w roku następnym do zawarcia znacznie większej liczby ślubów (w tym wielu małżeństw powtórnych). Prawidłowość ta bez wątpienia wystąpiła w obydwóch częściach parafii Szczekociny, ponieważ rok 1831 odznaczał się dużą liczbą zejść, a rok następny 1832 cechowała wysoka liczba ślubów (tabele nr 11 i nr 12)[249].

[248] Chodzi tu o te lata, w których liczba ślubów przewyższała średnia arytmetyczną z danego podokresu.
[249] Analogiczna prawidłowość wystąpiła także w parafii toszeckiej, gdzie w 1831 r. epidemia cholery spowodowała rozpad wielu rodzin, a w roku następnym nastąpił bardzo duży wzrost liczby związków

Wpływ ślubów na urodzenia, a tych z kolei na zgony był widoczny także w części wiejskiej. W latach następujących latach 1817-1818, 1823, 1828, 1832, 1839 oraz 1841 (tabela nr 12) mieszkańcy wsi decydowali się na zmianę stanu cywilnego znacznie częściej niż wynosi średnia z podokresu 1808-1846[250]. Analogicznie jak w przypadku miasta większa liczba ślubów pociągnęła za sobą większą liczbę urodzeń, których kumulacja nastąpiła szczególnie w latach 1820-1822, 1824, 1827, 1829, 1835-1837, 1839-1846 (tabela nr 12).

W przeciągu pierwszego wyróżnionego w rozprawie okresu (1808-1846) liczba zgonów, które następowały na wsiach ulegała znacznym wahaniom, a nasilenie tego zjawiska przypadło na lata 1809, 1813, 1823, 1826, 1828, 1831, 1837, 1840 oraz 1846 (tabela nr 12).

Zwiększona liczba zejść, która miała miejsce w roku 1831 wydaje się mieć podłoże w epidemii, a nie w kumulacji urodzeń, dlatego, że w latach 1830 i 1831 przyszło na świat stosunkowo niewiele dzieci[251].

W okresie 1847-1873 w części miejskiej parafii średnia liczba zawieranych małżeństw wynosiła 15,8 przypadków, co świadczy o wzroście poziomu tego zjawiska w porównaniu do okresu wcześniejszego[252]. Najwięcej ślubów przypadło na rok 1851, 1853-1854, 1857-1858, 1860 oraz 1865. Z kolei bardzo niewielką liczbę ślubów odnotowano w roku 1847, 1870 i w 1872 (tabela nr 11).

Wzrost liczby małżeństw w okresie 1847-1873 nie pozostał bez konsekwencji na poziom zjawiska urodzeń, którego średnia liczba wzrosła w porównaniu do okresu

małżeńskich. W 1831 r. miało tam miejsce 17 ślubów, natomiast w roku następnym aż 34. D. Daszkiewicz-Odryłowska, op. cit. s. 51, 53.

[250] Średnia arytmetyczna ślubów liczyła 13,2 przypadki rocznie.

[251] Podobna prawidłowość wystąpiła w części miejskiej parafii oraz w szczekocińskim okręgu bożniczym, w którym rok 1831 także odznaczał się stosunkowo dużą liczbą zejść.

[252] W latach 1808-1846 średnia ta liczyła 11,8 ślubów zawieranych w Szczekocinach i 13,2 małżeństwa zawierane przez mieszkańców pozostałych miejscowości w parafii.

poprzedniego i wyniosła 71,8 przypadków rocznie. Stosunkowo dużo dzieci urodziło się w latach 1849, 1853, 1858-1860. Istotnym był też okres 1865-1873, w którym liczba urodzeń niemal stale[253] utrzymywała się na wysokim poziomie, powyżej 75 przypadków rocznie (tabela nr 11).

W okresach, w których epidemie dotykały ludność Szczekocin w sposób szczególnie dotkliwy rodziło się znacznie mniej dzieci. W roku 1847 przyszło na świat tylko 46 dzieci, natomiast w roku 1848 liczba odnotowanych urodzeń była jeszcze mniejsza i wyniosła zaledwie 36 przypadków. Podobnie przedstawiała się sytuacja w roku 1855, kiedy to miało miejsce 48 urodzeń. Prawidłowość ta nie zaistniała jednak ponownie w roku 1873, gdy nie doszło wówczas do jakiegoś szczególnego zmniejszenia się liczby urodzeń pomimo, że na skutek cholery zmarły w Szczekocinach aż 122 osoby.

W okresie 1847-1873 w części miejskiej parafii średnia arytmetyczna liczby zgonów wynosiła 51,9 przypadków. Najwięcej zejść miało miejsce w latach 1847, 1852, 1855, 1860-1862, 1869 oraz 1873.

W oparciu o dane pochodzące ze źródeł (ksiąg metrykalnych i aktów stanu cywilnego wyznania mojżeszowego) uzasadnionym jest stwierdzenie, że najgorszym pod względem demograficznym okresem zarówno dla chrześcijan jak i dla żydów były lata 1846-1848[254]. W okresie tym zmarło w sumie 809 osób. W księgach pogrzebów odnotowano 269 przypadków zgonów w części miejskiej parafii, 251 zgonów w części wiejskiej oraz 289 zgonów izraelitów ze szczekocińskiego okręgu bożniczego (tabele nr 11, nr 12 i nr 13).

[253] Jedynie w roku 1871 urodziło się niewiele, bo jedynie 69 dzieci.
[254] Bardzo duża liczba zejść w okresie 1846-1848 nie dotyczyła wyłącznie parafii Szczekociny, ani nawet obszarów z nią graniczących. Niekorzystny splot kolejno występujących wydarzeń takich jak, klęska nieurodzaju, głód, choroby, a w efekcie masowe wymieranie ludności wystąpił, bowiem z większym lub mniejszym nasileniem, na większości ziem polskich.

Istotnym jest też fakt, że nasilenie zjawiska zgonów trwało przez trzy kolejne lata, a nie tylko jeden rok, jak to było często w przypadku innych klęsk elementarnych, które wystąpiły w Szczekocinach.

Wydarzenia z lat 1846-1848 można śmiało nazwać klęską demograficzną[255], ponieważ w tym krótkim okresie wielkiemu wzrostowi liczby zgonów towarzyszyły dodatkowo spadek liczby zawieranych małżeństw, a także spadek liczby urodzeń. W Szczekocinach w przeciągu dwóch lat 1846-1847 zostało udzielonych zaledwie 9 ślubów, a w części wiejskiej niewiele więcej, mianowicie 12, natomiast wśród izraelitów w roku 1847 odnotowano tylko 8 (tabele nr 11, nr 12 i nr 13). Dodatkowo w latach 1847-1848 w obydwóch częściach parafii przychodziło na świat znacznie mniej dzieci. W sumie, w przeciągu dwóch lat odnotowano po 98 urodzeń w mieście i na wsiach, a wśród szczekocińskich wyznawców judaizmu w okresie 1846-1848 przyszło na świat tylko 106 osób (tabele nr 11, nr 12 i nr 13).

W części wiejskiej parafii Szczekociny w okresie 1847-1873 średnia arytmetyczna zawieranych małżeństw wynosiła 16,1 przypadków, średnia urodzeń 60,9 przypadków, a średnia zgonów 57, 6 przypadków. W przypadku ślubów oraz zgonów są to wartości różniące się do średnich obliczonych dla części miejskiej, jedynie w przypadku poziomu zjawiska urodzeń obie części parafii były zbliżone. Analogicznie jak w przypadku miasta należy zasygnalizować, że poziom wszystkich trzech wskaźników wzrósł w porównaniu z okresem wcześniejszym 1808-1846.

Najwięcej małżeństw zawierano na wsiach w następujących latach 1848, 1853, 1856-1858 oraz 1863. Taka kumulacja zjawiska ślubów pociągała za sobą wzrost liczby urodzeń, których najwięcej odnotowano w latach 1859, 1863, 1865, 1868-1869, 1870-1872

[255] Pojęcie „klęski demograficznej" trafnie oddającej realia gwałtownych zmian populacji w latach 1847-1848 zostało już użyte w literaturze przedmiotu por. A. Łuczkiewicz, op. cit., s. 63-65.

(tabela nr 12). Analogicznie jak wśród mieszczan, także wśród mieszkańców wsi występowała ścisła zależność poziomu urodzeń od liczby małżeństw.

Duża liczba zgonów wiejskich nastąpiła w latach 1847-1848, 1855, 1862, a więc w tych samych okresach, w których najczęściej umierali mieszkańcy Szczekocin (tabela nr 12).

Biorąc pod uwagę fakt, że obie społeczności były do siebie bardzo podobne pod względem przebiegu kluczowych procesów demograficznych, zastanawiająca jest różnica w poziomie zjawiska zgonów, która zaistniała pomiędzy miastem w wsią w latach 1867-1877. W księgach metrykalnych odnotowywano wówczas od minimum 69 od maksimum 88 przypadków zejść wiejskich (tabela nr 12)[256]. W tym samym okresie poziom zgonów miejskich utrzymywał się (z wyjątkiem roku 1873) na bardzo niskim poziomie, tj. od 35 do 45 przypadków (tabela nr 11).

Warto w tym momencie zwrócić uwagę na dodatkową różnicę pomiędzy obiema częściami parafii, mianowicie na średnią długość życia mieszkańców. W latach 1868-1877 mieszczanie umierali mając średnio 21,7 lat, natomiast włościanie w wieku 25,1 lat. Ponieważ wartości te były w bardzo dużej mierze determinowane przez zgony niemowląt (zaniżające średnią), wynika z tego, że na wsiach umierało w tym okresie znacznie więcej osób dorosłych, a więc bardziej odpornych na niedobory żywności oraz choroby.

Fakt, że w części wiejskiej w latach 1867-1877 zaobserwowano istotny wzrost poziomu zjawiska zgonów przemawia poważnymi trudnościami, które musiały towarzyszyć wielu włościanom w codziennym życiu. Należy domniemywać, że jednym z tych kluczowych problemów był długotrwały głód powodujący w konsekwencji spadek

[256] Średnia arytmetyczna zgonów z lat 1876-1877 wynosiła 86,7 przypadków. Dla porównania średnia z całego okresu 1808-1914 liczyła 50,1 przypadków zejść.

ludzkiej odporności, co często prowadziło do licznych zachorowań nierzadko kończących się śmiercią[257].

Nie sposób nie zadać w tym miejscu pytania - czy trudny okres jakim były dla mieszkańców wsi lata 1867-1877 miał jakiś związek z uwłaszczeniem chłopów, które nastąpiło po powstaniu styczniowym? Być może część spośród nowo powstałych samodzielnych gospodarstw chłopskich nie było jeszcze dostatecznie przygotowanych do działalności w nowych realiach społecznych oraz ekonomicznych i dlatego początkowo przeżywało kryzys.

Najprawdopodobniej jednak, ten jedenastoletni okres (1867-1877), w którym utrzymywała się stale bardzo wysoka liczba zgonów wiejskich był specyficzny dla parafii Szczekociny, albowiem w sąsiedniej parafii Przyłęk oraz niedalekiej parafii Borzykowa, nie wystąpiła taka sytuacja, a chwilowy wzrost zgonów ograniczał się właściwie tylko do roku 1873, czyli do czasu epidemii[258].

W okresie 1874-1914 doszło w części miejskiej parafii do wzrostu średnich wartości ślubów, urodzeń oraz zgonów. Wyniosły one średnio 18,5 przypadków małżeństw, 89,5 przypadków urodzeń i 59,9 przypadków zejść, a więc w porównaniu do wcześniejszego okresu miał miejsce wzrost we wszystkich trzech zagadnieniach. Od razu trzeba jednak zaznaczyć, że najdynamiczniej zwiększyła się średnia liczb urodzeń z 71,8 (lata 1847-1873) do 89, 5 przypadków (lata 1874-1914).

Mieszkańcy części miejskiej parafii zawarli najwięcej małżeństw w latach 1876, 1881-1884, 1891, 1893, 1897-1901, 1903, 1908-1909 oraz 1911-1912 (tabela nr 10), a wpływ zjawiska ślubów na urodzenia był nadal bardzo widoczny zwłaszcza po okresach, kiedy przez kilka lat utrzymywała się duża liczba związków małżeńskich. Z pewnością okres

[257] Ściśle wiążące się ze sobą problemy niedożywienia i epidemie zostały szczegółowo omówione przez S. Rejman, por. S. Rejman, op. cit., s. 225-241.
[258] Lech Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 11; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 29.

1897-1901 spowodował, że od roku 1899 do roku 1906 prawie zawsze przychodziło na świat ponad sto dzieci rocznie. Analogicznie śluby z lat 1908-1912 leżały u podstaw kumulacji urodzeń w okresie 1912-1914 (tabela nr 11).

W okresie 1874-1914 liczba zgonów w Szczekocinach wykazywała duże wahania w zależności od konkretnego roku. Najwięcej przypadków zejść nastąpiło w latach 1886, 1892, 1894, 1904, 1912 oraz 1914 (tabela nr 11) i najprawdopodobniej wiązały się one w znacznym stopniu z epidemiami chorób zakaźnych, albowiem kumulacja zgonów w tych latach wystąpiła także w części wiejskiej parafii Szczekociny, w sąsiedniej parafii Przyłęk oraz w niedalekiej parafii Borzykowa[259]. Jedynie zgony z roku 1912 i 1914 wynikały raczej z nasilenia zjawiska urodzeń w tych dwóch latach i nie były spowodowane klęskami elementarnymi.

W części wiejskiej parafii lata 1874-1914 charakteryzowały się dużym wzrostem średniej arytmetycznej urodzeń, który osiągnął poziom 85 przypadków rocznie, nieznacznym zwiększeniem się średniej liczby zawieranych ślubów, która liczyła 17,8 przypadki, a także co istotne spadkiem średniej liczby zgonów do poziomu 53 zejść w ciągu roku.

Oddziaływanie zjawiska ślubów na urodzenia było w tym okresie szczególnie widoczne, ponieważ od roku 1881 do roku 1902 włościanie zawierali niemal corocznie ponad dwadzieścia ślubów (tabela nr 12). Warto zwrócić uwagę, że przez te lata również i liczba urodzeń utrzymywała się prawie zawsze na bardzo wysokim poziomie. Od minimum 86 urodzeń w roku 1893 do maksimum tego zjawiska wynoszącego 119 urodzeń, które przypadło na rok 1896.

Podobnie jak w Szczekocinach tak i w pozostałych miejscowościach parafii występowały w okresie 1874-1914 duże wahania liczby zgonów. Najwięcej przypadków

[259] L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880*…, s. 67-68; tenże, *Ludność parafii Borzykowa*…, s. 29.

zejść miało miejsce w latach 1886, 1892, 1896, 1902 oraz 1904-1905 (tabela nr 12). Ponieważ kumulacja zgonów w części miejskiej wystąpiła w tych samych latach to i przyczyny wzrostu śmiertelności mieszczan i włościan musiały być identyczne. Były nimi tak jak wykazano wyżej choroby zakaźnie nawiedzające okolicę.

Spadek liczby ślubów, urodzeń oraz zgonów, który nastąpił w części wiejskiej parafii po roku 1907 nie był wynikiem żadnych rewolucyjnych zmian demograficznych. Wynikał on jedynie ze zmiany obszaru parafii szczekocińskiej, od której zostały odłączone wsie Dąbrowica oraz Małoszyce[260].

W okresie 1808-1846 wśród ludności wyznania mojżeszowego zamieszkującej szczekociński okręg metrykalny średnia liczba urodzeń wynosiła 40,2 przypadki, średnia liczba ślubów 9,1 przypadków, natomiast średnia liczba zgonów liczyła 28,5 przypadków rocznie.

W ciągu całego okresu 1808-1846 u izraelitów wstępowały znaczne wahania liczby wszystkich trzech zjawisk demograficznych. Widoczny był również wyraźny wpływ ślubów na urodzenia, a tych z kolei na zgony. Najwięcej ślubów przedstawiciele ludności żydowskiej zawierali w latach 1834, 1836-1837 oraz 1841-1844 (tabela nr 13). Kumulacja urodzeń miała zazwyczaj miejsce w okresach, w których zawierano najwięcej małżeństw i dlatego też najwięcej dzieci przychodziło na świat w latach 1838, 1840, 1844-1845[261].

Okresy, w których miało miejsce najwięcej zgonów wśród ludności żydowskiej odpowiadały w większości tym okresom, w których umierało najwięcej chrześcijańskich mieszkańców Szczekocin. Były to następujące lata 1828, 1831, 1835 oraz 1846 (tabela nr 13). Ta zbieżność dat przemawia za tym, że przyczyny zejść były wśród katolików i żydów

[260] Zagadnienie zasięgu terytorialnego parafii zostało omówione w części pracy poświęconej źródłom.
[261] Wpływ liczby ślubów na liczbę urodzeń, który bez wątpienia istniał zarówno w społeczności chrześcijańskiej jak i żydowskiej, nie występował zawsze w sposób bezwzględny. Na przykład w roku 1827 w szczekocińskim okręgu bożniczym urodziło się aż 60 dzieci, mimo tego, że w roku 1827, a także w latach wcześniejszych izraelici zawarli bardzo niewiele związków małżeńskich (tabela nr 13).

identyczne oraz za tym, że żadna z tych dwóch społeczności nie potrafiła uchronić się w sposób skuteczny przed chorobami.

Okres 1847-1873 odznaczał się u szczekocińskich wyznawców judaizmu wyraźnymi zmianami w średnich arytmetycznych urodzeń, ślubów i zgonów w porównaniu do lat 1808-1846. Średnia arytmetyczna liczba urodzeń wzrosła dwukrotnie do poziomu 80,9 przypadków, średnia ślubów liczyła 17,6 przypadków, a średnia zejść 54,1 przypadków.

Liczba ślubów, które brali szczekocińscy żydzi w okresie 1847-1873 stopniowo rosła. W końcu lat czterdziestych dziewiętnastego wieku nie zawierano jeszcze wielu związków małżeńskich, co niewątpliwie było wynikiem niesprzyjającej sytuacji społeczno-politycznej, ekonomicznej oraz demograficznej. Począwszy od roku 1857 od roku 1873 z nielicznymi wyjątkami liczba małżeństw stale przekraczała 20 przypadków rocznie, co niemal automatycznie przełożyło się na coraz wyższy poziom zjawiska urodzeń i dlatego też w latach 1859, 1862, 1865 oraz 1870-1873 w szczekocińskim okręgu metrykalnym rodziło się ponad sto dzieci rocznie (tabela nr 13).

Związek liczby urodzeń z liczbą zgonów wystąpił także w okresie 1847-1873 lecz nie był on szczególnie wielki, ponieważ ograniczył się właściwie do roku 1859, a zgony z roku 1873 stanowiły najprawdopodobniej głównie ofiary epidemii.

Średnie arytmetyczne liczby urodzeń, ślubów i zgonów charakteryzujące okres 1874-1914 dobrze odzwierciedlają przemiany demograficzne, które dokonały się wśród ludności żydowskiej na przełomie XIX i XX wieku. W porównaniu z latami 1847-1873 średnia arytmetyczna urodzeń wzrosła i wynosiła 85 przypadków, średnia liczba ślubów zwiększyła się tylko nieznacznie do wartości 17,8 małżeństw, a średnia zgonów zmalała i ukształtowała się na poziomie 53 zejść rocznie.

Liczba ślubów branych przez szczekocińskich izraelitów wahała się w zależności od danego roku, niemniej jednak rzadko kiedy osiągała wartości poniżej 20 małżeństw w ciągu roku. Najwięcej ich zawierano w latach 1878, 1880, 1883-1884, 1888-1889, 1896-1900, 1903, 1906-1907 oraz 1909 (tabela nr 13). Z pewnością część z osób, które wówczas zdecydowały się na zmianę stanu cywilnego stanowiły osoby z wyżu demograficznego, który rozpoczął się w połowie lat sześćdziesiątych XIX wieku.

Zjawisko urodzeń, tak ściśle łączące się ze ślubami największe nasilenie miało miejsce w latach 1875-1879, 1883-1885 oraz 1889-1904 (tabela nr 13). Warto dodatkowo zaznaczyć, że u żydów przychodziło wówczas na świat znacznie więcej dzieci niż u katolików ze Szczekocin.

Liczba zgonów wśród izraelitów w okresie 1874-1914 należy ogólnie ocenić jako niską, biorąc pod uwagę równoległy wzrost liczby ślubów oraz urodzeń. Najwięcej zejść odnotowano w latach 1874, 1886, 1894, 1901 oraz 1904, albowiem wtedy to nawiedzały okolice epidemie, powodując dotkliwe straty ludnościowe u mieszkańców Szczekocin, niezależnie od ich wyznania.

Tabela nr 11

Urodzenia, małżeństwa i zgony w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

Rok	Urodzenia	Śluby	Zgony
1808	25	2	-
1809	35	11	19
1810	30	4	44
1811	19	5	48
1812	60	5	44
1813	39	16	66
1814	59	4	22
1815	38	0	37
1816	54	9	24

1817	45	12	43
1818	58	14	30
1819	55	12	30
1820	68	17	40
1821	58	6	37
1822	53	11	32
1823	52	11	44
1824	64	12	29
1825	61	5	36
1826	60	11	55
1827	63	18	31
1828	54	17	57
1829	63	12	49
1830	50	11	47
1831	41	4	61
1832	56	28	48
1833	54	11	42
1834	63	8	27
1835	60	11	50
1836	75	16	38
1837	59	14	59
1838	62	19	34
1839	72	23	36
1840	54	11	41
1841	63	18	52
1842	48	17	34
1843	53	25	44
1844	80	13	24
1845	56	17	44
1846	62	3	65
1847	46	6	113
1848	36	17	91
1849	76	13	53
1850	65	14	44
1851	64	20	22
1852	62	9	62
1853	75	24	56
1854	69	29	32
1855	48	14	65
1856	67	11	32
1857	75	23	41
1858	80	24	40
1859	80	18	54
1860	81	25	74
1861	71	9	64
1862	70	19	59
1863	79	16	40

1864	77	16	39
1865	84	22	38
1866	80	10	50
1867	80	11	35
1868	76	18	46
1869	80	15	59
1870	85	8	51
1871	69	16	48
1872	85	6	42
1873	80	19	122
1874	85	15	39
1875	70	7	37
1876	62	21	42
1877	81	7	37
1878	70	17	42
1879	71	19	63
1880	74	13	36
1881	66	20	36
1882	68	28	44
1883	86	25	53
1884	77	16	48
1885	95	17	52
1886	74	18	115
1887	100	15	52
1888	80	18	43
1889	109	17	47
1890	95	15	66
1891	110	20	53
1892	82	17	96
1893	125	22	50
1894	99	19	106
1895	85	18	55
1896	97	16	76
1897	96	23	46
1898	90	20	53
1899	106	25	59
1900	89	24	62
1901	113	24	76
1902	103	14	75
1903	101	29	38
1904	113	17	81
1905	95	12	36
1906	102	12	39
1907	86	14	29
1908	86	22	65
1909	75	20	58
1910	70	19	65

1911	67	23	63
1912	100	26	99
1913	126	16	68
1914	102	19	88
Suma	7742	1654	5423

Źródło: badania własne.

Tabela nr 12

Urodzenia, małżeństwa i zgony w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

Rok	Urodzenia	Śluby	Zgony
1808	38	-	-
1809	50	5	34
1810	19	2	69
1811	-	-	64
1812	-	0	46
1813	-	0	67
1814	26	12	38
1815	35	11	28
1816	39	11	29
1817	51	19	31
1818	66	20	44
1819	63	16	46
1820	67	15	32
1821	70	15	38
1822	74	9	49
1823	62	17	65
1824	73	12	32
1825	64	15	26
1826	41	16	56
1827	73	15	36
1828	53	24	62
1829	75	11	40
1830	53	18	31
1831	53	3	46
1832	41	33	32
1833	59	15	26
1834	61	13	18

1835	71	9	40
1836	62	17	37
1837	75	16	67
1838	54	15	36
1839	76	19	43
1840	78	12	50
1841	68	19	38
1842	63	11	44
1843	87	15	28
1844	79	16	24
1845	85	8	37
1846	84	6	65
1847	51	15	103
1848	47	22	83
1849	70	18	46
1850	59	10	26
1851	53	17	29
1852	54	13	45
1853	76	27	46
1854	67	20	41
1855	49	9	86
1856	55	35	47
1857	70	24	37
1858	68	21	46
1859	81	12	66
1860	59	18	48
1861	81	10	57
1862	55	19	66
1863	88	23	40
1864	78	15	45
1865	92	8	36
1866	76	17	38
1867	83	15	69
1868	88	9	88
1869	74	11	74
1870	82	6	82
1871	88	10	82
1872	74	16	74
1873	76	18	76
1874	77	20	77
1875	79	17	79
1876	82	22	82
1877	84	15	84
1878	78	21	51
1879	78	16	54
1880	69	19	40
1881	90	26	38
1882	92	24	47
1883	96	20	39

1884	98	20	64
1885	91	26	89
1886	105	23	100
1887	102	24	51
1888	102	25	46
1889	109	25	56
1890	98	28	57
1891	116	16	52
1892	108	24	69
1893	86	22	51
1894	114	18	61
1895	105	13	48
1896	119	21	69
1897	108	14	61
1898	118	23	47
1899	101	22	59
1900	94	20	39
1901	92	10	58
1902	104	25	75
1903	87	18	38
1904	86	16	81
1905	65	12	78
1906	80	10	39
1907	85	13	29
1908	44	12	16
1909	39	12	21
1910	40	8	12
1911	35	12	20
1912	52	13	17
1913	52	5	18
1914	36	3	38
Suma	7578	1661	5320

Źródło: badania własne.

Tabela nr 13

Urodzenia, małżeństwa i zgony w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

Rok	Urodzenia	Małżeństwa	Zgony
1808	11	-	-
1809	13	2	8
1810	22	-	29
1811	3	-	16
1812	27	2	13

1813	23	3	19
1814	25	-	-
1815	21	-	11
1816	29	12	9
1817	22	1	18
1818	25	1	16
1819	38	9	8
1820	39	5	23
1821	34	11	24
1822	42	4	13
1823	42	6	16
1824	33	4	28
1825	39	3	25
1826	30	2	29
1827	60	3	10
1828	34	7	59
1829	49	7	33
1830	56	12	28
1831	30	9	58
1832	38	9	33
1833	50	12	13
1834	57	16	25
1835	47	6	42
1836	66	15	34
1837	44	19	37
1838	60	11	26
1839	57	11	34
1840	67	9	23
1841	57	13	24
1842	71	15	21
1843	48	17	23
1844	66	24	30
1845	62	11	33
1846	31	12	67
1847	39	8	138
1848	36	12	84
1849	47	16	82
1850	52	12	35
1851	67	13	17
1852	52	17	68
1853	-	-	-
1854	-	-	-
1855	-	-	-
1856	-	-	-
1857	-	-	-
1858	89	20	39
1859	101	23	90
1860	82	22	56

1861	70	9	37
1862	103	21	47
1863	62	17	40
1864	81	14	32
1865	111	22	36
1866	89	16	61
1867	81	18	64
1868	92	14	42
1869	92	21	43
1870	123	24	41
1871	101	29	50
1872	106	23	36
1873	105	20	68
1874	66	13	72
1875	115	20	26
1876	95	23	30
1877	100	17	61
1878	91	30	40
1879	107	18	57
1880	70	25	28
1881	88	20	38
1882	91	19	43
1883	98	41	60
1884	100	34	37
1885	107	20	59
1886	82	24	73
1887	83	16	39
1888	84	28	25
1889	106	30	35
1890	-	-	-
1891	-	-	-
1892	-	-	-
1893	91	23	30
1894	110	23	55
1895	98	18	23
1896	113	28	39
1897	111	30	25
1898	115	30	31
1899	159	30	54
1900	119	26	27
1901	125	23	60
1902	-	-	-
1903	153	28	40
1904	153	24	81
1905	65	17	27
1906	91	26	24
1907	83	29	35
1908	97	18	37

1909	102	30	30
1910	89	11	26
1911	-	-	-
1912	84	18	27
1913	61	19	28
1914	-	-	-
Suma	6857	1538	3586

Źródło: badania własne.

Rozdział VI.

Przyrost naturalny

1. Ogólna nienominatywna analiza przyrostu naturalnego

W okresie 1808-1914 przyrost naturalny w obydwóch częściach parafii Szczekociny osiągał najczęściej wartości dodatnie, ponieważ liczba urodzeń żywych przewyższała liczbę zgonów. Różnica w jego poziomie pomiędzy miastem a wsią nie była wielka, albowiem wyniósł on w sumie 2314 osób w Szczekocinach oraz 2553 osoby w pozostałych miejscowościach parafii, natomiast wśród społeczności izraelickiej przyrost naturalny był wyraźnie wyższy niż u chrześcijan i w okresie 1808-1913 liczył łącznie 3271 osób.

W latach 1808-1914 w części miejskiej parafii współczynnik dynamiki demograficznej wynosił średnio 1,57 urodzeń przypadających na jeden zgon[262]. Zbliżoną wartość osiągnął on w pozostałych miejscowości parafii, mianowicie 1,65 a wśród szczekocińskich żydów w okresie 1808-1913 współczynnik dynamiki demograficznej był jeszcze większy niż u katolików i liczył średnio aż 2,21.

Podczas pierwszego wyróżnionego w pracy okresu tj. 1808-1846 przyrost naturalny był wyższy w części wiejskiej parafii. W mieście przyrost naturalny wyniósł bowiem 555 osób, a w pozostałych miejscowościach 801 osób[263]. Fakt ten jest zastanawiający z uwagi na wykazane wcześniej w pracy daleko posunięte podobieństwo pomiędzy obiema częściami szczekocińskiej parafii. Być może na początku XIX wieku istniały w środowisku wiejskim nieco lepsze warunki egzystencji niż w Szczekocinach, w których nie doszło jeszcze do

[262] W pierwszym okresie 1808-1846 był on jednak nieco niższy i liczył 1,47 (część miejska), 1,64 (część wiejska) i 1,95 (część żydowska). Jego wartość była bardzo zbliżona do poziomu współczynnika dynamiki demograficznej w parafii Spytkowice, który w latach 1786-1848 wynosił 1,46. M. Bodzenta, op. cit., s. 27.

[263] Porównując poziom przyrostu naturalnego w trzech wyróżnionych w pracy podokresach należy mieć na względzie fakt, że nie są one równej długości, pierwszy liczy 39, drugi 27 a trzeci 41 lat.

znaczących zmian w takich dziedzinach jak infrastruktura miejska czy poprawa opieki medycznej.

Zarówno dla mieszkańców miasta jak i dla włościan szczególnie trudny był niewątpliwie początek drugiego dziesięciolecia XIX wieku, albowiem w całej parafii wystąpił wówczas ujemny przyrost naturalny. W Szczekocinach w 1810 r. wyniósł on -14 w 1811 r. -29 a w 1813 r. -27 (tabela nr 14). W pozostałych miejscowościach liczył - 50 w roku 1810 oraz - 12 w roku 1814 (tabela nr 15)[264]. W okresie 1811-1813 przewaga zgonów nad urodzeniami wystąpiła także w sąsiedniej parafii Przyłęk[265] co świadczy o tym, że załamanie demograficzne nie było specyficzne tylko dla parafii szczekocińskiej albowiem dotyczyło ono także sąsiednich ośrodków[266].

Lata 1847-1849 charakteryzowały się najniższym przyrostem naturalnym zarówno wśród ludności katolickiej jak i wśród społeczności izraelickiej. W roku 1847 wynosił on - 67 w części miejskiej parafii, - 52 w części wiejskiej oraz - 99 w szczekocińskim okręgu bożniczym (tabela nr 14, nr 15 i nr 16). W kolejnym roku 1848 także odnotowano więcej zgonów niż urodzeń, lecz ujemny przyrost naturalny był już nieco mniejszy albowiem liczył - 55 wśród katolików zamieszkałych w mieście, - 36 wśród włościan ze szczekocińskiej parafii i - 48 wśród osób wyznania mojżeszowego (tabela nr 14, nr 15 i nr 16).

Na podstawie analizy poziomu przyrostu naturalnego nasuwa się wniosek, że głód oraz choroby dziesiątkujące ludność w końcu lat czterdziestych XIX wieku dotknęły ludność żydowską w znacznie większym stopniu niż społeczność chrześcijańską. U żydów ujemny przyrost naturalny wystąpił wcześniej niż u katolików, mianowicie już w 1846 r. a zarazem utrzymywał się dłużej, bo aż do roku 1849. Również i straty ludnościowe były większe wśród społeczności izraelickiej niż wśród ludności chrześcijańskiej, ponieważ w okresie 1846-1849

[264] Ze względu na stan zachowania źródeł niemożliwe było przedstawienie przyrostu naturalnego w części wiejskiej parafii z lat 1811-1813.
[265] L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 11.
[266] W roku 1811 ujemny przyrost naturalny wystąpił również w parafiach znacznie bardziej oddalonych od Szczekocin np. w Spytkowicach. Michał Bodzenta, op. cit., s. 26.

przyrost naturalny wyniósł w sumie - 218 osób u żydów, natomiast u chrześcijan - 122 w części miejskiej parafii (lata 1847-1848) oraz - 88 w części wiejskiej (lata 1847-1848) (tabela nr 14, nr 15, nr 16).

W latach 1849-1854 przyrost naturalny w obydwóch częściach parafii był bardzo zbliżony i wyniósł 140 osób w części miejskiej oraz 146 osób w części wiejskiej (tabela nr 14, nr 15).

Warto zwrócić uwagę na fakt, że w I połowie XIX wieku w latach, w których występował ujemny przyrost naturalny lub ewentualnie w latach, w których przyrost naturalny był niewielki, dużej liczbie zejść towarzyszyły jednocześnie niewielka liczba urodzeń. Reasumując w latach 1818, 1831, 1847-1848 (części miejska parafii); 1814, 1828, 1847-1848 (część wiejska parafii); 1810-1811, 1828, 1831, 1846-1849 (cześć żydowska) przychodziło na świat mało osób i jednocześnie dużo umierało (tabela nr 11, nr 12, nr 13). Zjawisko to nie występowało już jednak w drugiej połowie XIX w.

Obniżenie się poziomu przyrostu naturalnego następowało zazwyczaj na skutek klęsk elementarnych, powodujących wzrost poziomu zjawiska zejść, których nie były w stanie zrównoważyć urodzenia. W Szczekocinach taka sytuacja miała miejsce w roku 1852 kiedy to przyrost naturalny wynosił 0, natomiast w pozostałych miejscowościach parafii doszło wówczas do spadku poziomu przyrostu naturalnego do poziomu 9 osób (tabela nr 14, nr 15). Podobna sytuacja zaistniała w mieście w roku 1855 kiedy na skutek epidemii cholery miał miejsce ujemny przyrost naturalny wynoszący – 17 osób (tabela nr 14). Istotnym jest fakt, że w tym roku (1855) w części wiejskiej parafii przyrost naturalny był dodatni, albowiem liczył 37 osób (tabela nr 14, nr 15)[267]. Możliwe jest, że skutki różnych epidemii, które nawiedzały okolicę były bardziej dotkliwe dla mieszkańców miasta, ponieważ choroby rozprzestrzeniały

[267] Epidemia cholery, która miała miejsce w roku 1855 spowodowała bardzo wysoki wzrost liczby zejść, co doprowadziło do wystąpienia ujemnego przyrostu naturalnego w pobliskich parafiach Przyłęk oraz Borzykowa. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808…*, s. 10; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 30.

się łatwiej w warunkach miejskich, w których duża liczba ludności zamieszkiwała stosunkowo niewielki obszar.

Po okresach niepomyślnych dla ludności parafii Szczekociny, cechujących się większą liczbą zgonów niż urodzeń, następowały lata kiedy to przyrost naturalny osiągał znowu wartości dodatnie. W Szczekocinach w ciągu całego okresu 1856-1873 był on dodatni i wyniósł w sumie 507 osób, natomiast w części wiejskiej liczył wówczas znacznie mniej, bo jedynie 295 osób (tabela nr 14, nr 15).

Istotne różnice w poziomie przyrostu naturalnego pomiędzy częścią wiejską a częścią miejską parafii wystąpiły także w okresie 1868-1877. W Szczekocinach przyrost naturalny był wysoki i wyniósł 314 osób[268], natomiast w pozostałych miejscowościach parafii liczył zaledwie 4 osoby (tabela nr 14, nr 15).

Rozpatrując poziom przyrostu naturalnego wśród poszczególnych społeczności tworzących miasto i parafię Szczekociny trzeba podkreślić fakt, że po 1855 r. ujemny przyrost naturalny występujący w okresach epidemii (lata 1873, 1886, 1892, 1894) przybierał największe rozmiary wśród katolickich mieszkańców miasta. Jednak wśród włościan duża liczba zejść była najczęściej wyrównywana równie dużą liczbą urodzeń. Podobnie jak w części wiejskiej parafii Szczekociny tak i w społeczności szczekocińskich wyznawców judaizmu po roku 1855 nie wystąpił już istotny ujemny przyrost naturalny.

W porównaniu od okresów wcześniejszych (1808-1846 i 1847-1873), cechujących się umiarkowanym przyrostem naturalnym oraz poważnymi klęskami demograficznymi, trzeci wyszczególnionym w pracy okres 1874-1914 charakteryzował się znacznie większym przyrostem naturalnym, a także wyższym współczynnikiem dynamiki demograficznej. Wyraźna przewaga urodzeń nad zgonami wystąpiła wówczas wśród całej społeczności parafii oraz wśród szczekocińskich żydów. W latach 1874-1914 w części miejskiej parafii przyrost

[268] W okresie 1868-1877 przyrost naturalny w Szczekocinach był dodatni z wyjątkiem roku 1873 kiedy liczył – 42 osoby.

naturalny wyniósł 1293 osoby. W części wiejskiej był on nieco większy i liczył w sumie 1362 osoby, natomiast wśród izraelitów osiągnął on poziom 2080 osób (tabela nr 14, nr 15, nr 16).

Okres 1874-1914 wyróżniał się nie tylko dużym przyrostem naturalnym ale także wysokim współczynnikiem dynamiki demograficznej, który obliczany dla katolickich mieszkańców wynosił 1,68 urodzeń przypadających na jeden zgon. Dla mieszkańców wsi współczynnik ten był nieco większy i wynosił 1,83, natomiast społeczność szczekocińskich wyznawców judaizmu cechował najwyższy współczynnik dynamiki demograficznej wynoszący 2,73 urodzenia na jeden zgon (tabela nr 14, nr 15, nr 16).

W części miejskiej parafii w latach 1874-1885 utrzymywał się dodatni przyrost naturalny i dopiero w roku 1886, najprawdopodobniej na skutek epidemii cholery, liczba zgonów znacznie przewyższyła liczbę urodzeń[269]. Odnotowano wówczas aż 115 przypadków zejść przy zaledwie 74 przypadkach urodzeń, co spowodowało, że wśród mieszczan ujemny przyrost naturalny wynosił - 41 osób (tabela nr 14).

W latach 1885-1886 zwiększenie się ilości zejść miało miejsce także w części wiejskiej parafii, jednak dzięki bardzo wysokiej liczbie urodzeń utrzymał się tam niewielki dodatni przyrost naturalny liczący 2 osoby w roku 1885 oraz 5 osób w roku 1886 (tabela nr 15). Podobnie jak wśród włościan tak i wśród szczekocińskich wyznawców judaizmu w roku 1886 doszło jedynie do znacznego obniżenia się poziomu przyrostu naturalnego, który liczył jedynie 9 osób (tabela nr 16).

Trudno jednoznacznie stwierdzić dlaczego chrześcijańscy mieszkańcy Szczekocin najbardziej ucierpieli z powodu epidemii w latach 1873 i 1886, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że u szczekocińskich żydów (zamieszkujących praktycznie na tym samym obszarze miejskim) doszło wtedy do znacznie mniejszych strat ludnościowych. Na tą sytuacje mogło wpływać wiele czynników. Być może wśród izraelitów istniał wówczas nieco wyższy

[269] W roku 1886 przewaga zejść nad urodzeniami wystąpiła także parafii Przyłęk. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880*…, s.62.

poziom opieki medycznej oraz były już w tej społeczności bardziej rozpowszechnione środki higieny, które to czynniki mogły bezpośrednio ograniczać śmiertelność w czasach epidemii.

W okresie 1887-1891 w części miejskiej parafii przyrost naturalny osiągał znowu wartości dodatnie jednakże w roku 1892 ponownie odnotowano więcej zejść niż urodzeń. Ujemny przyrost naturalny wyniósł wtedy – 14 osób. Przewaga zgonów nad urodzeniami miała miejsce także w 1894 roku i liczyła – 7 osób (tabela nr 14)[270].

Niewątpliwie pomyślnym okresem dla mieszkańców Szczekocin były lata 1895-1907[271]. W tym okresie przyrost naturalny utrzymywał się na wysokim poziomie głównie dzięki dużej liczbie urodzeń. Z kolei okres 1908-1914 (z wyjątkiem roku 1913) przyniósł wyraźne zmniejszenie się przyrostu naturalnego wśród mieszkańców miasta.

Dla społeczności wiejskiej parafii po ciężkim okresie 1885-1886 nastąpił czas znacznie pomyślniejszy, albowiem lata 1887-1902 charakteryzowały się wysokim przyrostem naturalnym. Był on wyższy niż przyrost naturalny w części miejskiej parafii w analogicznym okresie i co ważne nie uległ on istotnemu zmniejszeniu podczas epidemii w latach 1892 oraz 1894[272]. Wysoki poziom przyrostu naturalnego na wsi wynikał głównie z dużej liczby urodzeń a nie z niewielkiego poziomu zjawiska zgonów.

W społeczności wiejskiej przyrost naturalny zmalał znacząco dopiero w 1904 r. kiedy to wynosił zaledwie 5 osób, natomiast w roku 1905 miał miejsce ujemny przyrost naturalny liczący - 13 osób (tabela nr 15). Fakt, że w roku 1904 nastąpiła kumulacja zjawiska zgonów

[270] Początek lat dziewięćdziesiątych XIX wieku był trudny także dla mieszkańców sąsiedniej parafii Przyłęk oraz niedalekiej parafii Borzykowa., ponieważ doszło tam wtedy do kumulacji zgonów, co pociągnęło za sobą obniżenie się poziomu przyrostu naturalnego. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 62-63; tenże, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 29-30.

[271] Koniec XIX i początek XX wieku był okresem bardzo wysokiego przyrostu naturalnego w wielu innych ośrodkach np. w parafii w Borzykowej ale także w bardziej oddalonych ośrodkach jak parafia w Bęczynie czy parafia Nowym Targu. L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa…*, s. 29; A. Łuczkiewicz, op. cit., s. 31-32; B. Kowalik, op. cit., s. 74-75.

[272] Wzrost poziomu zjawiska zgonów w latach 1892 i 1894 dotyczył obydwóch części parafii.

w części wiejskiej parafii Szczekociny wydaje się mieć związek ze wzrostem liczby zgonów w najbliższej okolicy[273].

W 1907 r. odłączono od parafii Szczekociny wsie Dąbrowice oraz Małoszyce co wpłynęło w sposób oczywisty na spadek poziomu przyrostu naturalnego, ponieważ z osad o charakterze wiejskim zostały w szczekocińskiej parafii już tylko Bonowice oraz Grabiec. Mimo tych zmian administracyjnych przyrost naturalny był w okresie 1907-1913 dodatni, chociaż wyraźnie niższy niż w latach 1887-1903 a bardzo niewielka przewaga zejść nad urodzeniami zaistniała dopiero w 1914 r. (tabela nr 15).

Wśród szczekocińskich żydów przez większość okresu 1808-1846 dominował dodatni przyrost naturalny, który wynosił w sumie 601 osób, był on zarazem nieco większy niż przyrost naturalny zaobserwowany wśród katolickich mieszkańców miasta. W społeczności izraelickiej miasta przewaga zejść nad urodzeniami wystąpiła w latach 1810-1811, 1828 oraz 1831 (tabela nr 16). Rzeczą charakterystyczną jest fakt, że ujemny przyrost naturalny zarówno wśród żydów jak i wśród katolików wystąpił w tych samych w latach. Przemawia to niewątpliwie za tym, że w I połowie XIX wieku cała społeczność Szczekocin w bardzo zbliżonym stopniu odczuwała skutki klęsk elementarnych.

W latach 1858-1873 przyrost naturalny wśród wyznawców judaizmu wyniósł aż 706 osób (tabela nr 16). Powyższe dane wskazują na to, że po ustaniu zagrożeń związanych z wcześniejszymi epidemiami społeczność żydowska wkroczyła w fazę dynamicznych przemian demograficznych prowadzących w konsekwencji do istotnego zwiększenia się liczby ludności[274].

W grupie szczekocińskich izraelitów w roku 1874 odnotowano większa liczbę zejść niż urodzeń. Ujemny przyrost naturalny był jednak bardzo niewielki i liczył - 6 osób (tabela nr 16). Interesującym jest fakt, że tę sytuację spowodowała niewielka liczba urodzeń (jedynie 66

[273] W parafii Przyłęk w roku 1904 również miał miejsce ujemny przyrost naturalny. L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, s. 63.
[274] Zagadnienie liczby ludności w Szczekocinach zostanie przedstawione szerzej w kolejnym rozdziale pracy.

przypadków), a nie szczególnie duża liczba zgonów (tabela nr 13), zwłaszcza jeśli uwzględni się to, że w II połowie XIX wieku ujemny przyrost naturalny w Szczekocinach był wynikiem masowego wymierania ludności w wyniku epidemii.

Wśród ludności żydowskiej Szczekocin po roku 1874 nastąpił długi, a zarazem pomyślny okres cechujący się dużą przewagą urodzeń nad zejściami. W latach 1875-1884 przyrost naturalny był dodatni i wyniósł w sumie 583 osoby. Dla porównania w analogicznym okresie wśród katolików zamieszkałych w Szczekocinach przyrost naturalny był znacznie mniejszy, mianowicie 330 osób, a w części wiejskiej parafii 270 osób (tabela nr 14, nr 15 i nr 16).

Wysoki dodatni przyrost naturalny występujący u szczekocińskich izraelitów został zmniejszony w roku 1886 od poziomu 9 osób, lecz ta sytuacja wynikała jedynie z kumulacji zjawiska zejść w tym roku (73 przypadki) i nie oznaczała stałej tendencji.

Analiza poziomu przyrostu naturalnego wykazuje, że dla społeczności żydowskiej ze Szczekocin szczególnie sprzyjające były lata 1887-1913[275], ponieważ przez cały ten czas zawsze utrzymywał się dodatni przyrost naturalny, a jego poziom był w każdym roku bardzo wysoki. Szczególnie duże wartości miał on pod koniec lat dziewięćdziesiątych XIX wieku oraz na początku wieku XX. W roku 1903 przyrost naturalny wyniósł u szczekocińskich izraelitów najwyższą wartość, mianowicie 113 osób (tabela nr 16).

Tak duże wartości przyrostu naturalnego wynikały po pierwsze z kumulacji zjawiska urodzeń, która wystąpiła u żydów już pod koniec lat siedemdziesiątych XIX wieku, a po drugie były one wynikiem niewielkiej liczby zejść. Jedynie w czasach, w których nasilenie zgonów było szczególnie wysokie (lata 1886, 1894, 1905) poziom przyrostu naturalnego ulegał nieznacznemu obniżeniu[276].

[275] Ze względu na luki z zasobie źródłowym nie jest możliwe odtworzenie poziomu przyrostu naturalnego z lat 1890-1892, 1902, 1911 oraz 1914.
[276] Zagadnienie liczby urodzeń, ślubów oraz zgonów zostało omówione szerzej w części pracy dotyczącej ruchu naturalnego.

Fakt, że wśród izraelitów przyrost naturalny był wyraźnie wyższy niż w społeczności chrześcijańskiej zamieszkującej Szczekociny, wydaje się być najważniejszą przyczyną wyraźnego wzrostu liczby ludności wyznania mojżeszowego w tym mieście.

Tabela nr 14

Przyrost naturalny i współczynnik dynamiki demograficznej parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

Rok	Przyrost naturalny	Współczynnik dynamiki demograficznej
1808	25	-
1809	16	1,84
1810	-14	0,68
1811	-29	0,39
1812	16	1,36
1813	-27	0,59
1814	37	2,68
1815	1	1,02
1816	30	2,25
1817	2	1,04
1818	28	1,93
1819	25	1,83
1820	28	1,7
1821	21	1,56
1822	21	1,65
1823	8	1,18
1824	35	2,2
1825	25	1,69
1826	5	1,09
1827	32	2,03
1828	-3	0,94
1829	11	1,28
1830	3	1,06
1831	-20	0,67
1832	8	1,16
1833	12	1,28
1834	36	2,33
1835	10	1,2
1836	37	1,97
1837	0	1
1838	28	1,82
1839	36	2

1840	13	1,31
1841	11	1,21
1842	14	1,41
1843	9	1,2
1844	56	3,33
1845	12	1,27
1846	-3	0,95
1847	-67	0,4
1848	-55	0,39
1849	23	1,43
1850	21	1,47
1851	40	2,9
1852	0	1
1853	19	1,33
1854	37	2,15
1855	-17	0,73
1856	35	2,09
1857	34	1,82
1858	40	2
1859	26	1,48
1860	7	1,09
1861	7	1,1
1862	11	1,18
1863	39	1,97
1864	38	1,97
1865	46	2,21
1866	30	1,6
1867	45	2,28
1868	30	1,65
1869	21	1,35
1870	34	1,66
1871	21	1,43
1872	43	2,02
1873	-42	0,65
1874	46	2,17
1875	33	1,89
1876	20	1,47
1877	44	2,18
1878	28	1,66
1879	8	1,12
1880	38	2,05
1881	30	1,83
1882	24	1,54
1883	33	1,62
1884	29	1,6
1885	43	1,82
1886	-41	0,64
1887	48	1,92
1888	37	1,86

1889	62	2,31
1890	29	1,43
1891	57	2,07
1892	-14	0,85
1893	75	2,5
1894	-7	0,93
1895	30	1,54
1896	21	1,27
1897	50	2,08
1898	37	1,69
1899	47	1,79
1900	27	1,43
1901	37	1,48
1902	28	1,37
1903	63	2,65
1904	32	1,39
1905	59	2,63
1906	63	2,61
1907	57	2,96
1908	21	1,32
1909	17	1,29
1910	5	1,07
1911	4	1,06
1912	1	1,01
1913	58	1,85
1914	14	1,15

Źródło: badania własne.

Tabela nr 15

Przyrost naturalny i współczynnik dynamiki demograficznej parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914

Rok	Przyrost naturalny	Współczynnik dynamiki demograficznej
1808	38	-
1809	16	1,47
1810	-50	0,27
1811	-	-
1812	-	-

1813	-	-
1814	-12	0,68
1815	7	1,25
1816	10	1,34
1817	20	1,64
1818	22	1,5
1819	17	1,36
1820	35	2,09
1821	32	1,84
1822	25	1,51
1823	-3	0,95
1824	41	2,28
1825	38	2,46
1826	-15	0,73
1827	37	2,02
1828	-9	0,85
1829	35	1,87
1830	22	1,7
1831	7	1,15
1832	9	1,28
1833	33	2,26
1834	43	3,38
1835	31	1,77
1836	25	1,67
1837	8	1,11
1838	48	1,5
1839	33	1,76
1840	28	1,56
1841	30	1,78
1842	19	1,43
1843	59	3,1
1844	55	3,29
1845	48	2,29
1846	19	0,49
1847	-52	0,49
1848	-36	0,56
1849	24	1,52
1850	33	2,26
1851	24	1,82
1852	9	1,2
1853	30	1,65
1854	26	1,63
1855	37	0,56
1856	8	1,17
1857	33	1,89
1858	22	1,47
1859	15	1,22
1860	11	1,22
1861	24	1,42

1862	-11	0,83
1863	48	2,2
1864	33	1,73
1865	56	2,55
1866	38	2
1867	14	1,2
1868	0	1
1869	0	1
1870	0	1
1871	4	1,07
1872	0	1
1873	0	1
1874	0	1
1875	0	1
1876	0	1
1877	0	1
1878	27	1,52
1879	24	1,44
1880	29	1,72
1881	52	2,36
1882	45	1,95
1883	57	2,46
1884	34	1,53
1885	2	1,02
1886	5	1,05
1887	51	2
1888	56	2,21
1889	53	1,94
1890	41	1,71
1891	64	2,23
1892	39	1,56
1893	35	1,68
1894	53	1,86
1895	57	2,18
1896	50	1,72
1897	47	1,77
1898	71	2,51
1899	42	1,71
1900	55	2,41
1901	34	1,58
1902	29	1,38
1903	49	2,28
1904	5	1,06
1905	-13	0,83
1906	41	2,05
1907	72	2,93
1908	28	2,75
1909	18	1,85
1910	28	3,33

1911	15	1,75
1912	35	3,05
1913	34	2,88
1914	-2	0,94

Źródło: badania własne.

Tabela nr 16

Przyrost naturalny i współczynnik dynamiki demograficznej w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913

Rok	Przyrost naturalny	Współczynnik dynamiki demograficznej
1808	11	-
1809	5	1,62
1810	-7	0,75
1811	-13	0,18
1812	14	2,07
1813	4	1,2
1814	25	-
1815	10	1,9
1816	20	3,22
1817	4	1,22
1818	9	1,56
1819	30	4,75
1820	16	1,69
1821	10	1,41
1822	29	3,23
1823	26	2,62
1824	5	1,17
1825	14	1,56
1826	1	1,03
1827	50	6
1828	-25	0,57
1829	16	1,48
1830	28	2
1831	-28	0,51
1832	5	1,15
1833	37	3,84
1834	32	2,28
1835	5	1,11
1836	32	1,94
1837	7	1,18

1838	34	2,3
1839	23	1,67
1840	44	2,91
1841	33	2,37
1842	50	3,38
1843	25	2,08
1844	36	2,2
1845	29	1,87
1846	-36	0,46
1847	-99	0,28
1848	-48	0,42
1849	-35	0,57
1850	17	1,48
1851	50	3,94
1852	-16	0,76
1853	-	-
1854	-	-
1855	-	-
1856	-	-
1857	-	-
1858	50	2,28
1859	11	1,12
1860	26	1,46
1861	33	1,89
1862	56	2,19
1863	22	1,55
1864	49	2,53
1865	75	3,08
1866	28	1,45
1867	17	1,26
1868	50	2,19
1869	49	2,13
1870	82	3
1871	51	2,02
1872	70	2,94
1873	37	1,54
1874	-6	0,91
1875	89	4,42
1876	65	3,16
1877	39	1,63
1878	51	2,27
1879	50	1,87
1880	42	2,5
1881	50	2,31
1882	48	2,11
1883	38	1,63
1884	63	2,7
1885	48	1,81
1886	9	1,12

1887	44	2,12
1888	59	3,36
1889	71	3,02
1890	-	-
1891	-	-
1892	-	-
1893	61	3,03
1894	55	2
1895	75	4,26
1896	74	2,89
1897	86	4,44
1898	84	3,7
1899	105	2,94
1900	92	4,4
1901	65	2,08
1902	-	-
1903	113	3,82
1904	72	1,88
1905	38	2,4
1906	67	3,79
1907	48	2,37
1908	60	2,62
1909	72	3,4
1910	63	3,42
1911	-	-
1912	57	3,11
1913	33	2,17

Źródło: badania własne.

Rozdział VII.

Liczba ludności.

1. Liczba ludności parafii Szczekociny

Zagadnienie liczby ludności zamieszkującej parafię Szczekociny, a także szczekociński okręg bożniczy stanowi istotny problem demograficzny. Daje on wyobrażenie o kierunkach zmian demograficznych w społeczeństwie chrześcijańskim oraz żydowskim, które następowały przez okres ponad stu lat podczas rewolucji demograficznej na ziemiach polskich.

Trzeba na wstępie zaznaczyć, że w niniejszej pracy dane dotyczące liczby ludności nie pochodzą z ksiąg metrykalnych[277], w których zapisywano chrzty, śluby i zgony, lecz są one zaczerpnięte z innych źródeł, w szczególności z wykazów statystycznych ludności w parafiach, a także z wizytacji dziekańskich[278]. W tych dwóch wymienionych kategoriach źródeł podawano najczęściej liczbę ludności katolickiej zamieszkującej na terenie całej parafii Szczekociny, bez wyróżniania poszczególnych miejscowości. Niejednokrotnie odnotowywano tam dodatkowo liczbę ludności wyznania mojżeszowego.

W 1827 roku w Szczekocinach znajdowało się 146 domów, zamieszkiwanych przez 1209 mieszkańców (katolików oraz izraelitów)[279]. Niewiele później, bo w latach 1834 i 1835 w wykazach statystycznych ludności w parafiach umieszczono bardzo precyzyjne informacje

[277] W demografii historycznej istnieje metoda pozwalająca ustalić z dużą ostrożnością liczbę ludności w oparciu o liczby chrztów oraz ślubów dzięki zastosowaniu odpowiednich mnożników. Irena Gieysztrowa., *Wstęp…*, przyp. nr. 214, s. 249.

[278] Stan zachowania wizytacji dziekańskich oraz wykazów statystycznych nie jest niestety tak dobry jak było to w przypadku ksiąg metrykalnych, ponieważ nie prowadzono ich równie systematycznie i nie wszystkie zachowały się do czasów współczesnych. Zasadniczym ograniczeniem tych źródeł jest to, że w większości przypadków informują one tylko o ogólnej liczbie ludności żyjącej w parafii, a jedynie wyjątkowo podają ile osób mieszkało w poszczególnych miejscowościach.

[279] SGKP, T. VIII, s. 837. Liczba ta odnosi się najprawdopodobniej do wszystkich mieszkańców miasta, a więc do chrześcijan oraz żydów.

dotyczące wielkości populacji wszystkich miejscowości, a nie tylko samych Szczekocin. Wynika z nich, że na terenie parafii zamieszkiwało w 1834 roku 2624 osób wyznania rzymskokatolickiego, natomiast w roku 1835 liczba ta wyniosła 2758 mieszkańców[280].

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt feminizacji społeczeństwa szczekocińskiej parafii, w którym przeważały liczebnie kobiety. Sytuacja taka występowała w większości miejscowości, jedynie w Nawsiu oraz w Zarzeczu (rok 1835) żyło więcej mężczyzn niż kobiet. W roku 1834 osoby płci żeńskiej stanowiły 53% spośród wszystkich mieszkańców parafii, a w roku następnym 1835 ich udział procentowy w całej populacji praktycznie się nie zmienił albowiem wynosił 53,2%. (tabela nr 17 i nr 18).

Najludniejszą częścią parafii były Szczekociny, aczkolwiek niewiele ustępowała im miejscowość Zarzecze, położona po prawej stronie rzeki Pilicy. Graniczące ze sobą bezpośrednio Szczekociny, Zarzecze oraz Nawsie stanowiły de facto jeden organizm miejski[281], w którym w roku 1834 żyło łącznie 1447 osób, a w 1835 r. liczba ludności wzrosła tam do 1531 osób (tabela nr 17 i nr 18).

W latach 1834-1835 część wiejska parafii była nieco mniej zaludniona niż miasto. Opierając się na danych z 1834 r. liczyła ona wówczas 1177 parafian, a wedle informacji pochodzących z roku 1835 liczba ludności osiągnęła tam poziom 1227 osób. Pod względem liczby ludności w części wiejskiej największymi miejscowościami były Małoszyce, następnie Dąbrowica, Bonowice oraz Grabiec (tabela nr 17 i nr 18).

[280] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1833-1834*, sygn. OD 9/1, s. 141v-142; *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1833-1834*, sygn. OD 9/2, s. 156-156v.

[281] Problem wyodrębnienia części miejskiej i części wiejskiej parafii został omówiony szczegółowo w części pracy dotyczącej źródeł.

Tabela nr 17

Liczba ludności parafii Szczekociny w 1834 r.

Miejscowość	Mężczyźni	Kobiety	Liczba ludności ogółem
Szczekociny	310	376	686
Zarzecze	325	320	645
Nawsie	71	45	116
Małoszyce	167	211	378
Dąbrowica	146	184	330
Bonowice	118	145	263
Grabiec	96	110	206
	1233	1391	2624

Źródło: ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1833-1834*, sygn. OD-9/2, s. 156-156v.

Tabela nr 18

Liczba ludności parafii Szczekociny w 1835 r.

Miejscowość	Mężczyźni	Kobiety	Liczba ludności ogółem
Szczekociny	327	402	729
Zarzecze	336	342	678
Nawsie	73	51	124
Małoszyce	175	220	395
Dąbrowica	148	190	338
Bonowice	131	150	281
Grabiec	98	115	213
	1288	1470	2758

Źródło: ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1836-1844*, sygn. OD-9/1, s. 141v-142.

W latach 1836-1847 za sprawą utrzymującego się dodatniego przyrostu naturalnego zarówno w Szczekocinach jak i w części wiejskiej doszło do zwiększenia się liczby ludności.

Wzrost ten był jednak stosunkowo niewielki, ponieważ liczył w sumie 90 osób. W roku 1836 populacja parafii liczyła 3031 osób, natomiast w roku 1846 wynosiła 3121 parafian[282].

Lata 1847-1848 były dla mieszkańców Szczekocin oraz okolic bez wątpienia jednymi z najtrudniejszych w historii. Doszło wówczas do niespotykanej dotąd w dziejach regionu kumulacji zgonów, a także obniżenia poziomu innych zjawisk demograficznych takich jak urodzenia oraz śluby. Ogromna skala zgonów, która miała miejsce w okresie tych dwóch lat doprowadziła w konsekwencji do gwałtownego spadku liczby ludności parafii.

U źródeł tych wydarzeń stała klęska nieurodzaju spowodowana zarazą ziemniaczaną, która w znaczący sposób ograniczyła dostępność pożywienia dla większości społeczeństwa. Wywołany brakiem żywności głód powodował oczywiście szybkie osłabienie ludzkiej odporności i zwiększał ryzyko zachorowania, a w przypadku ewentualnej infekcji znacznie obniżał szanse na skuteczne wyleczenie. Powyższe czynniki, a więc nieurodzaj, głód, obniżenie odporności spowodowały, że epidemia cholery wywołała wielkie straty wśród ludności parafii Szczekociny.

Według danych liczbowych podawanych w wykazach statystycznych ludności w parafiach w roku 1847 populacja szczekocińskiej parafii wynosiła 3266 osób. W roku następnym zmalała ona o 50 osób, do poziomu 3216 mieszkańców, natomiast największy spadek liczby ludności o 621 osób miał miejsce pomiędzy rokiem 1848, a 1849. W roku 1848 mieszkało na terenie parafii 3216 osób[283], a w 1849 żyło tam już tylko 2595 parafian[284].

[282] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1836-1845*, sygn. OD 9/3, s. 6v; *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1845-1859*, sygn. OD 9/4, s. 87v.
[283] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1848-1849*, sygn. OD 5/18, s. 58v.
[284] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1845-1859*, sygn. OD 9/4, s. 149v, 222v; *Wizytacje dziekańskie 1849-1950*, sygn. OD 5/19, s. 82v-83.

Stosunkowo precyzyjne dane dotyczące populacji wszystkich miejscowości tworzących parafię odnotowano w protokole wizytacji dziekańskiej z roku 1849[285]. Porównując te informacje z wcześniejszym wykazem z 1835 roku nasuwa się wniosek, iż po okresie klęski demograficznej najludniejszą częścią parafii stało się Zarzecze, które przewyższyło liczebnie Szczekociny (tabela nr 19).

Kolejnym istotnym faktem było wyraźne zwiększenie się liczby ludności Małoszyc, największej wsi w obrębie parafii szczekocińskiej, które dokonało się w okresie 1835-1849. O ile w roku 1835 były one jeszcze niewiele ludniejsze od pozostałych wiosek, o tyle w 1849 r. przewyższały już bardzo istotnie swoją populacją resztę miejscowości o wiejskim charakterze (tabela nr 19).

Tabela nr 19

Liczba ludności parafii Szczekociny w 1849 r.

Miejscowość	Liczba ludności ogółem
Szczekociny	610
Zarzecze	690
Nawsie	97
Małoszyce	455
Dąbrowica	271
Bonowice	238
Grabiec	294
	2595

Źródło: ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1849-1850,* sygn. OD-5/19, s. 82v-83.

Skala strat demograficznych w parafii Szczekocińskiej była bez wątpienia bardzo duża, niemniej jednak trzeba w tym momencie zasygnalizować istnienie istotnych różnic w poziomie ubytku liczby ludności jakie istnieją pomiędzy danymi pochodzącymi z ksiąg

[285] Podano tam dokładną liczbę ludności każdej z osad jednakże nie zastosowano w protokole wizytacyjnym podziału populacji według płci.

metrykalnych, a przytoczonymi powyżej informacjami pochodzącymi z wykazów statystycznych oraz z wizytacji dziekańskich. Bazując na danych zaczerpniętych z metryk w całej parafii w latach 1847-1848 ujemny przyrost naturalny wyniósł – 210 osób (– 122 osoby w części miejskiej oraz – 88 osób w części wiejskiej), natomiast w roku 1849 przyrost naturalny był już dodatni i wynosił 23 osoby w Szczekocinach oraz 24 osoby w pozostałych miejscowościach (tabela nr 14 i nr 15).

Z jednej strony nie ulega wątpliwości, że w czasach epidemii, w których nierzadko dochodziło do wymierania całych rodzin, istotnie wzrastało prawdopodobieństwo pominięcia wielu przypadków zgonów w rejestracji metrykalnej, dlatego też przy omawianiu okresu 1847-1849 skala strat demograficznych rozpatrywana na podstawie metryk pogrzebów zawsze będzie obarczona pewnym błędem i jest niemal pewne, że przewyższała ona poziom 210 osób. Z drugiej strony liczby podawane w wykazach statystycznych ludności w parafiach, a także w wizytacjach dziekańskich muszą być traktowane bardzo krytycznie[286]. W oparciu o te dane poziom strat demograficznych wydaje się znacznie większy niż było to w przypadku bazowania na źródłach metrykalnych. W świetle wykazów statystycznych pomiędzy rokiem 1847 a 1849 widoczne jest niewątpliwe bardzo duże zmniejszenie się liczby ludności zamieszkującej parafie Szczekociny. Jest niemal pewne, że populacja parafii po ustaniu epidemii liczyła mniej niż 3000 osób.

Po okresie klęski demograficznej z lat 1847-1848 nastąpił okres pomyślniejszy dla mieszkańców Szczekocin, cechujący się stopniowym wzrostem liczby parafian. Precyzyjne i zarazem interesujące dane pochodzą z roku 1850, a wiec z czasu niemal bezpośrednio po ustaniu epidemii. Informują one szczegółowo o populacji wszystkich miejscowości tworzących parafię.

[286] Proboszcz z pewnością orientował się w przybliżeniu w liczbie wiernych mieszkających w poszczególnych miejscowościach na terenie jego parafii, niemniej jednak nie ma przesłanek pozwalających precyzyjnie ustalić według jakiego mechanizmu zbierano dane do wykazów statystycznych oraz do protokołów wizytacyjnych w przeciwieństwie do procesu tworzenia, a także spisywania aktów metrykalnych, który podlegał bardzo ścisłym regułom i kontroli ze strony władz kościelnych oraz świeckich.

Po okresie epidemii z końca lat czterdziestych XIX wieku w miejscowościach składających się na cześć miejską żyło nieznacznie więcej ludzi niż na wsiach. W 1850 r. Szczekociny, Zarzecze oraz Nawsie zamieszkiwało w sumie 1430 osób, natomiast w pozostałych miejscowościach odnotowano liczbę 1218 parafian (tabela nr 20).

Interesującym jest fakt, że w 1850 r. najludniejszą częścią parafii były nie same Szczekociny ale Zarzecze (część miasta leżąca po prawej stronie Pilicy), liczące 705 osób. W Szczekocinach mieszkało wówczas niewiele mniej, bo 632 osoby, a w Nawsiu żyło tylko 93 parafian (tabela nr 20).

Z osad tworzących część wiejską parafii Szczekociny zdecydowanie najludniejsze były Małoszyce, w których mieszkało 459 osób. Pozostałe osady wiejskie, były już wyraźnie mniej zaludnione. Trzy pozostałe wioski były zbliżone do siebie wielkością, a ich populacja przedstawiała się następująco: Dąbrowica liczyła 279 osób, Bonowice 242 osób, a Grabiec 238 osób (tabela nr 20).

W roku 1850 w całej parafii szczekocińskiej żyło 1386 kobiet (51,6%) oraz 1280 mężczyzn (48,4%), jedynie w Nawsiu, a także w Zarzeczu zaistniała bardzo niewielka przewaga ilościowa osób płci męskiej (tabela nr 20).

Tabela nr 20

Liczba ludności parafii Szczekociny w 1850 r.

Miejscowość	Ludność katolicka			Ludność żydowska			Ogólna liczba ludności		
	Mężczyźni	Kobiety	Liczba ludności katolickiej	Mężczyźni	Kobiety	Liczba ludności żydowskiej	Mężczyźni	Kobiety	Ogólna liczba ludności
Szczekociny	302	330	632	616	598	1214	918	928	1846
Zarzecze	359	346	705	29	24	53	388	370	760
Nawsie	48	45	93	-	-	-	48	45	93
Małoszyce	216	243	459	-	-	-	216	243	459
Dąbrowica	129	150	279	-	-	-	129	150	279
Bonowice	114	128	242	-	-	-	114	128	242
Grabiec	112	126	238	-	-	-	112	126	238
	1280	1368	2648	645	622	1267	1927	1990	3917

Źródło: ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1850-1852*, sygn. OD-9/6, s. 60v-61.

W roku 1851 parafia szczekocińska była zamieszkiwana przez 2628 osób, natomiast w roku 1852 liczyła ona 2659 mieszkańców wyznania rzymskokatolickiego[287].

W okresie 1853-1863 liczba ludności zamieszkującej parafie Szczekociny ulegała nieustannym wahaniom rosnąc lub malejąc w zależności od konkretnego roku. W tym przedziale czasowym najniższy stan osiągnęła ona w roku 1854, kiedy liczyła 2687 osób[288], natomiast największą liczbę parafian odnotowano w roku 1862, mianowicie 3061 mieszkańców[289].

Nie ulega raczej wątpliwości, że ta stale zmieniająca się liczba mieszkańców była po części wynikiem epidemii cholery i wiążących się z nią licznych zgonów prowadzących do zmniejszenia się populacji parafii. Patrząc przez pryzmat analizy ruchu naturalnego okres 1853-1863 był dla mieszkańców Szczekocin i okolic czasem bardzo niespokojnym.

[287] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1851*, sygn. OD 9/7, s. 18v; *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1852-1855*, sygn. OD 9/8a, s. 111v.
[288] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1854-1859*, sygn. OD 9/10b, s. 173v.
[289] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1862-1897*, sygn. OD 9/12a, s. 90v.

Występowały wówczas lata, w których miał miejsce bardzo niewielki przyrost naturalny oraz lata cechujące się ubytkiem liczby ludności, jak takie podczas, których przyrost naturalny był wysoki[290].

Zespół źródłowy wykazów statystycznych dotyczących parafii szczekocińskiej nie zachował się w sposób kompletny i dlatego kolejne dane pochodzą dopiero z roku 1867. Wówczas to mieszkało na terenie parafii 3349 katolików[291], co w porównaniu ze stanem z roku 1863 (2875 osób) świadczy o bardzo wyraźnym wzroście liczby ludności. Potwierdzeniem tego jest skala przyrostu naturalnego okresu 1864-1867, który wynosił 141 osób w części wiejskiej oraz 159 osób w części miejskiej.

Z uwagi na brak danych statystycznych z lat 1868-1877 trudno jest odtworzyć precyzyjnie zmiany, jakie dokonały się wówczas w ilości mieszkańców parafii. Niewątpliwie doszło wówczas do niewielkiego wzrostu populacji, aczkolwiek opierając się na danych pochodzących z ksiąg metrykalnych trzeba uwzględnić, że był to czas bardzo niespokojny. W roku 1873 miała miejsce kolejna już w dziejach Szczekocin epidemia, która poprzez bardzo dużą kumulacje zgonów doprowadziła do wystąpienia ujemnego przyrostu naturalnego w części miejskiej parafii liczącego – 42 osoby (tabela nr 14). Jeszcze gorzej przedstawiał się obraz ruchu naturalnego w części wiejskiej, gdzie w okresie 1868-1877 przyrost naturalny liczył w sumie tylko 4 osoby (tabela nr 15). Tak niekorzystny stosunek liczby urodzeń do liczby zgonów przyczynił się do tego, że populacja parafii szczekocińskiej wynosiła w 1878 roku 3565 mieszkańców[292], a wiec niewiele więcej niż w roku 1867.

[290] Zagadnienia ruchu naturalnego oraz przyrostu naturalnego zostały omówione szerzej we wcześniejszych częściach rozprawy.
[291] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1862-1897*, sygn. OD 9/12b, s. 889v.
[292] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1877-1892*, sygn. OD 9/13, s. 80v.

W parafii Szczekociny okresie 1880-1888 miał miejsce stopniowy wzrost liczby ludności. W roku 1880 na jej terenie mieszkało 3678 parafian, natomiast pod koniec tego okresu w roku 1888 podano liczbę 4081 osób[293].

Lata dziewięćdziesiąte XIX wieku oraz początek wieku XX były czasem pomyślnym zwłaszcza dla mieszkańców części wiejskiej, w której miał miejsce wysoki przyrost naturalny. Fakt ten nie pozostał oczywiście bez konsekwencji, jeśli chodzi o liczbę ludności, która najwyższy poziom osiągnęła właśnie na przełomie stuleci.

Precyzyjne odtworzenie liczebności parafii z końca XIX i początku XX wieku napotyka jednak na trudności natury źródłowej[294]. Nie zachowały się bowiem wszystkie wykazy statystyczne, a inne źródła, do których należą schematyzmy cechuje o wiele mniejsza wiarygodność[295]. Na podstawie danych pochodzących ze schematyzmów można jednak uchwycić kierunek oraz przybliżoną wielkość zmian w populacji szczekocińskiej parafii, która w okresie 1889-1898 charakteryzowała się ciągłym wzrostem. Liczba ludności z poziomu 4047 parafian w roku 1889[296] zwiększyła się o 358 osób i w roku 1898 liczyła 4405 mieszkańców[297].

[293] Tamże, s. 233v, 418.
[294] Często liczba ludności w danym roku jest podawana w różnych źródłach i bardzo rzadko dochodzi do sytuacji, w której informacje co do wielkości populacji parafii są wszędzie identyczne.
[295] Schematyzmy, są kategorią źródeł drukowanych wydawanych corocznie przez władze kościelne poszczególnych diecezji. Zwierają one sformalizowane podstawowe informacje dotyczące danej parafii. Umieszczano w nich dane odnośnie przynależności dekanalnej poszczególnych parafii, wykaz osób tworzących jej obsadę, listę miejscowości składających się na daną jednostkę administracyjną oraz liczbę ludności. Stopień wiarygodności poszczególnych danych pochodzących ze schematyzmów jest oczywiście zróżnicowany. O ile informacje dotyczące przynależności administracyjnej konkretnej parafii, jej składu osobowego, czy wykazu budynków kościelnych zasługują z reguły na zaufanie, o tyle informacje odnośnie liczby ludności należy traktować jedynie orientacyjnie.
[296] *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1889*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1889* […], Varsaviae [1889], s. 27.
[297] *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1898*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1898* […], Varsaviae [1898], s. 27.

W kolejnych latach populacja parafii szczekocińskiej ulegała dalszemu zwiększeniu i w 1901 roku osiągnęła poziom 4744 osób[298]. Porównując liczbę ludności z roku 1898 z liczbą ludności odnotowaną w 1901 roku nasuwa się wniosek, że wzrost populacji parafii był szczególnie duży właśnie na przełamie stuleci.

Liczba ludności zamieszkującej parafię podana w protokole oddawczym[299] z roku 1902 wynosiła 4630 mieszkańców[300], natomiast w wykazach statystycznych odnotowano zupełnie odmienną liczbę, mianowicie 5199 parafian[301]. Jeszcze inne dane zawiera schematyzm z 1902 r. według, którego w parafii żyło wówczas 4761 osób[302]. Liczba 5199 mieszkańców jest bez wątpienia najmniej prawdopodobna z uwagi za zbyt dużą różnice w stosunku do danych z roku poprzedniego (1901)[303].

Mimo tego, że dane podane w protokołach oddawczych zostały w oczywisty sposób zaokrąglone to dostarczają jednak cennych informacji, z uwagi na wyszczególnienie wszystkich miejscowości parafii. Poprzez porównanie ich z danymi pochodzącymi z roku 1850 możliwe jest uchwycenie zmian, jakie zaszły w wielkości populacji poszczególnych osad tworzących szczekocińską parafie.

W okresie 1850-1902 miał miejsce bardzo duży wzrost liczby ludności w obydwóch częściach parafii. W roku 1850 zamieszkiwało ją 2648 osób, natomiast na początku XX

---

[298] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów1899-1909*, sygn. OD 9/14, s. 76v.

[299] W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach w zespole *Akta parafii Szczekociny* zachowały się 3 protokoły oddawcze parafii i majątku kościelnego z lat 1902,1903 oraz 1906, których integralną częścią jest geograficzny opis parafii wymieniający poszczególne miejscowości wchodzące w jej skład i podający przybliżoną liczbę mieszkańców wyznania rzymskokatolickiego.

[300] Dane liczbowe pochodzące z protokołów wizytacyjnych parafii Szczekociny, w przeciwieństwie do informacji umieszczanych w wykazach statystycznych, zostały wyraźnie zaokrąglone. Najwyraźniej ówcześni administratorzy parafii ks. Romuald Wójcik (rok 1902), ks. Lucjan Nowicki (rok 1903) oraz Kazimierz Grabowski (rok 1906) nie posiadali precyzyjnych danych dotyczących liczby wiernych i z konieczności podawali je w przybliżeniu. O niewielkiej wnikliwości piszących świadczy też fakt przepisywania większości przypadków informacji bez ich należytej weryfikacji, na co wyraźnie wskazuje taka sama liczba ludności odnotowywana w różnych latach.

[301] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1899-1909*, sygn. OD 9/14, s. 91v.

[302] *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1902*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1902* […], Varsaviae [1902], s. 28.

[303] Nie można całkowicie wykluczyć, że liczba 5199 wynikała z pomyłki osoby spisującej protokół statystyczny.

wieku (rok 1902) żyło tam już 4630 parafian. Tak duża zmiana populacji parafii wynikała zapewne z dodatniego przyrostu naturalnego, który był efektem powolnych zmian cywilizacyjnych. Postęp w medycynie, upowszechnianie się podstawowych środków higieny oraz zmiany w infrastrukturze miasta (w mniejszym stopniu wsi) w pierwszej kolejności doprowadziły do ograniczenia śmiertelności niemowląt i wydłużenia średniej długości życia, a w drugiej spowodowały zwiększenia się liczby ludności.

Zarówno w 1850 roku jak i po upływie półwiecza (w roku 1902) część miejska parafii była liczniej zamieszkała niż część wiejska. Na początku XX stulecia w Szczekocinach, Zarzeczu oraz w Nawsiu mieszkało w sumie 2700 osób, co stanowiło 58,4% ludności całej parafii, natomiast w części wiejskiej mieszkało wówczas 1930 osób, czyli 41,6% spośród wszystkich parafian. Porównując proporcje pomiędzy obiema częściami szczekocińskiej parafii w latach 1850[304] i 1902 należy stwierdzić, że wzrost liczby ludności był szybszy w osadach o charakterze miejskim niż na wsiach, co mogło wynikać z nieco lepszych warunków życia jakie stopniowo tworzyły się w organizmie miejskim Szczekocin.

Nie można wykluczyć, że szybszy wzrost liczby ludności miejskiej był stymulowany przez migrację ludności do miasta. Analiza zjawiska ślubów zawieranych w szczekocińskiej parafii wykazuje na znaczące zwiększanie się ilości nupturientów pochodzących spoza miasta oraz spoza parafii szczególnie w okresie 1873-1914[305].

Na podstawie porównania danych dotyczących liczebności poszczególnych miejscowości tworzących parafię z lat 1850 i 1902 wynika, że największą osada wchodzącą w skład parafii było niezmiennie Zarzecze, które na początku XX wieku liczyło 1240 mieszkańców. Niewiele mniejsze były Szczekociny, w których żyło wtedy 1200 parafian, natomiast w Nawsiu odnotowano znacznie mniej, bo jedynie 260 osób. Można zatem śmiało

[304] W roku 1850 54% parafian zamieszkiwało w części miejskiej, a 46% w części wiejskiej.
[305] Zagadnienie to zostało szerzej omówione w części pracy poświęconej ślubom.

stwierdzić, że w II połowie XIX wieku proporcje wielkości pomiędzy osadami składającymi się na cześć miejską parafii nie uległy zmianie (tabela nr 17 i nr 18)[306].

W części wiejskiej parafii do szczególnie dużego wzrostu liczby ludności doszło w Małoszycach. Osada ta już w roku 1850 była najliczniej zaludniona wsią i sytuacja ta miała miejsce także w roku 1902 r., kiedy to zamieszkiwało ją 780 osób. Populacja innych wsi była znacznie mniejsza. W Bonowicach żyło 460 parafian w Dąbrowicy liczba ludności wynosiła 380 osób, natomiast Grabiec był zamieszkiwany przez 310 włościan[307].

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt szybkiego wzrostu liczby ludności w Bonowicach, które w 1902 r. przewyższały już liczebnie Dąbrowice mimo tego, że w połowie XIX wieku to Dąbrowica była liczniejszą osadą[308].

W Grabcu, najmniejszej z wiosek tworzących część wiejską szczekocińskiej parafii, w latach 1850-1902 nie doszło do tak dużego zwiększenia się liczby mieszkańców jak miało to miejsce w pozostałych osadach. Na początku XX wieku miejscowość ta liczyła 310 osób[309].

W okresie 1902-1908 liczba ludności parafii Szczekociny uległa dalszemu wzrostowi, co było logiczną konsekwencją długo utrzymującego się wysokiego przyrostu naturalnego. Precyzyjne ustalenie populacji parafii napotyka jednak na przeszkody wynikające z niedoskonałości źródeł. Podobnie jak było to w przypadku roku 1902 również dla roku 1903 istnieją trzy różniące się od siebie szacunki ludnościowe. Najmniej prawdopodobna wydaje się liczba 4761 parafian umieszczona w schematyzmie, gdyż była ona przepisaniem danych z poprzedniego roku[310]. W protokole oddawczym parafii z roku 1903 znajduje się informacja

[306] ADK, Akta Kurialne Ogólne*, Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1850-1852*, sygn. OD-9/6, s. 60v-61; Akta konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny*, sygn. PS-31/1, s. 309.
[307] Tamże.
[308] Tamże.
[309] Tamże.
[310] *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1903*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1903* […], Varsaviae [1903], s. 29. Praktyka przepisywania informacji o liczbie ludności była bardzo rozpowszechniona w tego rodzaju źródłach. Liczba 4761 parafian mieszkających w parafii szczekocińskiej była podawana

o 4550 mieszkańcach, natomiast w wykazie statystycznym z tego samego roku podana jest nieco niższa liczba 4505 osób[311].

W roku 1904 liczba ludności parafii wynosiła już 4850 mieszkańców, a w następnym roku (1905) osiągnęła ona najwyższy poziom w dotychczasowej historii mianowicie 4989 osób[312]. Jest wielce prawdopodobne, że w kolejnych latach 1906 i 1907 populacja ta nie zmieniła się znacząco i wynosiła mniej więcej 4900 wiernych, ewentualnie mogła być ona nieco większa z uwagi na stały wysoki przyrost naturalny. Co prawda schematyzmy podają dla tego okresu dokładne dane ale z pewnością nie odpowiadały one stanowi faktycznemu. Wedle tych źródeł w latach 1906 oraz 1907 miało mieszkać w szczekocińskiej parafii 4850 mieszkańców, a w roku 1908 liczba ludności miała wynosić 4989 osób. Nietrudno, więc zauważyć, że ustalenia te wynikają z praktyki umieszczania w schematyzmach danych pochodzących z wcześniejszych wykazów statystycznych[313].

W roku 1907 miały miejsce ważne zmiany terytorialne w wyniku, których zostały odłączone od szczekocińskiej parafii wsie Dabrowica oraz Małoszyce. W ich wyniku doszło do znacznego zmniejszenia się ogólnej liczby ludności, która spadła poniżej poziomu 4000 mieszkańców. Według pięciu kolejnych schematyzmów z lat 1909-1912 i 1914 w szczekocińskiej parafii mieszkało niezmiennie 3946 parafian, co należy traktować jedynie jako wielkość przybliżoną, natomiast w wykazie statystycznym pochodzącym z 1913 roku podano informację o 3812 mieszkańcach[314].

W świetle wykazów statystycznych parafia Szczekociny była obszarem, na którym poza krótkim okresem 1899-1901, zawsze występowała przewaga ilościowa kobiet nad

---

w czterech kolejnych schematyzmach od roku 1900 do roku 1903, a zatem stopień jej wiarygodności jest niewielki.

[311] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1899-1909*, sygn. OD 9/14, s. 103v.

[312] Tamże, s. 116v, s. 153v.

[313] Informacje z roku 1903 (liczba 4505 osób) zostały podane w schematyzmie z roku 1905. Dane z wykazu z roku 1904 (liczba 4850 osób) kopiowano później w schematyzmach z lat 1906 oraz 1907, a schematyzm z 1908 roku (liczba 4989 osób) powtarzał dane pochodzące z wykazu z roku 1905.

[314] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1908-1914*, sygn. OD 9/15a, s. 120v.

mężczyznami. Procentowy udział osób płci żeńskiej w społeczeństwie wahał się tam od minimum 48% w roku 1899 do maksimum 54% w roku 1855.

Analiza zagadnienia struktury społeczeństwa według płci nie wykazuje na istnienie jakichś szczególnych tendencji, czy prawidłowości, ponieważ proporcje pomiędzy ilością kobiet, a ilością mężczyzn bardzo często zmieniały się w zależności od konkretnego roku.

Problem liczby ludności wyznania mojżeszowego żyjącej na terenie parafii szczekocińskiej jest nieco słabiej oświetlony źródłowo niż w przypadku społeczności katolickiej. Część spośród omawianych wyżej wykazów statystycznych zawierała informacje o wielkości populacji izraelitów w parafii szczekocińskiej[315]. Liczba ludności żydowskiej podawana w źródłach tworzonych przez instytucje Kościoła katolickiego musi z konieczności być rozpatrywana bardzo krytycznie. Informacje o liczbie izraelitów oraz o liczbie wyznawców innych wyznań chrześcijańskich na terenie danej parafii stanowią ważną, a zarazem integralna cześć tworzonych corocznie wykazów statystycznych, niemniej jednak należy przyjmować je jako wielkości orientacyjne.

Wydaje się, że na początku XIX wieku społeczność żydowska mieszkająca w Szczekocinach była stosunkowo nieliczna. Za tym stwierdzeniem przemawiają dotychczasowe ustalenia badaczy koncentrujących się na dziejach szczekocińskich żydów w okresie staropolskim. Pod koniec XVIII wieku liczba żydów nie przekraczała tam nawet poziomu 200 osób. W roku 1765 kahał szczekociński zamieszkiwało 551 żydów (430 w mieście) w 1787 roku na 1227 mieszkańców Szczekocin zaledwie 198 stanowiły osoby wyznania mojżeszowego, a w roku 1791 populacja Szczekocin wynosiła 639 mieszkańców w tym 129 żydów[316].

[315] Liczbę wyznawców judaizmu oraz innych wyznań chrześcijańskich podawano w wykazach statystycznych w latach 1850-1888 oraz 1913.
[316] Wyniki badań dotyczące liczby izraelitów ze Szczekocin w okresie przedrozbiorowym zostały zebrane w artykule S. Gąsiorowskiego „*Żydzi w Szczekocinach w okresie staropolskim. Rekonesans badawczy*, [w:] *Żydzi szczekocińscy…*, s. 15-24.

Pierwsze precyzyjne dane o liczebności społeczności żydowskiej mieszkającej na terenie szczekocińskiej parafii pochodzą z wykazu statystycznego z roku 1850. Na ich podstawie należy stwierdzić, że ludność żydowska liczyła 1214 osób żyjących w Szczekocinach oraz 53 osoby zamieszkałe w Zarzeczu. W sumie wyznawcy judaizmu stanowili wtedy grupę liczącą 1267 osób (tabela nr 20).

Porównując wielkość tej populacji z wielkością populacji chrześcijańskiej żyjącej w części miejskiej parafii (Szczekociny, Zarzecze oraz Nawsie) wyłania się obraz organizmu miejskiego zamieszkanego w 1850 r. przez 2697 mieszkańców. Społeczność chrześcijańska liczyła wtedy 1430 osób (53%), a społeczność żydowska niewiele mniej, bo 1267 mieszkańców (47%) (tabela nr 20).

Warto w tym momencie zwrócić uwagę na fakt bardzo dużej koncentracji ludności izraelickiej w samych Szczekocinach (bez Zarzecza i Nawsia) gdzie stanowiła większość. Żyło tam, bowiem aż 1214 wyznawców judaizmu (65,7%) i tylko 632 katolików (34,3%). Natomiast w Zarzeczu mieszkało bardzo niewielu żydów, zaledwie 53 osoby (7%), przy 705 mieszkańcach chrześcijańskich (93%) (tabela nr 20). Najprawdopodobniej wynikało to z praktyki zamieszkiwania przez żydów w obrębie getta (hebr. ge(j)to, jid. geto), a więc dzielnicy żydowskiej, w której na stosunkowo niewielkim obszarze żyła cała społeczność izraelicka. Taka praktyka wynikała z różnych ograniczeń dotyczących miejsca zamieszkania wyznawców judaizmu. Ponadto getto wzmacniało poczucie bezpieczeństwa wśród żydów oraz stwarzało im łatwiejsze warunki wypełniania licznych obowiązków religijnych[317].

To, że społeczność żydowska tworząca szczekocińską gminę wyznaniową zamieszkiwała prawie w całości na terenie Szczekocin jest najzupełniej zgodne z praktyką wedle, której izraelici żyli na ziemiach Królestwa Polskiego oraz Galicji współtworząc sztetl, małe skupisko miejskie. Wątpliwości budzi natomiast to, że w protokole wykazu

[317] *Polski Słownik Judaistyczny*….., T. 1, s. 470-471.

statystycznego z roku 1850 jest całkowity brak wzmianek o jakichkolwiek żydach zamieszkujących pozostałe miejscowości wchodzące w skład parafii Szczekociny (Bonowice, Dąbrowica, Grabiec, Małoszyce oraz Nawsie). Ponadto obszar szczekocińskiego okręgu metrykalnego był znacznie większy niż samo miasto i obejmował także część okolicznych wiosek, w których żyła, co prawda bardzo niewielka, ale jednak odnotowana w innych źródłach liczba żydów. W aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego ze Szczekocin są wymienieni izraelici zamieszkujący oprócz Szczekocin także inne miejscowości, którymi były: Bałków, Bonowice, Bógdał, Dąbrowica, Dobraków, Feliksowo, Grabiec, Jeziorowice, Nawsie, Małoszyce, Otola, Tęgobórz, Wierzbica oraz Zawada.

W 1850 r. struktura ludności według płci wśród szczekocińskich wyznawców judaizmu przedstawiała się inaczej niż u chrześcijan, u których dominowały procentowo kobiety. W połowie XIX wielu mieszkało na terenie szczekocińskiego okręgu metrykalnego 645 mężczyzn (50,9%) i 622 kobiet (49,1%) (tabela nr 20).

Okres 1853-1861 cechował się niewielkim, aczkolwiek systematycznym wzrostem liczby ludności żydowskiej zamieszkującej na terenie parafii szczekocińskiej. W roku 1853 społeczność ta liczyła 1258 osób, natomiast w roku 1861 wynosiła ona 1369 mieszkańców wyznania mojżeszowego[318].

Kolejne informacje dotyczące liczby izraelitów należy traktować z dużą ostrożnością. Jest mało prawdopodobne aby w ciągu jednego roku liczba wyznawców judaizmu wzrosła z poziomu 1369 osób w roku 1861 do poziomu 1708 osób w roku 1862, a w roku następnym (1863) obniżyła się do stanu 1532 mieszkańców[319]. Analiza ruchu naturalnego oraz przyrostu naturalnego wśród żydów nie wskazuje na tak duże zmiany w wielkości tej społeczności, jak dane pochodzące z wykazów statystycznych, aczkolwiek tendencja wzrostu liczby ludności

[318] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów1852-1855*, sygn. OD 9/8, s. 28; *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów1862-1897*, sygn. OD 9/9b, s. 270.
[319] Tamże, s. 91, 316.

w okresie 1858-1862, a także tendencja spadku liczebności populacji pomiędzy rokiem 1862, a 1863 jest zauważalna w obydwóch kategoriach źródeł.

Kolejna informacja o liczbie 1913 izraelitów pochodzi z wykazu statystycznego z roku - 1867[320]. Świadczy ona o bardzo szybkim zwiększeniu się populacji wyznawców judaizmu w porównaniu do roku 1863 (wzrost o 381 osób). Najprawdopodobniej kluczowym czynnikiem tych gwałtownych zmian był wysoki przyrost naturalny cechujący społeczność szczekocińskich żydów.

W końcu lat siedemdziesiątych oraz w latach osiemdziesiątych XIX wieku proces zwiększania się liczby izraelitów nie zwalniał tempa. W roku 1878 społeczność żydowska mieszkająca na terenie parafii szczekocińskiej liczyła już 2442 osoby, natomiast w dwa lata później (rok 1880) osiągnęła stan 2621 mieszkańców[321].

Do niewielkiego zmniejszenia się liczby żydów doszło w roku 1881, kiedy to odnotowano informację o 2548 izraelitach[322]. Nie była to jednak stała tendencja, albowiem w roku 1883 mieszkało w parafii szczekocińskiej 2970 wyznawców judaizmu, a w roku 1885 ich liczba przekroczyła granicę 3000 osób (dokładnie 3004 osoby)[323].

W wykazie statystycznym z roku 1888 podawana jest liczba 2979 izraelitów[324], co wskazywało by na to, że proces szybkiego zwiększania się liczby ludności zatrzymał się w okresie 1885-1888.

Późniejsze wykazy statystyczne nie wymieniały już liczby ludności innych wyznań niż rzymskokatolickie. Wyjątek stanowi wykaz z roku 1913, w którym podano informacje

[320] Tamże, s. 935.
[321] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1877-1892*, sygn. OD 9/13, s. 156v, s. 233v.
[322] Tamże, s. 270. Fakt ten jest trudno wytłumaczalny z uwagi na to, że lata 1880 oraz 1881 odznaczały się wysokim przyrostem naturalnym. Być może, wiec to niewielkie zmniejszenie się liczby żydów było wynikiem emigracji części izraelitów ze Szczekocin do innych ośrodków miejskich.
[323] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1877-1892*, sygn. OD 9/13, s. 302, s. 373.
[324] Tamże, s. 433.

o zamieszkiwaniu na terenie parafii szczekocińskiej aż 6098 żydów[325]. Liczba ta budzi poważne wątpliwości i jest niemal pewne, że populacja izraelitów została zawyżona. Nie jest bowiem prawdopodobne aby w stosunkowo krótkim okresie (1889-1912) przybyło aż 3119 osób[326].

Nawet przy całkowitym odrzuceniu liczby 6098 izraelitów żyjących na terenie parafii w 1913 roku należy domniemywać, że w latach 1889-1913 doszło jednak do wzrostu liczebności tej grupy wyznaniowej. Przemawiają za tym takie fakty jak zwiększenie się średniej długości życia, czy stale utrzymujący się wysoki przyrost naturalny. Co więcej, zjawiska te nastąpiły z większym nasileniem u żydów niż u chrześcijan, więc logiczną konsekwencją tych procesów powinno być gwałtowne zwiększenie się liczby ludności żydowskiej.

Warto w tym miejscu dokonać porównania dynamiki wzrostu liczby ludności pomiędzy społeczeństwami chrześcijańskim i żydowskim zamieszkującymi teren szczekocińskiej parafii w latach 1850-1888[327]. W roku 1850 odnotowano liczbę 1269 izraelitów, natomiast w roku 1888 żyło ich już 2979, a więc w ciągu 38 lat liczba ludności żydowskiej zwiększyła się o 1710 osób (wzrost o 133%) (wykres nr 29). Wzrost liczebności ludności chrześcijańskiej był zdecydowanie mniej dynamiczny. Ze stanu 2648 parafian w roku 1850 populacja ta zwiększyła się o 1433 osoby (wzrost o 54%) i w roku 1888 liczyła 4081 osób (wykres nr 29).

[325] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1908-1914*, sygn. OD 9/15a, s. 121.
[326] Co ciekawe w wykazie roku 1913 liczba izraelitów mieszkających w innych parafiach (Chlewice, Dzierzgów, Goleniowy, Kossów, Moskorzew, Obiechów, Rokitno oraz Słupia) była stosunkowo niewielka przez co wydaje się prawdopodobna. Faktem jest, że ośrodek szczekociński, ze znacznym procentem ludności izraelickiej bardzo różnił się od otaczających go wiejskich parafii, w których tradycyjnie żyło niewielu żydów. Być może osoby sporządzające wykaz próbowały jakoś oddać ten stan rzeczy w kościelnej statystyce.
[327] Wybór cezury 1850-1888 został podyktowany tym, że dla tego właśnie okresu zachowały się w miarę precyzyjne informacje o liczbie chrześcijan oraz żydów. Były one tworzone w sposób systematyczny przez jedną instytucje, co czyni wszelkie porównania bardziej miarodajnymi.

Wydaje się, że to przyrost naturalny stał u podstaw tak szybkiego powiększania się liczby izraelitów. W okresie 1850-1888 wyniósł on 1370 osób[328]. W analogicznym okresie przyrost naturalny wśród chrześcijan liczył 1821 osób[329]. Przy tym porównaniu należy dodatkowo uwzględnić fakt, że społeczność katolicka na terenie parafii szczekocińskiej była w roku 1850 ponad dwukrotnie liczniejsza od społeczności żydowskiej.

W roku 1850 ogólna liczba ludności parafii wynosiła 3915 osób, z czego 67,6% było wyznania rzymskokatolickiego, a 32,4% społeczeństwa stanowili izraelici. Po upływie 38 lat, w roku 1888, proporcje te uległy jednak zmianom. Ze wszystkich mieszkańców parafii Szczekociny 57,8 % było katolikami, natomiast 42,2% stanowiły osoby wyznania mojżeszowego (wykres nr 29).

Podobnie jak w społeczności katolickiej tak i wśród wyznawców judaizmu żyło ogólnie więcej kobiet niż mężczyzn. Z zachowanych wykazów statystycznych wynika, że społeczeństwo szczekocińskich żydów było sfeminizowane w mniejszym stopniu niż katolickie. W latach 1850,1853, 1855, 1857 oraz 1880 odnotowano większą liczbę osób płci męskiej niż kobiet, natomiast we wszystkich pozostałych latach, dla których zachowały się dane, osoby płci żeńskiej stanowiły większość.

Warto w tym momencie zwrócić uwagę na zmianę struktury według płci w społeczeństwie szczekocińskich żydów, która nastąpiła pod koniec lat pięćdziesiątych XIX wieku. Do roku 1858 wśród izraelitów żyło więcej mężczyzn, natomiast później w społeczności tej zaczęły dominować liczebnie kobiety. Procentowy udział osób płci żeńskiej wynosił od minimum 50,1% w roku 1858 do maksimum 53% w roku 1863.

[328] Był on z pewnością jeszcze większy, ponieważ liczba 1370 osób nie obejmuje przyrostu naturalnego z lat 1853-1857, a więc z okresu dla którego nie zachowały się akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego.
[329] Zarówno wśród katolików jak i wśród żydów wielość przyrostu naturalnego z okresu 1850-1888 nie jest dokładnie taka sama jak różnica pomiędzy liczbą ludności podaną w wykazach z lat 1850 i 1888. Fakt ten wydaje się wynikać przede wszystkim z niedoskonałości wykazów statystycznych, w których margines błędu był o wiele większy niż w księgach metrykalnych.

Na terenie parafii Szczekociny oprócz katolików i żydów mieszkały też osoby innych wyznań chrześcijańskich. Źródła nie precyzują jednak o jakie konkretnie wyznanie chodzi.

Liczba *akatolików*[330] była jednak minimalna, ponieważ prawie w żadnym z wykazów statystycznych nie przekroczyła poziomu 3 osób. Jedyny wyjątek stanowi ostatni wykaz z roku 1913, w którym umieszczono informacje o innowiercach - 14 mężczyznach oraz 7 kobietach mieszkających na terenie parafii[331].

Wykres nr 29

Liczba ludności parafii Szczekociny w latach 1834-1914

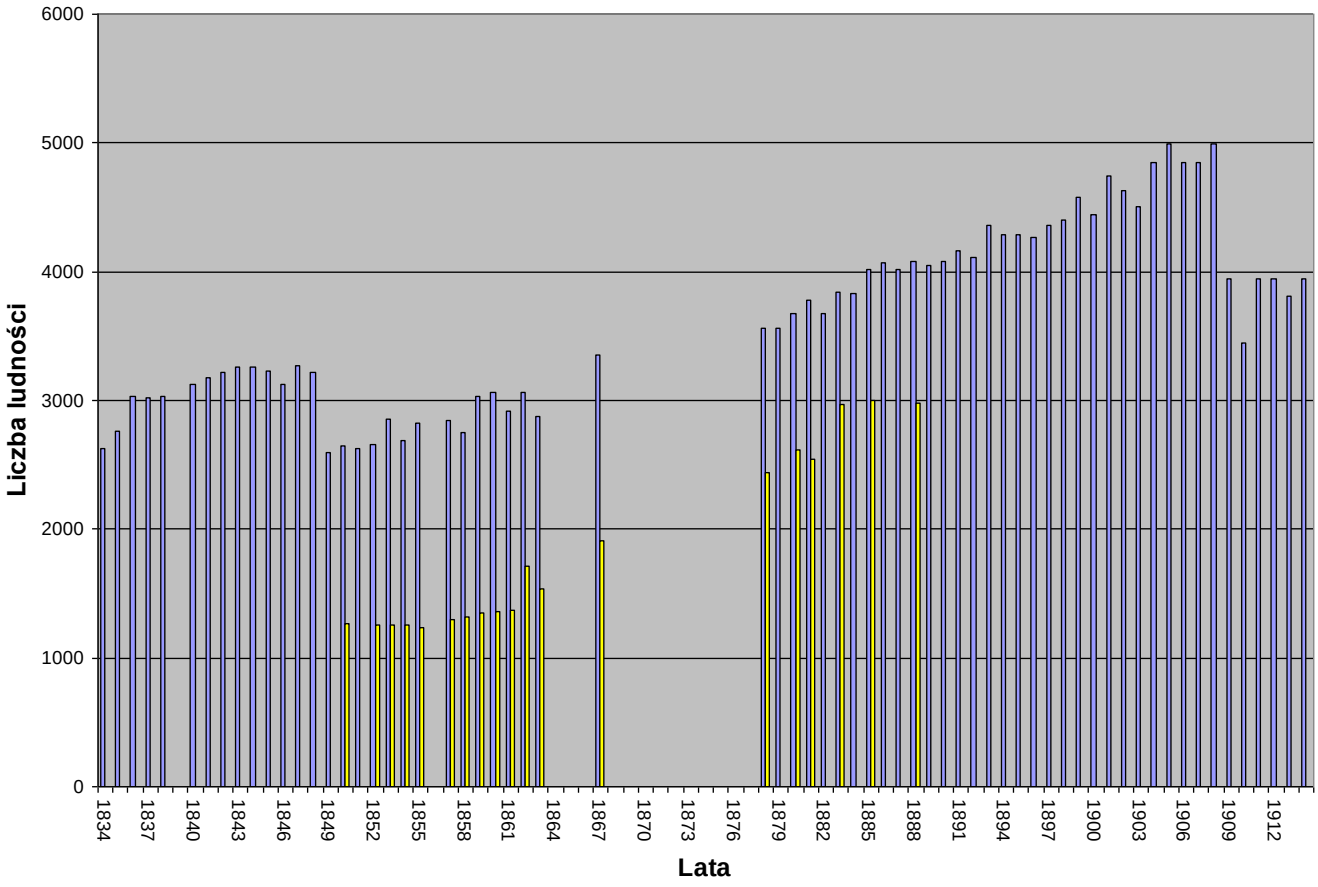

Źródło: badania własne.

[330] Takie określenie było stosowane w wykazach statystycznych.
[331] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów 1908-1914*, sygn. OD 9/15a, s. 121.

Rozdział VIII.

Struktura zawodowa.

1. Struktura zawodowa parafii Szczekociny

W księgach metrykalnych zapisywano informacje dotyczące zawodów, którymi zajmowali się mieszkańcy parafii Szczekociny oraz mieszkańcy szczekocińskiego okręgu bożniczego. Pomimo tego, że określenia te były często nieprecyzyjne[332] i należy do niech podchodzić bardzo krytycznie, to dzięki nim możliwe stało się przedstawienie oraz porównanie struktury zawodowej obu społeczności żyjących obok siebie, w jednym mieście.

Struktura zawodowa katolickich mieszkańców Szczekocin w latach 1808-1914 wykazuje na dominację zawodów rzemieślniczych oraz na bardzo istotny procent ludzi pracujących w rolnictwie. Prawie połowa mieszkańców miasta, bo aż 47%, parała się jednym z wielu zawodów rzemieślniczych, natomiast co trzeci mieszczanin (dokładnie 34,6%) utrzymywał się z pracy na roli (wykres nr 30).

Rzemiosło oraz rolnictwo stanowiły podstawę utrzymania zdecydowanej większości chrześcijańskiej części społeczeństwa miasta. Osoby pracujące w tych zawodach stanowiły łącznie 81,6% parafian w stosunku, do których użyto w źródłach jakiegokolwiek określenia oznaczającego zawód.

Fakt, że wśród mieszczan dominowali rzemieślnicy nie jest oczywistym stwierdzeniem, albowiem miasto spełniało wówczas wiele funkcji usługowych w stosunku do najbliższych osad o wiejskim charakterze. W Szczekocinach wytwarzano towary oraz świadczono usługi,

[332] Więcej o tym zagadnieniu pisałem w części poświęconej źródłom.

które były trudniej dostępne na wsiach i w które stosunkowo łatwo można było się zaopatrzyć bezpośrednio u rzemieślników lub za pośrednictwem żydowskich handlarzy.

W strukturze zawodowej mieszkańców Szczekocin rzeczą charakterystyczną była duża ilość osób mieszkających na terenie miasta, a zajmujących się rolnictwem. To, że aż 34,6% spośród nich było zaangażowanych w produkcje rolną świadczy o dużym znaczeniu tej działalności dla miasta oraz najbliższej okolicy.

Część mieszkańców Szczekocin określono w źródłach jako mieszczan (6,6%) nie precyzując jednak, jaką konkretnie profesją się zajmowali, a w 2,1% przypadków w ogóle nie podano żadnego zawodu, chociaż teoretycznie taki zapis powinien być umieszczony w metryce[333].

Zwody inne niż rzemieślnicze oraz rolnicze były w Szczekocinach znacznie mniej popularne, ponieważ stanowiły one łącznie tylko 9,7% ogółu. Powstanie w mieście niewielkiej fabryki płótna i destylarni[334] oraz browaru[335] zaowocowało pojawieniem się nowej kategorii zawodowej - robotników. Wielce prawdopodobne jest, że tego właśnie tego określenia używano w stosunku do ludzi zatrudnionych w wyżej wymienionych zakładach. Profesja ta nie była jednak nigdy liczna, albowiem jej przedstawiciele stanowili zaledwie 2,7% wszystkich zawodów (wykres nr 30).

Do kategorii wolne zawody zaliczono przedstawicieli różnych fachów takich jak: adwokaci, akuszerki (zwane często babkami lub babkami położnymi), doktorów,

[333] Fakt pominięcia określenia zawodu danej osoby wynikał z niewielkiej wnikliwości oraz sumienności organisty lub wikarego (rzadziej proboszcza) sporządzających dany akt metrykalny. Personel szczekocińskiej kancelarii parafialnej był w okresie 1808-1914 dość zróżnicowany pod względem podejścia do swoich obowiązków. Zagadnienie to zostało szczegółowo omówione w części pracy dotyczącej źródeł.
[334] Fabryka płótna, a także destylarnia wzmiankowane są w roku 1869. *Słownik Geograficzny…* , T. VIII, s. 837.
[335] Browar ten funkcjonował stosunkowo długi okres czasu skoro już w roku 1839 wzmiankowany jest pisarz browarny Franciszek Pauch, a z 1912 r. pochodzi informacja o Stanisławie Ciesielskim, właścicielu zakładu piwowarskiego. APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Szczekociny-Zarzecze*, sygn. 5, s. 1v; AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1912 r.*, s. 27.

dzierżawców, ekonomów, felczerów, lekarzy, lokajów, nauczycieli[336], służących oraz stróżów. Wszystkie osoby wykonujące zawód wolny stanowiły w sumie stosunkowo niewiele, bo 3,7% ogółu zawodów istniejących w Szczekocinach (wykres nr 30).

Nieodłącznym elementem społeczeństwa większości miasteczek był margines społeczny, tworzony przez ludzi utrzymujących się dzięki wsparciu innych, żyjących najczęściej w przytułkach[337]. W latach 1808-1914 ludzi takich było mało, zaledwie 1,4% wśród wszystkich mieszczan, których określono jakimkolwiek zawodem.

Warto w tym momencie wspomnieć o istnieniu w Szczekocinach szpitala dla ubogich, znajdującego się obok kościoła parafialnego[338], do którego utrzymania starano się przywiązywać w miarę możliwości należytą troskę[339]. Z roku 1839 pochodzą rachunki na zakup butów oraz płaszczów, które za pośrednictwem proboszcza otrzymało siedmioro ubogich[340]. Stan tego budynku w latach pięćdziesiątych XIX wieku stopniowo się pogorszył ponieważ, w roku 1862 szpital był już mocno zniszczony i wymagał remontu[341].

Funkcjonowanie miasta jakim były Szczekociny[342] wymagało oczywiście istnienia odpowiedniej administracji: burmistrzów, pisarzy miejskich, urzędników kontrolujących

[336] Najprawdopodobniej szkoła elementarna w Szczekocinach powstała pomiędzy rokiem 1822 a 1835, gdyż wizytacja z roku 1835 wspomina o 70 uczących się w niej dzieciach i o nauczycielu Ksawerym Cybulskim. ADK, *Wizytacje dziekańskie 1835-1836,* sygn. OD-5/5, s. 149. W. P. Wlaźlak, Działalność oświatowa ks. Ludwika Zaborskiego w Powiecie Pileckim (1817-1821), [w:] „Nasza Przeszłość", T. 105, 2006, s. 148-149.

[337] W szczekocińskich źródłach metrykalnych taki przytułek określano najczęściej nazwą szpital lub dom opieki, a osoby tam mieszkające nazywano dziadami proszalnymi, dziadami szpitalnymi, lub ubogimi szpitalnymi.

[338] W roku 1813 podano, że znajdował się pod nr. 139, lecz nie wymieniono nazwy ulicy. APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1813 r.*, Mikrofilm nr FC 979, s. 3.

[339] W protokole wizytacji dziekańskiej z 1837 r. podano, że w szpitalu zamieszkuję pięć osób utrzymujących się w większości z jałmużny oraz stałego funduszu szesnastu złotych polskich. ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1837-1838*, sygn. OD-5/7, s. 776v.

[340] Osobami tymi były: Antoni Kolano, Józefa Zakrzowska, Szczepan Dudek, Agnieszka Prokuszowa, Agnieszka Zaskorska, Marianna Strzelbka oraz Katarzyna Kolanowa. APK, *Rząd Gubernialny Radomski, Szczekociny, Szpital1841-1843*, sygn. 10628. Warto w tym momencie zwrócić uwagę na fakt, że ubodzy ci nie pochodzili najprawdopodobniej z rodzin zamieszkujących w Szczekocinach, albowiem nazwiska takich rodzin nie pojawiają się w księgach metrykalnych parafii. Może to świadczyć to tym, że w szpitalu żyli głównie ludzie pochodzący spoza miasta, samotni, nie mający oparcia we własnej rodzinie.

[341] ADK, Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie 1862-1865*, sygn. OD-5/32, s. 58.

[342] Szczekociny straciły prawa miejskie w 1870 r., podobnie jak inne małe miasteczka Królestwa Polskiego, a odzyskały je dopiero w okresie w okresie dwudziestolecia międzywojennego, w roku 1923.

handel itp. Nie była to liczna grupa zawodowa, ponieważ stanowiła 1 % wszystkich zawodów.

Osoby, zmobilizowane do służby wojskowej, które zostały wzmiankowane w księgach metrykalnych, nosiły najczęściej określenia żołnierzy urlopowanych. Wraz z policjantami, równie rzadko występującymi w źródłach, zostały zakwalifikowane do grupy zawodowej obejmującej wojsko i policję. Podobnie jak w przypadku urzędników była to bardzo niewielka grupa (poniżej 1%).

Wykres nr 30

Struktura zawodowa mieszkańców parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

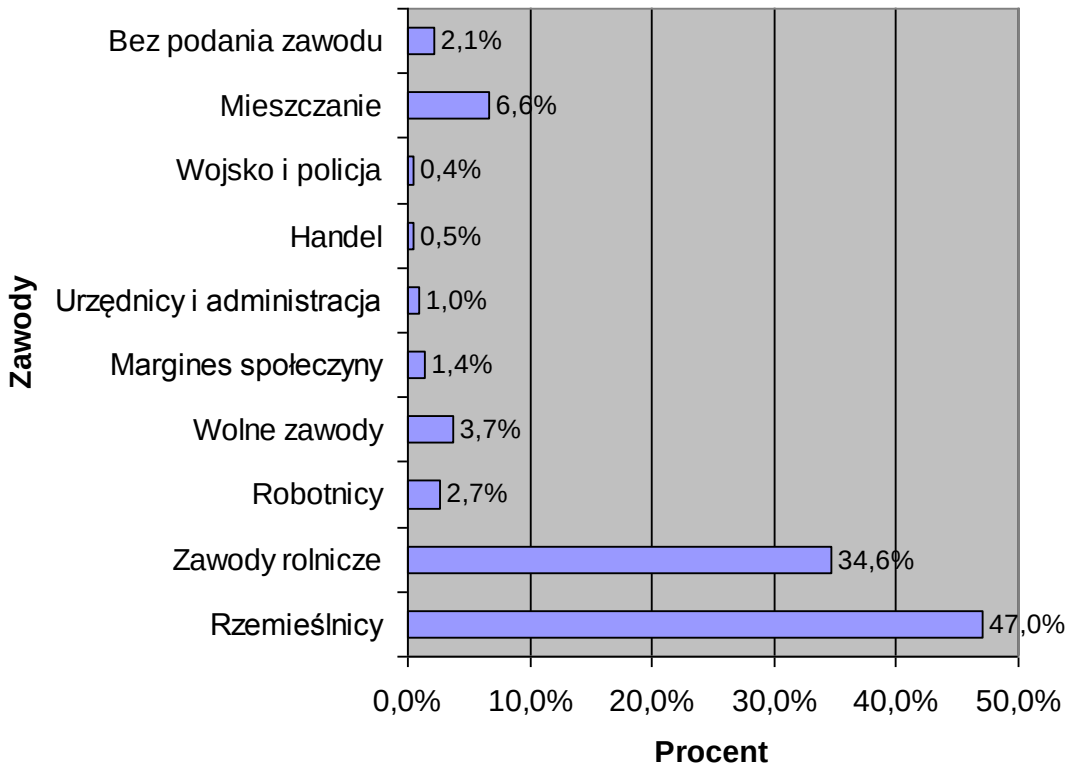

Źródło: badania własne.

Niewielu katolików zdecydowało się na działalność w branży handlowej, zapewne z uwagi na ogromną konkurencję ze strony handlarzy żydowskich. Ci nieliczni musieli zapewne zajmować się jakimś specjalistycznym rodzajem handlu np. prowadzeniem apteki jak w przypadku Wiktora Safty aptekarza[343]. Niestety w odniesieniu do innych chrześcijańskich handlarzy nie podano precyzyjnych określeń rodzaju działalności.

Prawie co piąty spośród chrześcijańskich rzemieślników zamieszkujących Szczekociny zajmował się szewstwem (21,9%). Innymi najczęściej wykonywanymi rzemiosłami były garncarstwo (14,7%) oraz bednarstwo (12,9%) (wykres nr 28). Te trzy zawody stanowiły łącznie prawie połowę wszystkich profesji rzemieślniczych (dokładnie 49,5%), co może świadczyć o dużym zapotrzebowaniu lokalnego rynku na produkty podstawowe, a więc obuwie, ceramikę oraz różnego rodzaju naczynia używane w gospodarstwach. Jest to zarazem wskazówka, że najbliższe okolice Szczekocin musiały wówczas obfitować w odpowiednio duże zasoby surowców niezbędnych do produkcji tych towarów, mianowicie gliny, drewna i skóry. Szewstwo, garncarstwo oraz bednarstwo nie mogły być też zajęciami o najwyższym stopniu skomplikowania, wymagającymi szczególnych nakładów, skoro wykonywała je tak liczna grupa osób.

W latach 1808-1914 często wykonywanymi zawodami rzemieślniczymi były stolarz 8,4%, a także krawiec 8,3%, natomiast kolejne: tkacz (5,3%), murarz (4,6%) oraz kowal (4,8%) nie cieszyły się już taką popularnością (wykres nr 31).

Pozostałe bardziej specjalistyczne rzemiosła zaliczały się do bardzo różnych branż i zapewne ze względu na mniejsze zapotrzebowanie panujące wśród lokalnej społeczności, występowały znacznie rzadziej. Do branży budowlano-drzewnej zaliczali się kamieniarze (3,8%) oraz cieśle (2,4%). Branża metalowa była reprezentowana przez ślusarzy (2,4%). Rzeźnicy (2,1%) wchodzili w skład branży spożywczej. Branża skórzana tworzona była przez

[343] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1835 r.*, sygn. 1, s. 7v.

rymarzy (1,1%), branża drzewna przez stelmachów (1,6%), a nielicznych płócienników (1,4%) należy zakwalifikować do branży włókienniczej (wykres nr 31).

Wśród ludności pracującej w rolnictwie, a mieszkającej w mieście nie było aż tak dużego zróżnicowania jak u rzemieślników. Najwięcej, bo 61,6% osób określono jako włościan (wykres nr 32), co wydaje się dość ogólnym terminem, nie niosącym ze sobą bardziej szczegółowych przesłanek, co od statusu majątkowego, ewentualnie prawnego konkretnego włościanina.

Kolejną istotną kategorią ludności rolniczej byli wyrobnicy (16,1%), zapewne nie posiadający własnego samodzielnego gospodarstwa, lecz utrzymujący się z najemnej pracy na roli[344].

Jako gospodarzy określono 13,7% osób pracujących w zawodach rolniczych, a jako zagrodników 5,5% (wykres nr 32). W tych przypadkach terminologia użyta przez osoby sporządzające zapisy metrykalne miała zapewne na celu wyraźne odzwierciedlenie stanu posiadania danego parafianina, zaakcentowanie faktu, iż był on właścicielem całego gospodarstwa lub zagrody, a nie jak w przypadku komorników (3,5%) jednej izby (wykres nr 32).

[344] Wielce prawdopodobne jest, że część z nich wynajmowała się też do innych zajęć nie związanych z rolnictwem.

Wykres nr 31

Struktura zawodowa rzemieślników w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

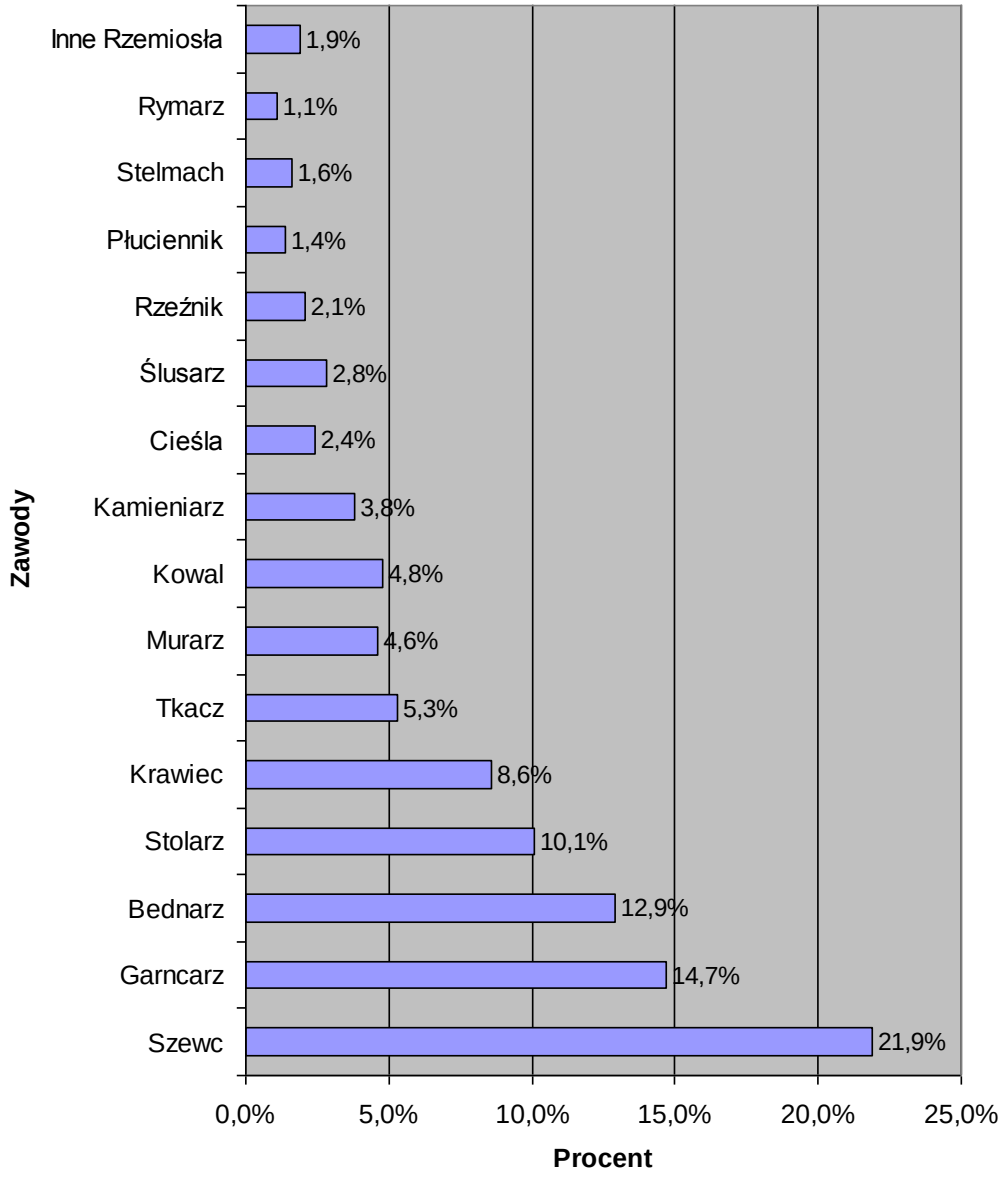

Źródło: badania własne.

Wykres nr 32

Struktura zawodowa chłopów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914

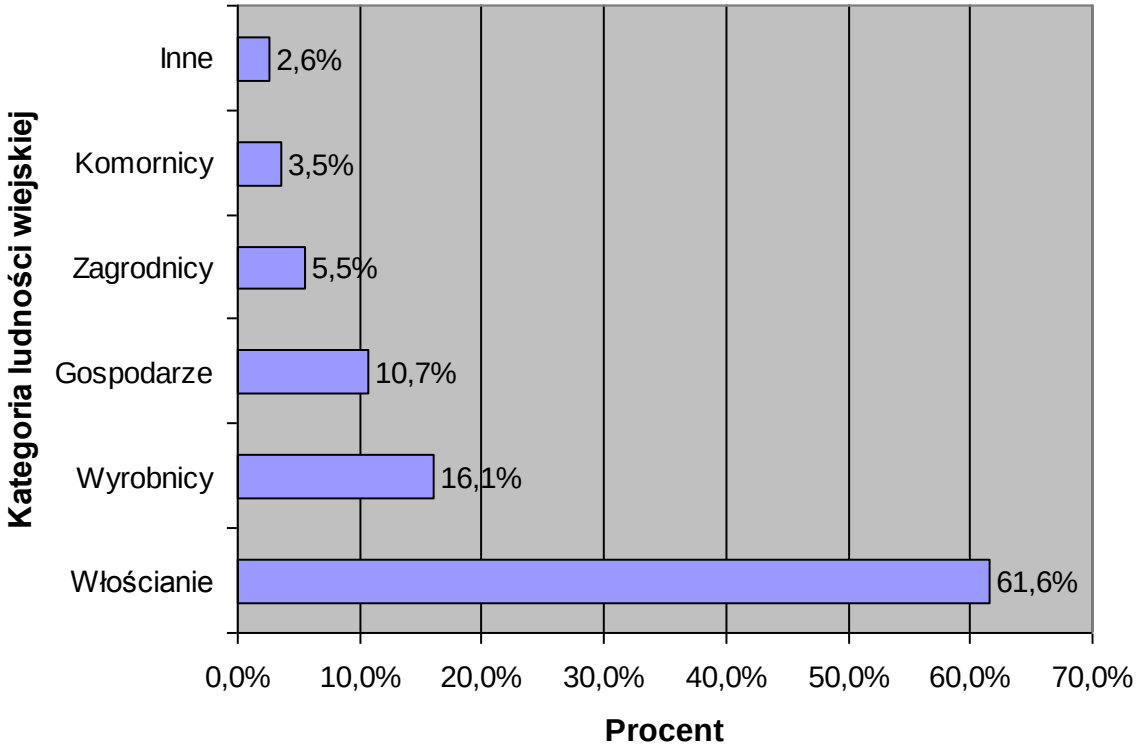

Źródło: badania własne.

Struktura zawodowa żydowskich mieszkańców Szczekocin w latach 1808-1913 przestawiała się zupełnie inaczej niż struktura zawodowa wśród katolików. Dla izraelitów dominującym zajęciem był bowiem handel, profesja prawie nie spotykana u katolików ze szczekocińskiej parafii. Ponad połowa (dokładnie 55%) osób wyznania mojżeszowego w stosunku, do których użyto określenia zawodu, parała się jednym z wielu rodzajów działalności handlowej (wykres nr 33). Żydowscy *przekupniarze*, kramarze, kupcy itp. całkowicie zdominowali tą sferę działalności gospodarczej miasta oraz okolic.

Znacznie mniejsze znaczenie odgrywało wśród izraelitów rzemiosło, którym zajmowało się 21,1% ogółu osób czynnych zawodowo (wykres nr 33), a struktura poszczególnych rzemiosł nie pokrywała się zupełnie ze strukturą istniejącą wśród ludności katolickiej.

Nie można całkowicie wykluczyć, że szczekocińscy izraelici stanowili w XIX i na początku XX wieku. społeczność zamkniętą, wytwarzającą wiele artykułów i świadczącą niektóre usługi niemal wyłącznie w obrębie własnej wspólnoty lub też, że zdominowali pewne rzemiosła np. garbarstwo lub czapkarstwo (wykres nr 33), co powodowało różnice w strukturze zawodowej pomiędzy katolikami a żydami.

Prawie co dziesiąty wyznawca judaizmu (dokładnie 8,3%) był określony w źródłach jako wyrobnik a 1,4% wyznawców judaizmu nazwano komornikami. Chociaż terminów tych używano także odniesieniu do chrześcijańskich mieszkańców Szczekocin to nie znaczy, że w obu przypadkach chodziło o tę samą profesję. Wydaje się być przekonującym stwierdzenie, że gdy w stosunku do jakiegoś żyda użyto terminu wyrobnik oraz komornik to miano na myśli najprawdopodobniej jakiegoś pracownika najemnego, lecz z pewnością nie osobę pracującą na roli, jak w przypadku katolików. Zajęcia typowo rolnicze były bowiem wśród żydów niemal niespotykane i stanowiły tylko 0,3% ogółu (wykres nr 33).

Istotną część (4,7%) ogółu profesji wykonywanych w szczekocińskim okręgu metrykalnym stanowiły wolne zawody takie jak: akuszerki, felczerzy, lekarze, muzykanci, nauczyciele oraz pisarze (wykres nr 30). Procentowy udział wolnych zawodów w strukturze zawodowej wśród izraelitów był tylko nieznacznie większy niż analogiczne proporcje zaobserwowane u chrześcijan (wykresy nr 30 i 33).

Jeden procent izraelitów, którym przypisano w źródłach jakichś zawód było związanych z funkcjonowaniem szczekocińskiej bożnicy (wykres nr 33). Oprócz spełniających rolę przewodnią rabinów w szeroko pojętą służbę religijną w gminie

zaangażowani byli też: liczni dozorcy i słudzy bożniczy, kantorzy, rzezacy, szkolnicy, a także zastępcy rabina.

Interesującymi terminami używanymi wyłącznie przez żydów były *utrzymujący się przy rodzicach* lub *przy familii się utrzymujący*. Występowały one w niewielkim procencie przypadków (1,3%), najczęściej przy określeniach młodych kawalerów wstępujących w związki małżeńskie. Najprawdopodobniej miały one za zadanie podkreślić, że dana osoba nie rozpoczęła jeszcze konkretnej działalności zarobkowej, natomiast w stosunku do 5,6% żydów użyto jeszcze innego, bardzo ogólnego sformułowania - *starozakonny* zastępując tym samym szczegółową nazwę profesji (wykres nr 33).

Wykres nr 33

Struktura zawodowa mieszkańców okręgu bożniczego Szczekociny w latach 1808-1913

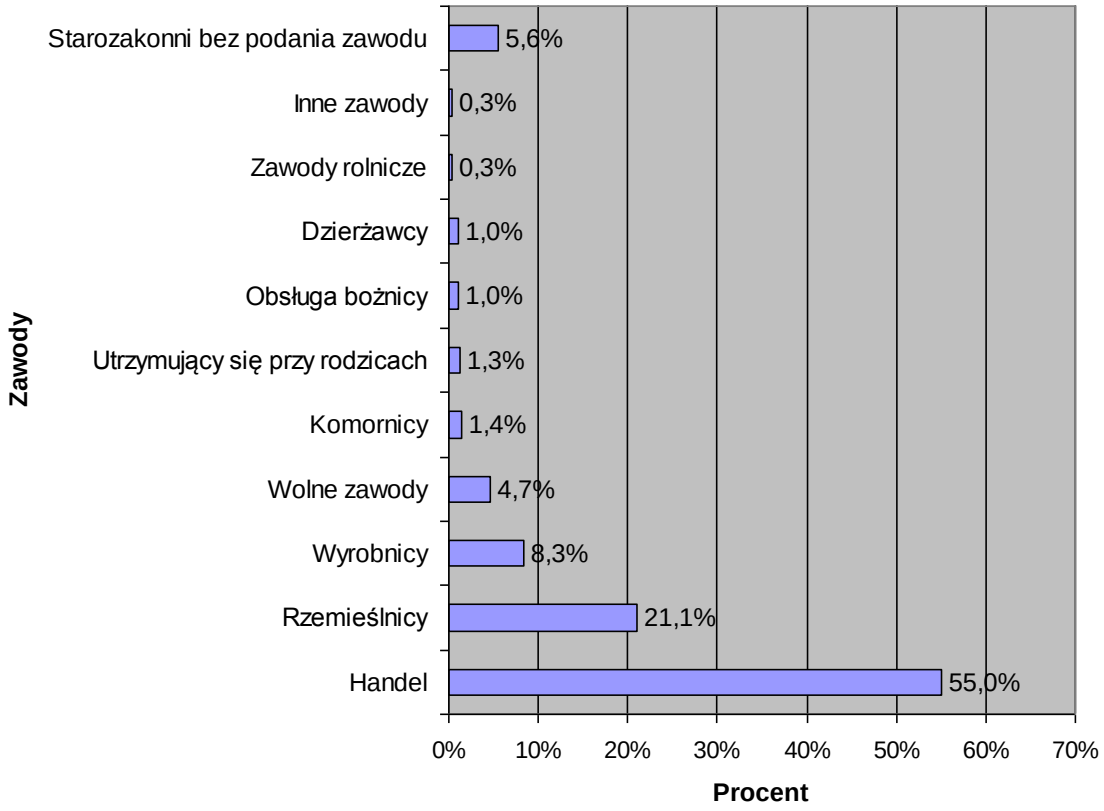

Źródło: badania własne.

Struktura rzemieślników wśród szczekocińskich izraelitów znacznie różniła się od analogicznej struktury występującej u chrześcijan. U żydów zdecydowana większość rzemiosł koncentrowała się w branży odzieżowo-skórzanej. Ponad jedna trzecia rzemieślników zajmowała się krawiectwem (35,8%), 13,2% izraelitów zajmowało się garbarstwem a 12,4% szewstwem (wykres nr 34). Również czapkarstwo stanowiło istotny procent wśród rzemiosł wykonywanych przez żydów (7,8%) (wykres nr 36). Z branżą odzieżową łączyły się też następujące rzemiosła: kapelusznictwo (1,9%), kuśnierstwo (1,8%) oraz hafciarstwo (1%) (wykres nr 34).

Na podstawie porównania struktury rzemieślników chrześcijańskich i żydowskich, można wysnuć wniosek, że wyznawcy judaizmu skutecznie wypierali katolików z zawodów związanych z produkcją odzieży (oprócz szewstwa) za to branża budowlana oraz drzewna były niemal całkowicie zdominowana przez chrześcijan.

Zawód piekarza wykonywało 15,7% spośród starozakonnych rzemieślników (wykres nr 34). Był to drugi co do popularności zawód rzemieślniczy, a jego wysoka pozycja z pewnością wynikała z przepisów religijnych dotyczących wypieku pieczywa spożywanego przez żydów. Społeczność ta nie korzystała w tej dziedzinie z usług katolickich piekarzy, stąd tak duża ilość piekarzy wyznania mojżeszowego potrzebnych do zaopatrzenia w koszerne pieczywo całej gminy.

Rzadziej występującymi rzemiosłami były wśród żydów mydlarz (2,7) oraz szklarz (2,4) (wykres nr 36). Wydaje się, że w tych dwóch rodzajach działalności dominowała społeczność izraelicka albowiem profesje te były bardzo rzadkie wśród chrześcijan.

Wykres nr 34

Struktura zawodowa rzemieślników okręgu bożniczego Szczekociny w latach 1808-1913

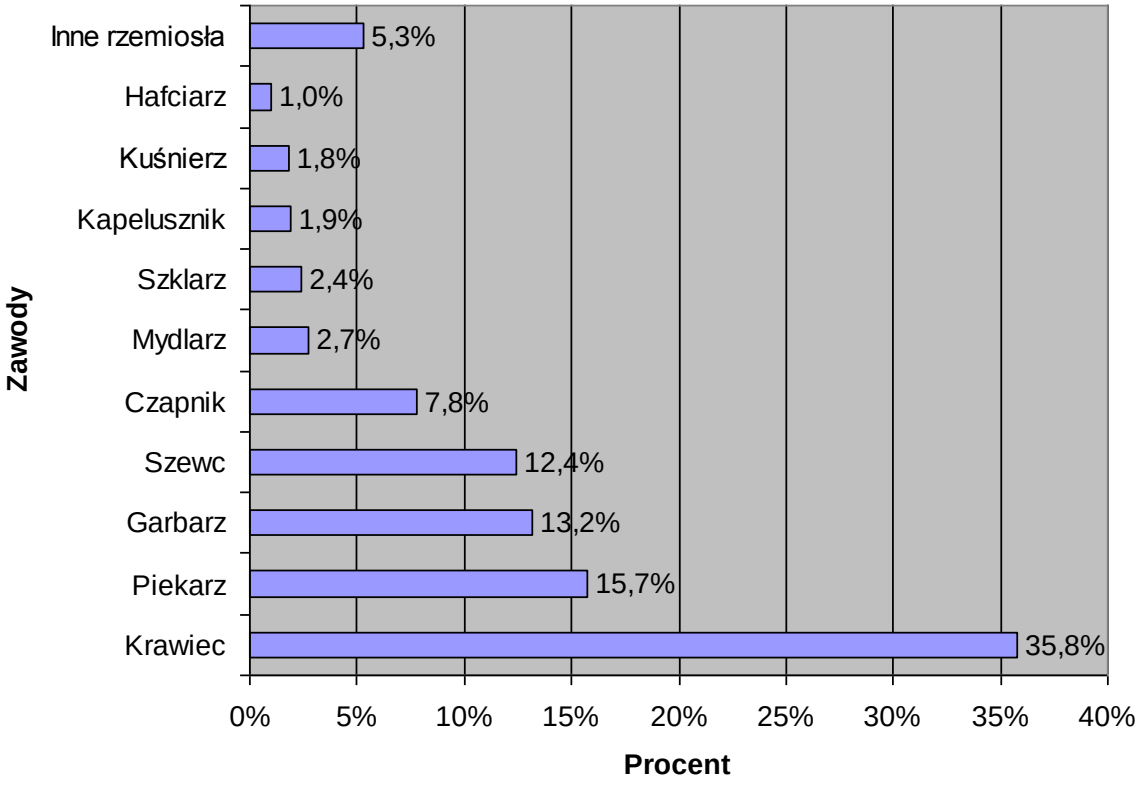

Źródło: badania własne.

Wśród izraelitów zajmujących się handlem panowało spore zróżnicowanie mające swoje odzwierciedlenie w terminologii, której używano na określenie poszczególnych osób. Najwięcej, bo 67% stanowiły określenia handlarz (wykres nr 35), czasami doprecyzowane ze wskazaniem na rodzaj produktów, które były sprzedawane. W źródłach w okresie 1808-1913 występowały następujące warianty, handlarz: bydła, drobny[345], garnków, kleju, koni, łokciowy[346], mąki, skór, soli, sukna, szczecin, tandety, towarów łokciowych, towarów płóciennych, wiklin, wiktuałów, wosku oraz zboża.

[345] Zapewne chodziło o detaliczną skalę handlu, którym zajmował się dany izraelita..
[346] Najprawdopodobniej miano na myśli handlarza tekstyliami.

Stosunkowo często występowało z źródłach określenie *przekupniarz* (16,3%) (wykres nr 35), lecz w tym wypadku, przy braku dodatkowych informacji, trudno jednoznacznie stwierdzić, jakiego rodzaju był to handel i na jaką skalę.

Co dziesiąty izraelita zajmujący się kupnem oraz sprzedażą nazwany był kramarzem (11,6%) (wykres nr 35). Takie określenie może sugerować, że był on właścicielem względnie dzierżawcą kramu znajdującego się w Szczekocinach, a to z kolei stawiało go wysoko w hierarchii społecznej.

Nie jest wykluczone, że termin kupiec, który zastosowano jedynie w 4,6% przypadków (wykres nr 35) mógł oznaczać człowieka zajmującego się handlem hurtowym na dużą skalę lub handlem dalekosiężnym.

Zaprezentowana powyżej struktura zawodowa chrześcijańskich oraz żydowskich mieszkańców Szczekocin była by niepełna jeśli by nie wspomniano na koniec o zajęciach wykonywanych przez kobiety. Niestety ani w rzymskokatolickich księgach metrykalnych ani w aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego nie podawano zawodów kobiet (z wyjątkiem zawodu akuszerki). Można, wiec jedynie wysnuć ogólny wniosek, że głównym zajęciem kobiety w XIX i na pocz. XX wieku było prowadzenie gospodarstwa domowego, opieka nad dziećmi oraz osobami starszymi.

Żony oraz córki rolników pomagały zapewne w pracach polowych, a także w codziennym funkcjonowaniu gospodarstw rolnych, podobnie żony rzemieślników mogły w ograniczonym stopniu zajmować się niektórymi aspektami produkcji rzemieślniczej (w takich rzemiosłach jak np. hafciarstwo lub krawiectwo) natomiast handel był taką dziedziną, w której uczestniczyło niewątpliwie wiele spośród szczekocińskich żydówek.

Wykres nr 35

Struktura zawodowa mieszkańców okręgu bożniczego Szczekociny zajmujących się handlem w latach 1808-1913

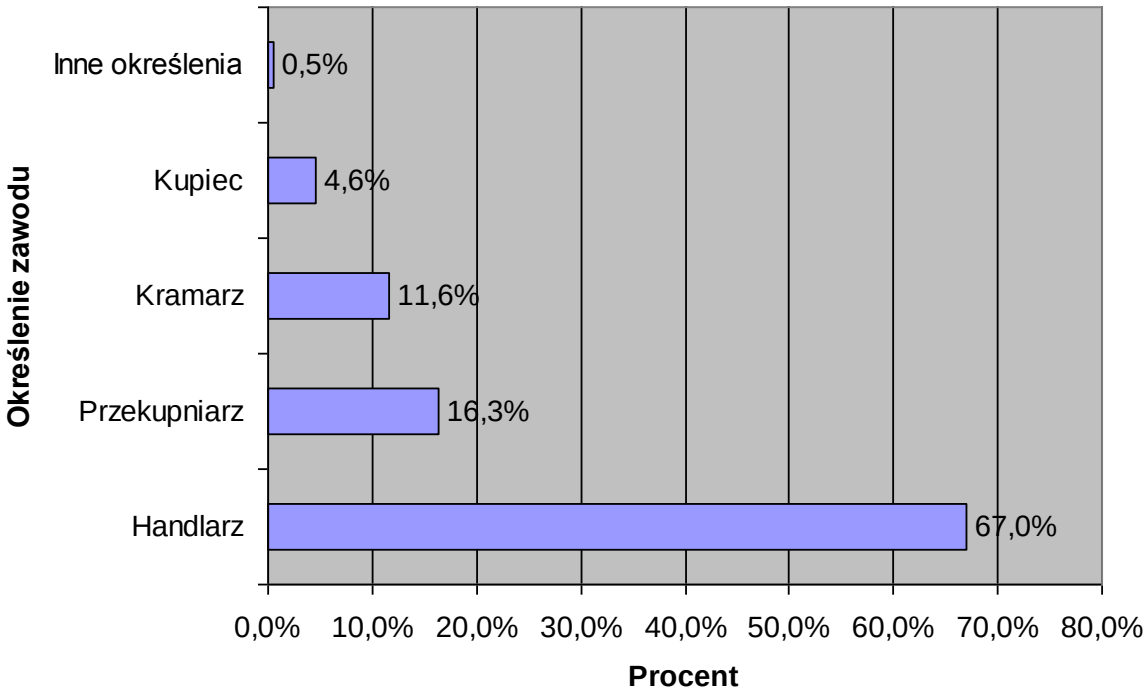

Źródło: badania własne.

Rozdział IX.

Losy demograficzne wybranych rodzin szczekocińskich.

Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach oraz akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego ze Szczekocin pozwoliły na przeprowadzenie analizy nienominatywnej podstawowych zjawisk demograficznych, jednakże takie statystyczne ujęcie nie daje w pełni wyczerpującego obrazu obydwóch społeczności zamieszkujących miasto. Źródła metrykalne umożliwiły dodatkowo podjęcie próby rekonstrukcji części rodzin szczekocińskich, której to rezultaty stanowią uzupełnienie wcześniejszych ustaleń. W niniejszej pracy dzięki zastosowaniu metody rekonstrukcji rodzin możliwe stało się prześledzenie takich problemów demograficznych jak: odstępy protogenetyczne i intergenetyczne, dzietność małżeńska, prokreacja kobiet i mężczyzn oraz długość trwania małżeństwa.

Podobnie jak w innych pracach z dziedziny demografii historycznej, w których analizowano losy demograficzne poszczególnych rodzin, skoncentrowano się na rodzinach zamkniętych, które zakończyły się śmiercią jednego lub dwóch współmałżonków[347]. Uwzględniono losy demograficzne 39 rodzin katolickich oraz 31 rodzin założonych przez osoby wyznania mojżeszowego. Dodatkowo przy rozpatrywaniu poszczególnych zagadnień starano się zaprezentować wyniki badań w odniesieniu do dominujących grup zawodowych. W społeczności chrześcijańskiej miasta zostały wyróżnione grupa rodzin rzemieślniczych i grupa rodzin, których podstawą utrzymania była praca na roli. Wśród ludności wyznania

[347] Michał Bodzenta, op. cit.; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…* ; Lech Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1880…*, op. cit.; C. Kulko, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991; A. Łuczkiewicz, op. cit.; E. Piasecki, op. cit.; P. Kwapulińska, *Rodzina…*; J. Spychała, *Rodzina….*; K. Iluk, op. cit., s. 53-60.

mojżeszowego także wyszczególniono dwie grupy rodzin, mianowicie rodziny handlarzy oraz rodziny rzemieślnicze.

1. Czas oczekiwania na przyjście pierwszego dziecka

Czas oczekiwania na przyjście na świat pierwszego dziecka w rodzinach zrekonstruowanych, został obliczony w miesiącach na podstawie różnicy pomiędzy datą urodzin a datą zawarcia ślubu. Przy analizie tego zagadnienia uwzględniono dodatkowo wiek matki jaki odnotowywano w metrykach ślubów.

Możliwie jak najszybsze doczekanie się potomków było kwestią niezwykle istotną w realiach XIX wieku. Liczna rodzina stanowiła bowiem niewątpliwą pomoc w codziennym funkcjonowaniu gospodarstw rolnych, warsztatów rzemieślniczych czy w prowadzeniu działalności handlowej. Była ona zarazem zabezpieczeniem dla rodziców w okresie ich starości, a także synonimem bezpieczeństwa oraz powszechnie akceptowaną normą. Niejako do obowiązków kobiety należało jak najwcześniejsze urodzenie dzieci a brak ewentualnych potomków traktowano wówczas jako karę Bożą. Niewątpliwie taki stan rzeczy powodował silną presję ze strony otoczenia (rodziny, znajomych, środowiska) na małżonków, którzy dopiero zostając rodzicami w pełni wpisywali się w ustalony od wieków układ istniejący w małych społecznościach[348].

W grupie katolickich mieszkańców miasta wśród rodzin rzemieślniczych czas oczekiwania na przyjście na świat pierwszego dziecka wynosił 23 miesięcy. Prawie tyle

[348] *Społeczeństwo Polskie od X do XX wieku*, red. I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Ziętara, J. Żarnowski, Warszawa 1999, s. 451; Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII-XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 158-159; *Obyczaje w Polsce od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. Chwalba, Warszawa 2005, s. 244-245.

samo, bo 22,4 miesiąca czekali na narodziny potomka rodzice z rodzin pracujących w gospodarstwach rolnych[349].

Nieco inaczej przedstawiała się sytuacja w odniesieniu do rodzin izraelickich. Wśród rodzin żydowskich, dla których głównym źródłem utrzymania był handel odstęp protogenetyczny liczył 24, 5 miesięcy, co stanowi wartość wyższą niż w przypadku rodzin chrześcijańskich. Jeszcze dłuższy był czas oczekiwania na narodziny pierwszego potomka w żydowskich rodzinach rzemieślniczych, które czekały na zaistnienie tego faktu aż 31,8 miesięcy. Nie można całkowicie wykluczyć tezy, iż dłuższy okres protogenetyczny, który zaobserwowano w środowisku szczekocińskich izraelitów wynikał po części ze słabszej rejestracji zjawiska urodzeń. Jak już wykazano w niniejszej pracy wiele spośród nowo urodzonych dzieci umierało zaraz po przyjściu na świat i ten fakt mógł w oczywisty sposób zniechęcać część rodzin izraelickich do zgłaszania tego typu zdarzeń.

2. Czas oczekiwania na przyjście kolejnych dzieci

Czas oczekiwania na narodziny kolejnych dzieci w społeczności chrześcijańskiej Szczekocin cechowała tendencja do stopniowego zwiększania długości interwałów pomiędzy kolejnymi urodzeniami[350].

Fakt, że pierwszy oraz drugi odstęp intergenetyczny były najkrótsze mógł wynikać z czynników biologicznych (mniejsze zmęczenie młodych małżeństw niż par małżeńskich z długoletnim stażem, pełna zdolność rozrodcza nieograniczona poprzez wiek oraz różne

[349] Są to wyniki bardzo zbliżone do rezultatów badań w parafii Spytkowice oraz Krasne, gdzie okres ten liczył 21,7 oraz 23 miesiące. M. Bodzenta, op. cit., s. 72; S. Rejman, op. cit., s. 177.

[350] Badania nad zagadnieniem przerw intergenetycznych w innych ośrodkach dowodzą, że czas oczekiwania pomiędzy kolejnymi urodzeniami nie zawsze świadczył o istnieniu jakichś prawidłowości i że kształtował się różnie w poszczególnych parafiach. M. Bodzenta, op. cit. s. 74-75; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…*,s. 92-93; P. Kwapulińska, *Rodzina…*, s. 125; A. Łuczkiewicz, op. cit., s. 45-46; J. Spychała, *Rodzina…*, s. 34-37.

komplikacje chorobowe). Nie należy także całkowicie wykluczyć świadomych dążeń młodych małżeństw do jak najszybszego powiększenia rodziny w początkowym okresie trwania związku, co wydaje się być zgodne z ówczesnymi praktykami i powszechnie akceptowanym modelem rodziny wielodzietnej.

Na urodziny drugiego potomka rodziny rzemieślnicze musiały czekać średnio 33,8 miesiąca. Trzecie dziecko rodziło się po upływie 38,6 miesięcy a czwarte po 35,5 miesiącach. Kolejny odstęp intergenetyczny wynosił podobnie, bo 36 miesięcy. Czas pomiędzy narodzinami piątego a szóstego dziecka był już prawie dwa razy dłuższy liczył bowiem 60, 5 miesiąca a następne przerwy intergenetyczne wynosiły odpowiednio 33,3, 38 oraz 77,2 miesięcy (tabela nr 21).

W rolniczych rodzinach szczekocińskich długość odstępów intergenetycznych była nieco inna niż w rodzinach rzemieślniczych, aczkolwiek także w tym przypadku zaistniała tendencja do stopniowego wydłużania interwałów pomiędzy porodami. Pierwszy odstęp intergenetyczny liczył 28,1 miesiąca. Czas pomiędzy drugim a trzecim porodem wynosił 36,3 miesiąca, natomiast okres dzielący trzecie i czwarte urodzenie liczył już 38,2 miesięcy. Pomiędzy czwartym a piątym urodzeniem upływało średnio 61,7 miesięcy, natomiast kolejny interwal trwał 31,5 miesięcy. Następne dwa okresy intergenetyczne wynosiły średnio 19,5 oraz 18,9 miesięcy (tabela nr 21).

Wśród szczekocińskich izraelitów nie zaistniała tendencja do stopniowego wydłużania okresów intgntcznych tak jak u katolickich mieszkańców miasta. Żydowskie rodziny zajmujące się handlem czekały na narodziny drugiego dziecka dwukrotnie dłużej niż na urodzenie pierwszego, mianowicie 44,4 miesiąca. Kolejne interwały ulegały już jednak stopniowemu skracaniu. Czas pomiędzy drugim a trzecim urodzeniem wynosił 35,8 miesięcy, pomiędzy trzecim a czwartym urodzeniem liczył 28,7 miesięcy, natomiast kolejny interwał trwał 24,3 miesiąca. Stosunkowo długi był piąty okres intergenetyczny, ponieważ wynosił

40,5 miesiąca, lecz dwa ostatnie okresy były już znacznie krótsze i liczyły 34,5 miesiąca oraz 21 miesięcy (tabela nr 22).

Izraelickie rodziny szczekocińskie, których podstawą utrzymania było rzemiosło czekały na przyjście na świat drugiego dziecka średnio 39,2 miesięcy. Bardzo podobny był następny okres intergenetyczny trwający 39,7 miesiąca. Trzeci interwał międzyporodowy liczył u wyznawców judaizmu 34,5 miesiąca. Czwarty, a także piaty okres intergenetyczny były niemal równe albowiem trwały 42,3 i 42,8 miesiąca. Ostatni interwał był najdłuższy ze wszystkich i wynosił 72,1 miesięcy (tabela nr 22).

Tabela nr 21

Interwały pomiędzy kolejnymi urodzeniami w rodzinach rzemieślniczych oraz rolniczych w części miejskiej parafii Szczekociny w latach 1808-1914 w miesiącach

Interwały pomiędzy datami urodzenia dziecka	Rodziny rzemieślnicze	Rodziny rolnicze
2 i 3	33,8	28,1
3 i 4	38,6	36,3
4 i 5	35,5	38,2
5 i 6	36	61,7
6 i 7	60,5	31,5
7 i 8	33,3	19,5
8 i 9	38	18,9
9 i 10	77,2	

Źródło: badania własne.

Tabela nr 22

Interwały pomiędzy kolejnymi urodzeniami w rodzinach rzemieślniczych oraz rolniczych w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913 w miesiącach

Interwały pomiędzy datami urodzenia dziecka	Rodziny handlarzy	Rodziny rzemieślnicze
2 i 3	44,4	39,2
3 i 4	35,8	39,7
4 i 5	28,7	34,5
5 i 6	24,3	42,3
6 i 7	40,5	42,8
7 i 8	34,5	72,1
8 i 9	2,21	

Źródło: badania własne.

3. Dzietność małżeńska

Zagadnienie wielkości rodziny należy bez wątpienia do najistotniejszych problemów demografii historycznej. Na ilość dzieci w rodzinie wpływało wiele czynników. Były nimi bez wątpienia czas trwania związku małżeńskiego, pozycja społeczno-zawodowa rodziców, wiek kobiety i mężczyzny, warunki zdrowotne, czy wreszcie czynniki losowe.

W zrekonstruowanych rodzinach katolickich w Szczekocinach żyło średnio 4,6 dzieci, co stanowi wynik zbliżony do rezultatów badań nad innymi ośrodkami[351], niemniej jednak dwie wyszczególnione kategorie zawodowe ludności różniły się pomiędzy sobą w tym względzie.

[351] Średnia ilość dzieci w rodzinie kształtowała się oczywiście różnie w zależności od konkretnej parafii. Dla przykładu w Spytkowicach liczyła ona 4,1 w Strzelcach Opolskich 4,4 w Toszku 4,1 a w Witkowie Śląskim 4,7, aczkolwiek istniały również takie parafie gdzie liczba ta była wyraźnie niższa np. w Rząśniku (średnio 2,9 dzieci) lub wyższa np. w Kochłowicach (6 dzieci) oraz w Bęczynie (5,3). M. Bodzenta, po. cit., s. 75; J. Spychała, *Rodzina…*, s. 13; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…*, s. 82; K. Iluk, op. cit., s. 55; K. Górna, *Analiza…*, s. 198; P. Kwapulińska, *Rodzina*, s. 124; A. Łuczkiewicz, op. cit., s. 42.

Rodziny mieszczan zajmujących się pracą w gospodarstwach rolnych posiadały średnio 4,4 dzieci, co stanowi wynik niższy niż średnia liczona dla wszystkich rodzin katolickich. Więcej dzieci posiadali szczekocińscy rzemieślnicy, mianowicie 4,7. Fakt, iż w rodzinach chłopskich rodziło się mniej dzieci niż w rodzinach rzemieślniczych ma niewątpliwie wiele przyczyn, zarówno społeczno-ekonomicznych, jak i wynikających z warunków życia. Nie bez znaczenia był oczywiście charakter pracy w gospodarstwach rolnych wiążący się z męczącą pracą powodującą ogólne osłabienie organizmu obojga małżonków. Nie można też całkowicie wykluczyć tego, że rodziny rolnicze mógł cechować ogólnie niższy stopień zamożności niż społeczność rzemieślniczą, co mogło wpływać na niższą dzietność małżeńską.

Wydaje się, że wśród katolickich mieszkańców Szczekocin pozycja społeczna rodziców była wprostproporcjonalna do liczby dzieci w rodzinie. Działo się tak zapewne za sprawą lepszych warunków życia, bogatszego i bardziej zróżnicowanego pożywienia, mniejszego obciążenia pracą czy lepszej opieki medycznej[352].

Spośród zrekonstruowanych rodzin chrześcijańskich najwięcej dzieci doczekali się Antoni Feliks Gierczycki (krawiec) wraz ze swoją żoną Katarzyna Eufrozyną Zientarską. W trakcie trwającego 33 lata małżeństwa urodziło się im dziewięcioro dzieci, którymi były: Antoni (ur. 1813 r.), Ludwik (ur. 1814 r.), Julianna Teofila (ur. 1815 r.), Leon i Agnieszka (ur. 1821 r.), Florian Wojciech (ur. 1826 r.), Karol (ur. 1830 r.), Marcin (ur. 1833 r.) oraz Piotr (ur. 1837 r.)[353].

Zrekonstruowane rodziny żydowskie posiadały średnio 3,7 dzieci, a wiec nieco mniej niż w przypadku rodzin chrześcijańskich. Mniejsza liczba dzieci w rodzinach żydowskich

[352] Taka prawidłowość występowała chociażby w parafiach Kochłowice, Strzelce Opolskie, Toszek oraz Witków Śląski, gdzie w rodzinach o wyższym statusie społecznym przychodziło na świat więcej dzieci niż w rodzinach znajdujących się niżej w hierarchii społecznej. P. Kwapulińska, *Rodzina*, s.125-127; J. Spychała, *Rodzina…*, s. 14-17; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…*, s. 82-83; K. Iluk, op. cit., s. 55-56.

[353] APJ, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Goleniowach*, sygn. 11a, s. 2v; sygn. 13, s. 12; sygn. 16, s. 2; sygn. 20, s. 5v; ADK, *Księgi metrykalne parafii Szczekociny*, sygn. KM 17, s. 8; KM 18, s. 4v; KM 19, s. 7; KM 32, s. 3, 24, 40v.

była niewątpliwie wynikiem słabszej rejestracji zjawiska urodzeń, co wykazano we wcześniejszej części pracy.

Podobnie jak u katolików, także i w przypadku szczekocińskich izraelitów dały się zaobserwować niewielkie różnice w ilości dzieci, jakie istniały pomiędzy dwoma grupami społeczno-zawodowymi. Rodziny żydowskie, w których podstawą utrzymania był handel miały średnio 3,8 dzieci, natomiast rodziny żydowskich rzemieślników cechowała niższa dzietność, która wynosiła 3,5 dzieci w rodzinie. Nie były to jednak różnice duże, co może przemawiać za stwierdzeniem , iż status majątkowy, warunki egzystencji oraz obyczaje były w rodzinach handlarzy i rzemieślników zbliżone.

Przy rozpatrywaniu problemu dzietności nie należy także całkowicie odrzucać aspektu przypadkowości. Oprócz przyczyn ekonomicznych, społecznych czy zdrowotnych, zjawisko urodzeń było także kształtowane w mniejszym lub większym stopniu przez czynniki losowe.

Spośród szczekocińskich wyznawców judaizmu małżeństwem, które doczekało się największej liczby potomków byli Zaywel Lenczner (przekupniarz) i jego żona Ryfka Apfel. Z tego związku przyszły na świat: Lejb (ur. 1817 r.), Berek (ur. 1823 r.), Wolf (ur. 1824 r.), Herszlik (ur. 1825 r.), Tanbe Szandla (ur. 1828 r.), Izrael (ur. 1831 r.), Cizia (ur. 1834 r.) oraz Szaja[354].

4. Prokreacja kobiet

Wiek kobiet pochodzących z rodzin katolickich zarejestrowany przy pierwszym oraz przy ostatnim porodzie był prawie identyczny wśród przedstawicielek obu grup zawodowych. W szczekocińskich rodzinach rzemieślniczych kobiety rodziły pierwsze dziecko mając średnio 23,2 lat, co stanowi wynik bardzo zbliżony do wyników uzyskanych

[354] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr FC 1001, s. 8; APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn. 1, s 8, 12, 18v, 24, 36v, 42, 51.

w innych parafiach[355] natomiast ostatnie dziecko przychodziło na świat, kiedy jego matka liczyła średnio 37,5 lat[356]. Kobiety pochodzące z rodzin rolniczych pierwsze dziecko rodziły w wieku 23,9 lat a ostatnie mając 36,6 lat.

Długość okresu reprodukcyjnego kobiet była czynnikiem bardzo istotnym z punktu widzenia dzietności albowiem im dłuższy był okres reprodukcyjny tym większe było prawdopodobieństwo powiększenia się rodziny. Jego średnia długość wynosiła wśród kobiet z rodzin rzemieślniczych 14,3 lat a wśród matek z rodzin chłopskich trwała ona nieco krócej, mianowicie 13,4 lat[357].

Okres reprodukcyjny podlegał w sposób oczywisty pewnym uwarunkowaniom społeczno-obyczajowym, ponieważ wiek, w którym kobiety zawierały małżeństwa miał wpływ na późniejsze urodzenia. Jego długość była także ograniczona biologicznie i przyjmuje się, że trwała do piętnastego do czterdziestegodziewiątego roku życia[358].

Najmłodszymi matkami, które zostały wzmiankowane w metrykach szczekocińskich były zostały Józefa Łapczyńska (żona organisty kościoła szczekocińskiego) oraz Katarzyna Wojciechowska (żona tkacza). Obie liczyły w chwili narodzin swoich pierwszych dzieci 17 lat[359]. Z kolei najstarszą kobietą, która doczekała się potomka była Tekla Kowalska. W momencie przyjścia na świat swojej córki miała ona 46 lat[360].

W społeczności szczekocińskich izraelitów kobiety pochodzące z rodzin handlarzy rodziły swoje pierwsze dziecko nieco później niż kobiety z rodzin chrześcijańskich. Żydówki

[355] W Strzelcach Opolskich i w Spytkowicach chwili narodzin pierwszego dziecka matki liczyły średnio 24 lata. Prawie identyczny wiek miały kobiety w Toszku (24,1) lat, natomiast wyższy wiek odnotowano w Rząśniku, mianowicie 26 lat. J. Spychała, *Rodzina*…, s. 31; M. Bodzenta, op. cit., s. 75; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…*, s. 89; K. Górna, *Analiza*…, s. 197.

[356] W niektórych parafiach wiek kobiet w chwili ostatniego porodu był wyższy niż w Szczekocinach np. w Spytkowicach (39,7 lat) lub niższy np. w parafiach Toszek (34,1 lat) oraz Witków Ślaski (34,2 lat). M. Bodzenta, op. cit., s. 76; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina…*,s. 91, K. Iluk, op. cit., s. 56.

[357] W innych ośrodkach długość okresu reprodukcyjnego wahała się od wartości stosunkowo niskich np. 7,5 lat w parafii Witków Śląski, do wartości ogólnie wysokich jak np. w parafii Spytkowice, gdzie wynosił on 16 lat. K. Iluk, op. cit., s. 56; M. Bodzenta, op. cit., s. 76.

[358] J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1980, s. 178; J. Michalewicz, op. cit., s. 207.

[359] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr FC 962, s. 22; FC 989, s. 13.

[360] Tamże, Mikr. Nr FC 968, s. 45.

te w chwili przyjścia na świat ich pierwszego potomka miały średnio 24,2 lata a w momencie ostatniego porodu ich średni wiek matek wynosił 34,3 lat. Wiek kobiet z rodzin rzemieślniczych przy pierwszym porodzie liczył średnio 22,4 lata, a przy ostatnim 36,6 lat. Fakt ten jest zastanawiający albowiem wyznawcy judaizmu zawierali związki małżeńskie będąc w młodszym wieku niż ich chrześcijańscy odpowiednicy.

Akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego ze Szczekocin jako najmłodszą matkę wymieniają siedemnastoletnią Ryfke Maior (żonę kupca), natomiast najstarszą matką wśród szczekocińskich żydówek była Estera Zaynar (żona krawca) mająca w chwili narodzin swojego ostatniego dziecka 44 lata[361].

5. Prokreacja mężczyzn

Liczebność rodzin szczekocińskich zależała oczywiście, oprócz zdolności rozrodczej kobiet, od zdolności prokreacyjnej mężczyzn. W rodzinach chrześcijańskich mężczyźni pracujący w zawodach rzemieślniczych w chwili przyjścia na świat ich pierwszego dziecka mieli średnio 27,3 lat[362]. Byli on zarazem starsi od swoich małżonek, co wynikało z faktu, iż wstępowali oni w związki małżeńskie później niż kobiety. W momencie narodzin ostatniego dziecka mężczyźni liczyli średnio 40,6 lat a okres reprodukcji dla trwał u nich średnio 14,3 lat, co stanowi wartość nieco niższą niż w przypadku kobiet[363].

[361] W aktach stanu cywilnego znajduje się co prawda zapis wedle, którego niejaka Estera Wolf (żona *przekupniarza*) miała w chwili narodzin swojego dziecka 63 lata, jednakże jej wiek był niemal z całkowitą pewnością spisany błędnie. APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr FC 972, s. 30; Mikr. nr FC 981, s. 2; FC 972, s. 21.

[362] Dla porównania w parafii Spytkowice wiek mężczyzn w chwili narodzin pierwszego dziecka wynosił 30,8 lat a w Krasnem 28,5 lat. M. Bodzenta, op. cit., s. 77; S. Rejman, op. cit., s. 192.

[363] W Spytkowicach wiek mężczyzny w chwili przyjścia na świat ostatniego dziecka wynosił 45 lat a długość okresu prokreacji liczyła tam 16,3 lat. M. Bodzenta, op. cit., s. 77.

W rodzinach chłopskich mężczyźni w momencie przyjścia na świat ich pierwszego potomka mieli średnio 25,7 lat, natomiast w momencie narodzin ostatniego dziecka liczyli 40,1 lat. Długość okresu reprodukcyjnego była w tej grupie zawodowej nieznacznie wyższa niż w społeczności rzemieślniczej miasta, albowiem wynosiła 14,4 lat.

W parafii szczekocińskiej najmłodszymi ojcami wzmiankowanymi w źródłach było dwóch dwudziestoletnich mężczyzn: Piotr Jarmudnowicz (mieszczanin włościanin) oraz Jacenty Wrocławski (kramarz komory celnej), natomiast najstarszym ojcem był Franciszek Gryszka (komornik), który w chwili narodzin ostatniego potomka liczył sobie 70 lat[364].

W społeczności izraelickiej Szczekocin mężczyźni pochodzący z grupy zawodowej zajmującej się handlem w chwili narodzin pierwszego dziecka mieli średnio 26,5 lat a w chwili przyjścia na świat ostatniego dziecka ich wiek wynosił 37,9 lat. Okres prokreacyjny u mężczyzn trwał 11,4 lat, co było wartością niższą niż analogiczny wskaźnik zaobserwowany wśród społeczności katolickiej. Ustalenie to jest kolejnym elementem wyjaśniającym niższą dzietność w rodzinach żydowskich niż w rodzinach chrześcijańskich.

Prokreacja mężczyzn zbadana wśród rzemieślników izraelickich przedstawiała się bardzo podobnie jak w przypadku handlarzy. U rzemieślników pierwsze dziecko przychodziło na świat gdy mieli oni średnio 25,6 lat, natomiast ostatnie rodziło się gdy mieli oni 36,9 lat, co powodowało, iż okres reprodukcyjny mężczyzn w tej grupie zawodowej wynosił 11,3 lat.

6. Trwanie małżeństwa

Małżeństwa zawierane wśród katolickich mieszkańców miasta zajmujących się rzemiosłem trwały średnio 22,4 lata, natomiast związki rolników trwały nieznacznie krócej, bo 20,8 lat. Związki małżeńskie ulegały rozpadowi na skutek śmierci jednego ze

[364] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr FC 1001, s. 12; FC 989, s. 13; FC 972, s. 3.

współmałżonków, ponieważ w społeczności katolickiej nie istniała możliwość rozwiązania małżeństwa poprzez rozwód. Zarówno wśród rzemieślników jak i wśród rolników do większości rozpadów doszło za sprawą śmierci kobiet.

Najdłużej przetrwało małżeństwo Franciszka Pasierbińskiego (tkacza) z Karoliną Sachnowską. Uległo ono rozwiązaniu poprzez śmierć Franciszka po 59 latach od momentu zawarcia ślubu[365].

Wśród izraelickich rodzin rzemieślniczych średni czas trwania związku małżeńskiego wynosił 15,3 lat, a wśród rodzin handlarzy małżeństwa rozpadały się średnio po okresie 16,8 lat. Fakt, iż małżeństwa osób wyznania mojżeszowego rozpadały się szybciej niż w przypadku małżeństw chrześcijańskich może dodatkowo wyjaśniać niższą dzietność zaobserwowaną wśród wyznawców judaizmu.

Najdłużej przetrwał związek Moszka Szajowicza (mydlarza) i Kelli Herszlikowej, który skończył się dopiero po 48 latach od chwili ślubu[366].

Podobnie jak w przypadku katolików tak i u żydów większość związków rozpadło się z powodu śmierci kobiet. Pomimo tego, że większość małżeństw przestawała istnieć z przyczyn naturalnych, to szczekocińskim żydom znana była także instytucja rozwodu i w aktach stanu cywilnego wyznania mojżeszowego ze Szczekocin zachowały się informacje o trzech osobach określanych mianem rozwodników, którymi byli Gerson Tarbczek, Marek Plener oraz Majer Zylberminty[367].

[365] ADK, *Księgi metrykalne parafii Szczekociny*, sygn. KM 50, s. 75; AUSCSz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z 1910 r.*, s. 94v.
[366] APCz, *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikr. nr FC 1001, s. 12; FC 1124, s. 78.
[367] APCz, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z 1898 r.*, s. 46; APJ, *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn. 3, s. 6, 44v.

Zakończenie

Coraz prężniej rozwijające się badania demograficzne wykorzystujące jako podstawę źródłową księgi metrykalne oraz rosnące zapotrzebowanie ze strony regionalistyki na stały u podstaw wyboru tematu niniejszej pracy. Założeniem autora było ukazanie struktury społeczeństwa Szczekocin w okresie transformacji demograficznej na ziemiach polskich, a także próba znalezienia odpowiedzi na pytania czy pod względem demograficznym to małe miasteczko Królestwa Polskiego przypominało czy też różniło się od innych ośrodków.

Księgi metrykalne parafii szczekocińskiej a także akta stanu cywilnego szczekocińskiej gminy izraelickiej z lat 1808-1914 stanowią materiał źródłowy cechujący się wysoką wiarygodnością a zarazem przydatnością do studiów nad lokalnymi społecznościami. Metryki chrztów, ślubów oraz pogrzebów stanowią bowiem kopalnie informacji o fundamentalnych wydarzeniach wpisujących się w cykl ludzkiego życia. Fakt, iż oprócz ksiąg metrykalnych prowadzonych przez instytucje Kościoła katolickiego zachowały się także akta metrykalne dotyczące ludności żydowskiej umożliwił uchwycenie różnic i podobieństw istniejących pomiędzy chrześcijanami a żydami żyjącymi obok siebie na terenie Szczekocin.

Pomimo tego, iż niniejsza praca ma w założeniu przede wszystkim charakter statystyczny to dla pełniejszego ujęcia tematu analiza nienominatywna materiału źródłowego została uzupełniona o analizę nominatywną wnoszącą wiele cennych informacji o rodzinach szczekocińskich.

Szczegółowo przeprowadzone badania takich problemów demograficznych jak urodzenia, małżeństwa oraz zgony wykazały daleko posunięte podobieństwo występujące pomiędzy mieszkańcami wiejskiej części parafii Szczekociny a mieszkańcami samego miasta. Co więcej, w trakcie studiów nad demografią ludności żydowskiej okazało się, iż pod

wieloma względami przypominała ona ludność chrześcijańską a istniejące oczywiście pewne różnice wynikały najczęściej z odmienności religijnej.

Analiza poszczególnych aspektów demograficznych uprawnia do stwierdzenia, iż dla katolików oraz dla izraelitów bardzo istotnym elementem codziennego życia była religia. Obie grupy stosowały się bowiem ściśle do zakazów i nakazów właściwych danemu wyznaniu.

W świetle źródeł metrykalnych obydwie społeczności wydają się być grupami zamkniętymi, mało otwartymi na przybyszów z innych terenów, a także na osoby chcące zmieniać swój status społeczny oraz zawodowy. Tradycyjność i konserwatyzm, niewątpliwie ograniczające w pewien sposób poszczególne jednostki dawały jednak poczucie stabilizacji, a także bezpieczeństwa, co nie powinno dziwić zwarzywszy na liczne zagrożenia i niepewność ludzkiego losu.

Obie grupy zmagały się z tymi samymi trudnościami, tak charakterystycznymi dla XIX i początku XX wieku jak sezonowe braki żywności czy często pojawiające się klęski elementarne, wobec których ludność najczęściej bywała bezradna.

Pomimo niewątpliwej trudności codziennej egzystencji od lat osiemdziesiątych XIX wieku następowała stopniowa poprawa jakości życia na terenie Szczekocin, której to beneficjentami byli wszyscy jego mieszkańcy. Zmiany w infrastrukturze takie jak brukowanie ulic, zakładanie nowych studni, translacja cmentarzy poza obręb miasta doprowadziły do poprawy sytuacji sanitarnej, co z czasem dało skutek w postaci wzrostu długości życia mieszkańców. Analiza ruchu naturalnego, przyrostu naturalnego oraz szybko rosnącej liczby ludności pozwoliły na uchwycenie najważniejszych momentów w demograficznych dziejach tego miasteczka.

Najbardziej wyraziste różnice pomiędzy chrześcijanami a wyznawcami judaizmu jakie udało się zaobserwować w toku badań nad ludnością Szczekocin dotyczyły struktury zawodowej. Handel był całkowicie zdominowany przez izraelitów, którzy dodatkowo posiadali silną pozycję w takich rzemiosłach jak garbarstwo, czapkarstwo, a także krawiectwo. Wśród katolików dominowały inne rzemiosła, mianowicie szewstwo, garncarstwo, bednarstwo oraz stolarstwo. Dodatkowo prawie jedna trzecia mieszkańców miasta zajmowała się pracą w gospodarstwach rolnych, co nie pozostało bez wpływu na fakt iż obie części parafii miejska i wiejska były pod wieloma względami podobne.

Rezultaty badań nad ludnością Szczekocin w okresie 1808-1914 w ocenie autora stanowią niewątpliwie pewien wkład w poznanie dziejów Szczekocin i okolic. Niemniej jednak ustalenie nowych faktów zawsze pociąga za sobą nowe pytania oraz postulat kolejnych studiów. Nie inaczej jest i w przypadku niniejszej pracy. Rosnące zainteresowanie historyków źródłami metrykalnymi, a także powstanie w ostatnim dwudziestoleciu licznych towarzystw historyczno-kulturalnych dodatkowo przemawiają za podjęciem dalszych badań nad dziejami Szczekocin oraz regionu.

Wykaz skrótów

AACz - Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej

ADK - Archiwum Diecezji Kieleckiej

APCz - Archiwum Państwowe w Częstochowie

APJ - Archiwum Państwowe w Jędrzejowie

APK -Archiwum Państwowe w Kielcach

APR- Archiwum Państwowe w Radomiu

AUSCSz - Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Szczekocinach

KHKM- Kwartalnik Historii Kultury Materialnej

NP - Nasza Przeszłość

PDP - Przeszłość Demograficzna Polski

RDSG - Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych

SG - Studia Gnesnensia

SGHKP - Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich

SŚ – Studia Śląskie

ŚKHS - Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka

ŚSD - Śląskie Studia Demograficzne

Spis tabel

Tabela nr 1. Liczba ludności parafii Szczekociny z lat 1902, 1903, 1906…….....41

Tabela nr 2. Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….75

Tabela nr 3. Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….76

Tabela nr 4. Struktura nowożeńców według wieku i stanu cywilnego w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913……...79-80

Tabela nr 5. Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914……...88-90

Tabela nr 6. Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914……92-93

Tabela nr 7. Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1914……..96-98

Tabela nr 8. Średnia arytmetyczna, mediana i dominanta urodzeń, ślubów oraz zgonów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914……...153

Tabela nr 9. Średnia arytmetyczna, mediana i dominanta urodzeń, ślubów oraz zgonów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914……..153

Tabela nr 10. Średnia arytmetyczna, mediana i dominanta urodzeń, ślubów oraz zgonów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….154

Tabela nr 11. Urodzenia, małżeństwa i zgony w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….164-167

Tabela nr 12. Urodzenia, małżeństwa i zgony w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….167-169

Tabela nr 13. Urodzenia, małżeństwa i zgony w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913……..169-172

Tabela nr 14. Przyrost naturalny i współczynnik dynamiki demograficznej parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914……...181-183

Tabela nr 15. Przyrost naturalny i współczynnik dynamiki demograficznej parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914……...……183-186

Tabela nr16. Przyrost naturalny i współczynnik dynamiki demograficznej w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….186-188

Tabela nr 17. Liczba ludności parafii Szczekociny w 1834 r……....191

Tabela nr 18. Liczba ludności parafii Szczekociny w 1835 r…….191

Tabela nr 19. Liczba ludności parafii Szczekociny w 1849r…….…….193

Tabela nr 20. Liczba ludności parafii Szczekociny w 1850 r…….196

Tabela nr 21. Interwały pomiędzy kolejnymi urodzeniami w rodzinach rzemieślniczych oraz rolniczych w części miejskiej parafii Szczekociny w latach 1808-1914 w miesiącach…...……228

Tabela nr 22. Interwały pomiędzy kolejnymi urodzeniami w rodzinach rzemieślniczych oraz rolniczych w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913 w miesiącach…….229

Spis wykresów

Wykres nr 1. Sezonowość miesięczna ślubów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….....61

Wykres nr 2. Sezonowość miesięczna ślubów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….61

Wykres nr 3. Sezonowość miesięczna ślubów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….61

Wykres nr 4. Sezonowość tygodniowa ślubów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….67

Wykres nr 5. Sezonowość tygodniowa ślubów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….67

Wykres nr 6. Sezonowość tygodniowa ślubów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….68

Wykres nr 7. Struktura małżeństw według stanu cywilnego nowożeńców w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914……81

Wykres nr 8. Struktura małżeństw według stanu cywilnego nowożeńców w parafii Szczekociny (wiejska miejska) w latach 1808-1914……82

Wykres nr 9. Struktura małżeństw według stanu cywilnego nowożeńców w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913……...82

Wykres nr 10. Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914……90

Wykres nr 11. Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914……92

Wykres nr 12. Pochodzenie terytorialne osób biorących ślub w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913……..98

Wykres nr 13. Sezonowość miesięczna urodzeń w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….109

Wykres nr 14. Sezonowość miesięczna urodzeń w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….……110

Wykres nr 15. Sezonowość miesięczna urodzeń w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913……...110

Wykres nr 16. Struktura imion męskich w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914 w procentach……..117

Wykres nr 17. Struktura imion żeńskich w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914 w procentach……..118

Wykres nr 18. Struktura imion męskich w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913 w procentach……..119

Wykres nr 19. Struktura żeńskich męskich w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913 w procentach……..120

Wykres nr 20. Sezonowość miesięczna zgonów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….137

Wykres nr 21. Sezonowość miesięczna zgonów w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….137

Wykres nr 22. Sezonowość miesięczna zgonów w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….138

Wykres nr 23. Struktura zgonów według płci i wieku w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….144

Wykres nr 24. Struktura zgonów według płci i wieku w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….145

Wykres nr 25. Struktura zgonów według płci i wieku w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….146

Wykres nr 26. Średnia długość życia ludności w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914……..…149

Wykres nr 27. Średnia długość życia ludności w parafii Szczekociny (część wiejska) w latach 1808-1914…….....150

Wykres nr 28. Średnia długość życia ludności w okręgu bożniczym Szczekociny w latach 1808-1913…….……150

Wykres nr 29. Liczba ludności parafii Szczekociny w latach 1834-1914…….….209

Wykres nr 30. Struktura zawodowa mieszkańców parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….....213

Wykres nr 31. Struktura zawodowa rzemieślników w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….216

Wykres nr 32. Struktura zawodowa chłopów w parafii Szczekociny (część miejska) w latach 1808-1914…….217

Wykres nr 33. Struktura zawodowa mieszkańców okręgu bożniczego Szczekociny w latach 1808-1913…….219

Wykres nr 34. Struktura zawodowa rzemieślników okręgu bożniczego Szczekociny w latach 1808-1913…….221

Wykres nr 35. Struktura zawodowa mieszkańców okręgu bożniczego Szczekociny zajmujących się handlem w latach 1808-1913……....223

Mapa diecezji kieleckiej z 1890 r……..20

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Częstochowie

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, Mikrofilmy nr. FC. 959-1083; FC. 2404-2410.

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z lat 1885-1905* (księgi z tego okresu nie zostały zmikrofilmowane. Każda kolejna księga posiada oznaczenie od 1885 do 1905 oznaczające rok, którego dotyczy).

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach-Zarzeczu*, Mikrofilm nr. FC. 916-958, FC. 2397-2403, pozostałe księgi z okresu 1885-1887 nie zostały jeszcze zmikrofilmowane a oryginały posiadają oznaczenia od 1885 do 1887.

- *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, Mikrofilm. nr. FC. 1084-1130, FC. 2411-2417, pozostałe księgi z lat 1885-1889, 1893-1901, 1902-1905 udostępniane są jako pojedyncze księgi.

Archiwum Państwowe w Jędrzejowie odział Archiwum Państwowego w Kielcach

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Goleniowach*, sygn. 1-19.

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach*, sygn. 1-4, 6, 8, 10, 12, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31.

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach-Zarzeczu*, sygn., 5, 7, 9, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30.

- *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach*, sygn., 1-4.

Archiwum Państwowe w Kielcach

- Rząd Gubernialny Radomski, *Studnie i bruki miasta 1837-1853*, sygn. 2852-2853; *Szczekociny, Szpital 1841-1843*, sygn. 10628.

Archiwum Państwowe w Radomiu

- *Zarząd Dóbr Państwowych, Spis tabelaryczny majątku duchownego*, sygn. 283.

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej

- Księgi konsystorskie i dziekańskie. *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego tyczące się kościoła parafialnego w Kłobucku – Pismo nr 1690 z dnia 3 lipca 1833 r. Prokuratura Królewskiego przy Trybunale Cywilnym Pierwszej Instancji Województwa Kaliskiego do prezesa Konsystorz Generalnego Kaliskiego.* Sygn. II 117, s. 132

Archiwum Diecezji Kieleckiej

- *Księgi metrykalne parafii Szczekociny*, sygn. KM 1-99.

- Akta Kurialne Ogólne, *Wizytacje dziekańskie*, sygn. OD-5/3-35.

- Akta Kurialne Ogólne, *Wykazy statystyczne ludności w parafiach według dekanatów*, sygn. OD 9/1-15abc.

- Akta Konsystorskie, *Akta parafii Szczekociny* 1820-1938, sygn. PS-31/1.

- Mapy, sygn. M 53.

Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Szczekocinach

- *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Szczekocinach z lat 1906-1914*

- *Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Szczekocinach z lat 1906-1910, 1912-1913*

Źródła drukowane

- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1878*, współwydany z: *Directorium officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno post bissextilem secundo embolismali 1878* […], Varsaviae [1878].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1879*, współwydany z: *Directorium officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno post bissextilem tertio 1879* […], Varsaviae [1879].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1880*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno bissextili 1880* […], Varsaviae [1880].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1881*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno comuni 1881* […], Varsaviae [1881].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1882*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno comuni1882* […], Varsaviae [1882].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1883*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno comuni 1883* […], Varsaviae [1883].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1884*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno bissextili 1884* […], Varsaviae [1884].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1885*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1885* […], Varsaviae [1885].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1886*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1886* […], Varsaviae [1886].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1887*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1887* […], Varsaviae [1887].

- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1888,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini bissextili 1888* […], Varsaviae [1888].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1889,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1889* […], Varsaviae [1889].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1890,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1890* […], Varsaviae [1890].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1891,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1891* […], Varsaviae [1891].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1892,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1892* […], Varsaviae [1892].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1893,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1893* […], Varsaviae [1893].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1894,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1894* […], Varsaviae [1894].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1895,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1895* […], Varsaviae [1895].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1896,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1896* […], Varsaviae [1896].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1897,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1897* […], Varsaviae [1897].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1898,* współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1898* […], Varsaviae [1898].

- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1899*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1899* […], Varsaviae [1899].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1900*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1900* […], Varsaviae [1900].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1901*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1901* […], Varsaviae [1901].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1902*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1902* […], Varsaviae [1902].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1903*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1903* […], Varsaviae [1903].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1904*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1904* […], Varsaviae [1904].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1905*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1905* […], Varsaviae [1905].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1906*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1906* […], Varsaviae [1906].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1907*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1907* […], Varsaviae [1907].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1908*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1908* […], Varsaviae [1908].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1909*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1909* […], Varsaviae [1909].

- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1910*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1910* […], Kielciis [1910].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1911*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1911* […], Varsaviae [1911].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini bissextili 1912*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi in dioecesi Kielcensi pro anno domini 1912* […], Varsaviae [1911].
- *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri dioecezi Kielcensi* […] *pro anno domini 1914*, współwydany z: *Ordo officii divini rite persolvendi sacrique celebrandi pro dioecesi Kielcensi pro anno domini 1914* […], Varsaviae [1914].

Opracowania

- M. Bodzenta, *Ludność wsi Spytkowice pod Krakowem w latach 1786-1848*, Kraków 2007. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. K. Zamorskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- E. Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w II poł. XVIII w.*, PDP T. III, 1969, s. 173-202.

- F. Bujak, *Limanowa. Miasteczko w powiecie zachodniej Galicyi. Stan społeczny i gospodarczy*. Kraków 1902.

- D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Rodzina w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 2001, s. 75-109.

- D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 47-68.

- D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Urodzenia w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 39-67.

- D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony w parafii toszeckiej w latach 1789-1877*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1996, s. 23-43.

- L. Frączek, *Ludność parafii Borzykowa w latach 1818-1918 w świetle metryk parafialnych*, Kraków 2004.

- L. Frączek, *Ludność parafii Przyłęk w latach 1808-1879 w świetle ksiąg metrykalnych*, (oryginał artykułu u autora).

- L. Frączek, *Ludność parafii Przełęk w latach 1880-1914 w świetle metryk parafialnych*, Kraków 2002. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. J. Michalewicza w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię, Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 2000.

- I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, KHKM, R. X, 1962, s. 103-121.

- I. Gieysztorowa, *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII-XVIII wieku*, KHKM, R. XIX 1971, s. 557-603.

- I. Gieysztorowa, *Od metryk do szacunków ludności*, KHKM, R. XII, 1964, s. 283-298.

- I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.

- H. Górecka, A. Janeczko, *Ruch naturalny ludności parafii Sławęcice w latach 1804-1870*, SŚ, T. 40 1982, s. 273-302.

- K. Górna, *Analiza demograficzna metryk dolnośląskiej parafii Rząśnik z lat 1794*-1874, PDP T. XVII, s. 185-205.

- K. Górna, *Sezonowość ruchu naturalnego ludności ewangelickiej parafii Rząśnik w latach 1794-1874*, ŚKHS 1984, nr. 4, s. 563-571.

- M. Górny, *Czas chrztu dzieci chłopskich w parafii Szaradowo w drugiej połowie XVIII w.*, „Studia Gnesnensia" T. 8, 1984-1985, s. 253-259.

- J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1980.

- K. Iluk, *Ludność parafii Witków Śląski w latach 1851-1898*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1998, T. IV, s. 7-61.

- B. Kowalik, *Nowy Targ 1867-1918. Pół wieku, które zmieniło oblicze miasta*, Nowy Targ 2006.

- T. Krotla, *Ludność parafii bielawskiej w latach 1766-1830 (na podstawie ksiąg metrykalnych)*, ŚKHS 46, 1991, s. 415-436.

- Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII-XVIII wieku*, Łódź 1975.

- C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

- C. Kuklo, *Funkcjonowanie społeczności parafialnej na tle analizy rejestracji chrztów parafii Trzcianne1600-1654* [w:] *Społeczeństwo staropolskie*, T. III red. A. Wyczański, Warszawa 1983, s. 189-227.

- C. Kuklo, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczpospolitej szlacheckiej*, Białystok 1998.

- C. Kuklo, *Ocena wiarygodności źródłowej rejestrów metrykalnych parafii Św. Krzyża Warszawie w XVIII wieku*, PDP T. 18, 1990, s. 205-227.

- C. Kuklo, *Próba sondażowego określenia wartości wybranych zespołów metrykalnych do badań nominatywnych*, PDP, T. XIII, 1981, s. 125-139.

- W. Kula, *Stan i potrzeby badań nad demografią historyczną dawnej Polski (do początków XIX wieku)*, RDSG XIII 1951, s. 23-110.

- C. Kuklo, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991.

- C. Kuklo, *Z badań demograficznych nad staropolska rodzina mieszczańską w XVIII wieku*, [w:] *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. J. Topolski, Lublin 1987, s. 343-355.

- B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, KHKM R. XIV, 1966, s. 65-75.

- B. Kumor, *Przepisy prawne w sprawie chrztu dzieci w XVI-XVIII w.*, PDP, T. IX, 1976, s. 41-56.

- P. Kwapulińska, *Rodzina w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 2001, s.111-167.

- P. Kwapulińska, *Śluby w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 69-110.

- P. Kwapulińska, *Urodzenia w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 67-89.

- P. Kwapulińska, *Zgony w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1996, s. 44-76.

- Z. Kwaśny, *Z najnowszych badań nad rozwojem demograficznym ludności Śląska w XVIII i XIX wieku*, ŚKHS T. 43 1988, s. 285-298.

- J. Laberschek, *Dzieje Szczekocin w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Włoszczowskie zeszyty historyczne*, R. VI 2001, T. II, s. 16-19.

- Laberschek, *Początki i rozwój miasta Szczekociny do końca XV. Uwagi do genealogii Szczekocińskich herbu Odrowąż*, [w:] *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu*, red. O. Dyba, S. Kołodziejski, R. Marcinek, Kraków 1999, s. 105-117.

- A. Łuczkiewicz, *Ludność Bęczyna w latach 1786-1913*, Kraków 2007, Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. K. Zamorskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- J. Michalewicz, *Elementy demografii historycznej. Materiały do wykładów, ćwiczeń i metodyki prac* badawczych, Warszawa 1979.

- P. Miodunka, *Społeczność małych miast południowej Małopolski w XVI-XVIII wieku*, Kraków 2009. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. K. Zamorskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- J. Muszyńska, *Ludność Żydowska w Szczekocinach w końcu XVIII wieku*, [w:] *Miedzy Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*. T. II, red. G. Miernik, Kielce 2001, s.185-190.

- J. Muszyńska, *Żydzi szczekocińscy. Osoby, miejsca, pamięć*, red. M. Galas i M. Skrzypczyk, Kraków-Budapeszt 2008.

- *Obyczaje w Polsce od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. Chwalba, Warszawa 2005.

- W. Pasieka, *Śluby w parafii opolskiej w latach 1801-1850*, PDP T. 21, s. 35-86.

- Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII-XX w. Studium demograficzne*, Warszawa-Wrocław 1990.

- A. Pieczykura, *Kronika Szczekocin*, Szczekociny-Kielce, 2004.

- *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, T. I-II.

- B. Puczynski, *Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII wieku,* PDP, T. 5, 1972, s. 15-64.

- B. Rapacz, *Ludność Głuchołaz w latach 1890-1910*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, T. IV, Wrocław 1998, s. 63-105.

- S. Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784-1880. Studium demograficzno-historyczne*. Rzeszów 2006.

- *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, Warszawa 1880–1902.

- *Społeczeństwo Polskie od X do XX wieku*, red. I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Ziętara, J. Żarnowski, Warszawa 1999.

- J. Spychała, *Rodzina w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 2001, s. 7-74.

- J. Spychała, *Śluby w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 7-45.

- J. Spychała, *Urodzenia w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1995, s. 6-38.

- J. Spychała, *Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766-1870*, ŚSD, red. Z. Kwaśny, Wrocław 1996, s. 9-26

- Z. Sułkowski, *Ewidencja ruchu naturalnego ludności oparta na dawnych metrykach parafialnych (Projekt ujednoliconego systemu gromadzenia danych)*, PDP T. IV, 1971, s. 3-20.

- Z. Sułkowski, *O właściwą metodę wykorzystania metryk kościelnych dla badań demograficznych*, KHKM R. X, 1962, s. 81-101.

- S. Szuro, *Parafia w Żarnowcu*, [w:], *Żarnowiec szkice z dziejów*, red. W. Passowicz, Kraków 1998.

- R. Ślęzak, *Dekanat Włoszczowski (1867-1918)*, Kielce 2004.

- J. Wiśniewski, *Historyczny opis miast, kościołów, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, Majówka Opoczyńska 1932.

- W. P. Wlaźlak, Działalność oświatowa ks. Ludwika Zaborskiego w Powiecie Pileckim (1817-1821), NP, T. 105, 2006, s. 148-149.

- Ks. W. P. Wlaźlak, *Katalog mikrofilmów najstarszych ksiąg metrykalnych z terenu diecezji częstochowskiej*, Kraków 2008.

- W. Wlaźlak, *Organizacja i działalność Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego w latach 1819-1918*, Częstochowa 2004.

- K. Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857-1910*, Kraków-Warszawa 1989.

- K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 1991.

- L. A. Zyblikiewicz, *Kobieta w Krakowie w 1880 r. w świetle ankiet powszechnego spisu. Studium demograficzne*, Kraków 1999.

- *Żydzi szczekocińscy. Osoby, miejsca, pamięć*, red. M. Galas, M. Skrzypczyk, Kraków-Budapeszt 2008.

Aneks

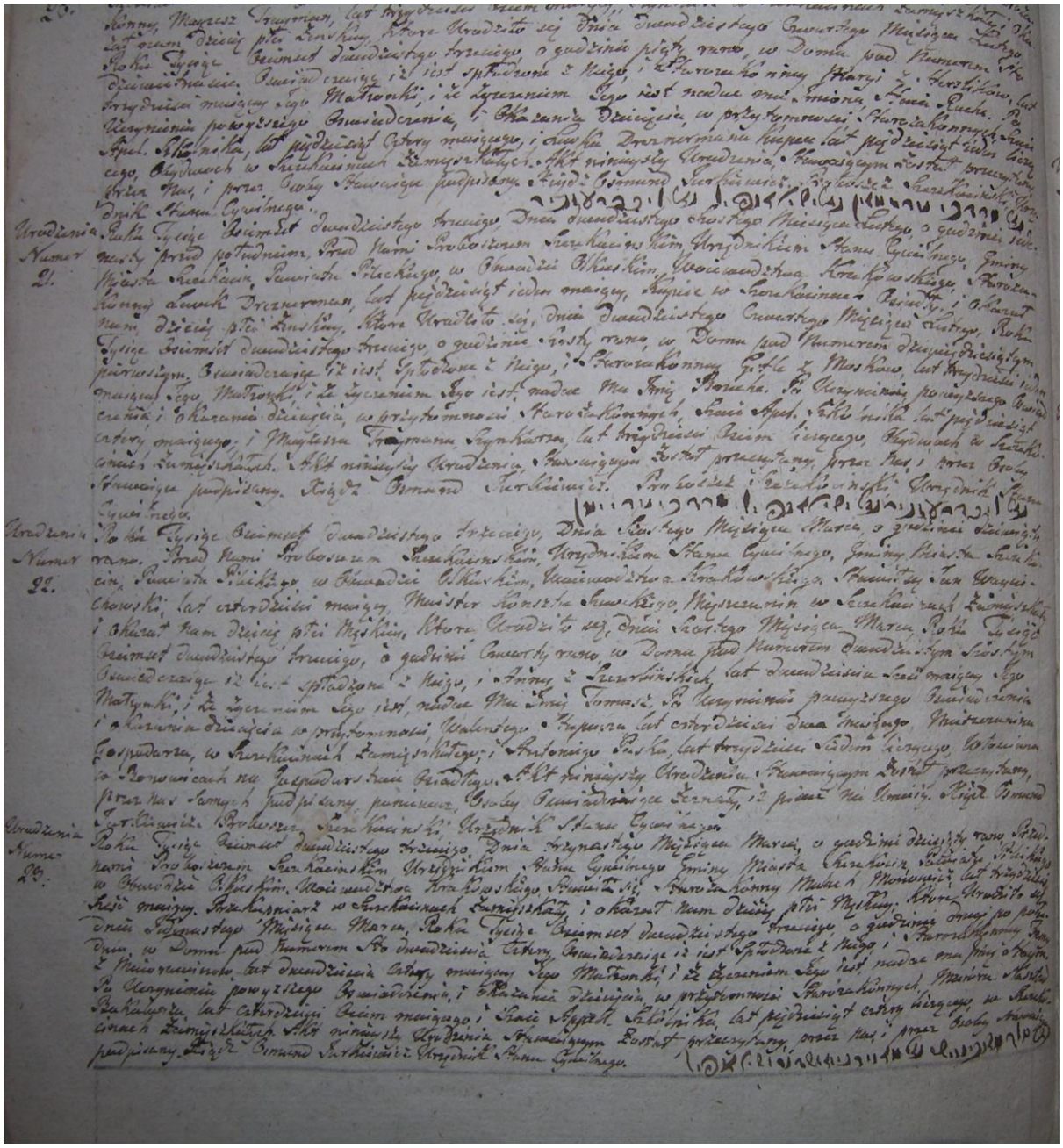

Akta stanu cywilnego parafii Szczekociny z roku 1823.
ADK, Księgi metrykalne parafii Szczekociny, sygn. 24, s. 4.

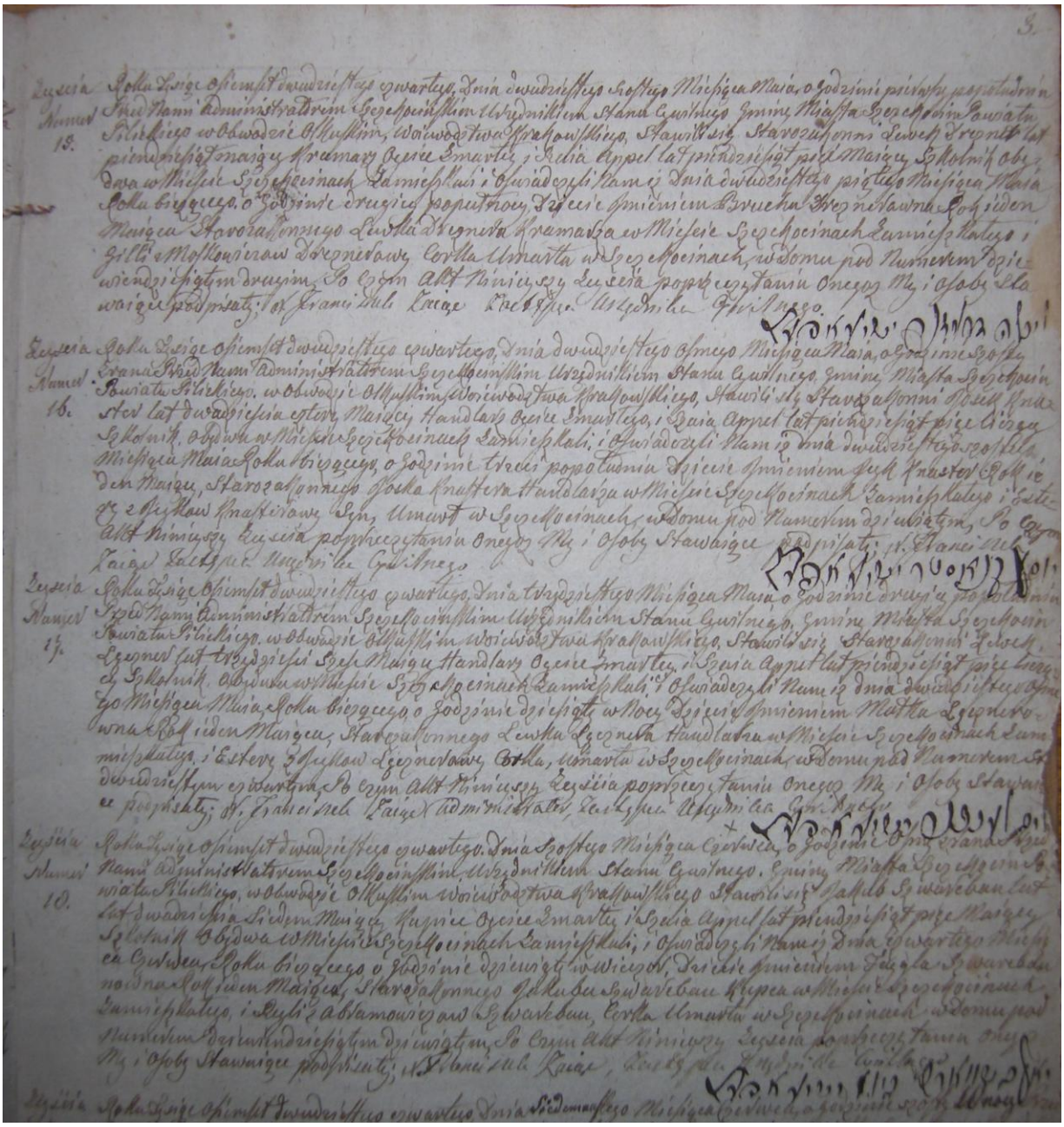

Akta stanu cywilnego parafii Szczekociny z roku 1824.
ADK, Księgi metrykalne parafii Szczekociny, sygn. 93, s. 3.

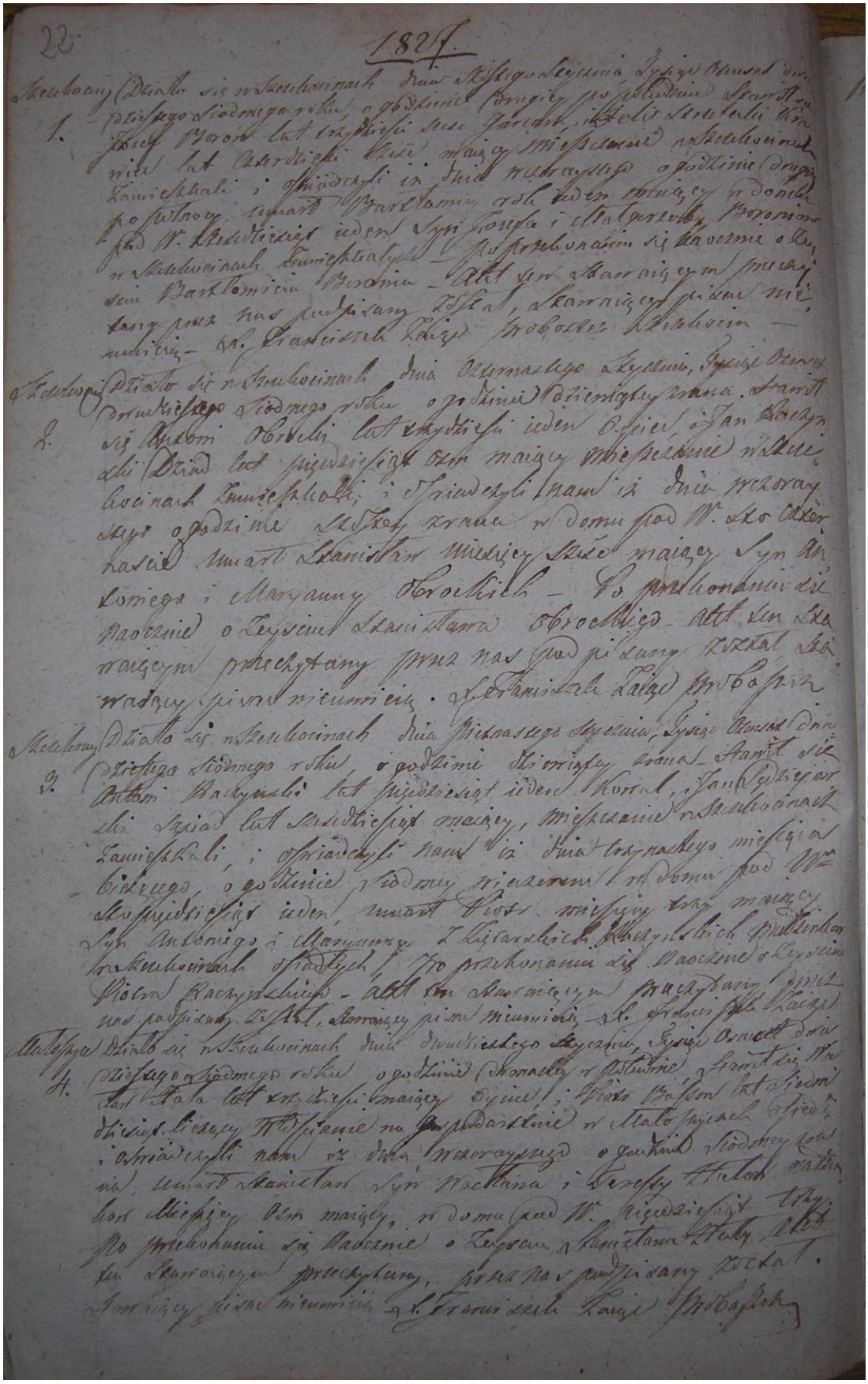

Akta metrykalne parafii Szczekociny z roku 1827.
ADK, Księgi metrykalne parafii Szczekociny, sygn. 32, s. 22.

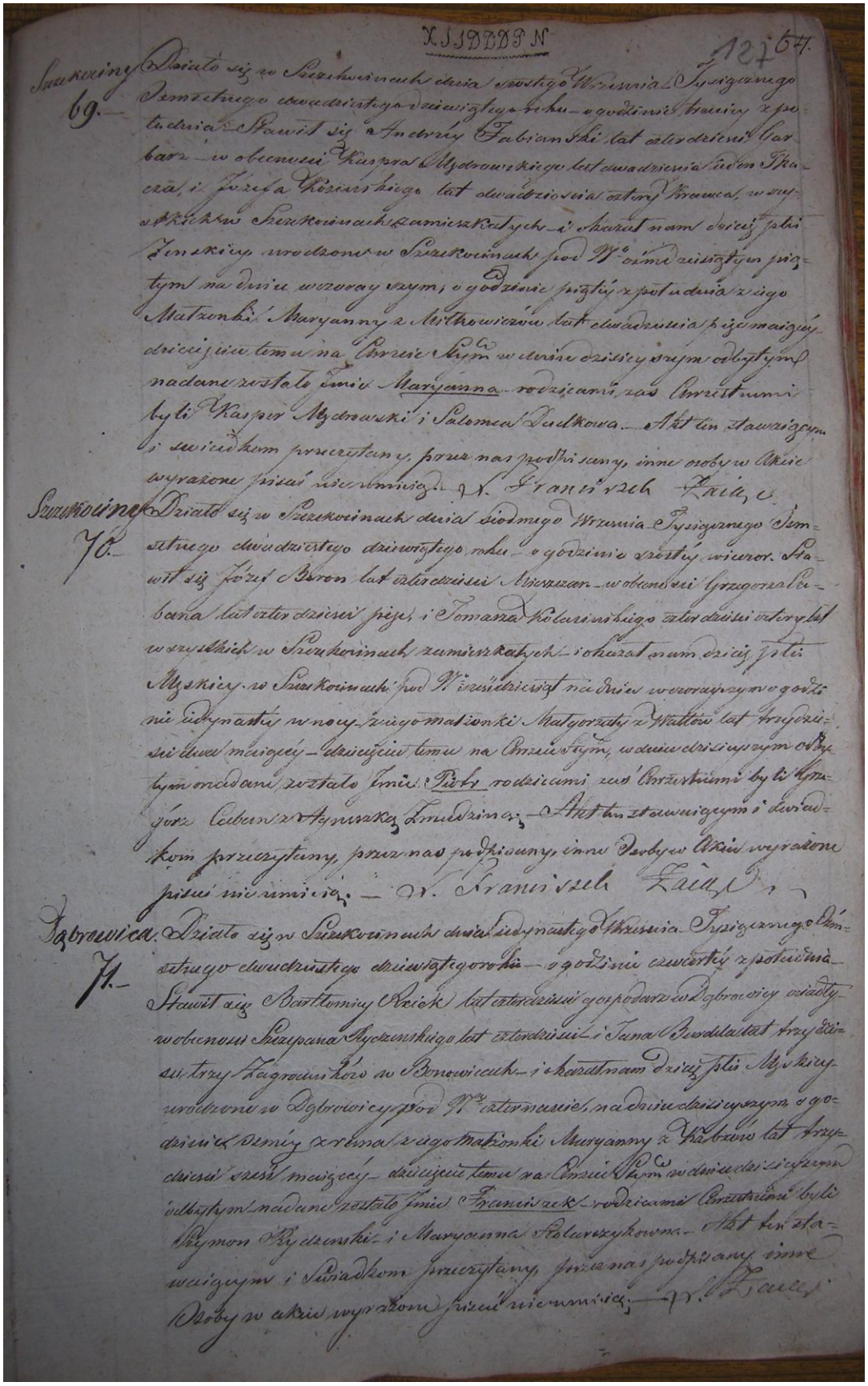

Akta metrykalne parafii Szczekociny z roku 1829.
ADK, Księgi metrykalne parafii Szczekociny, sygn. 33, s. 127.

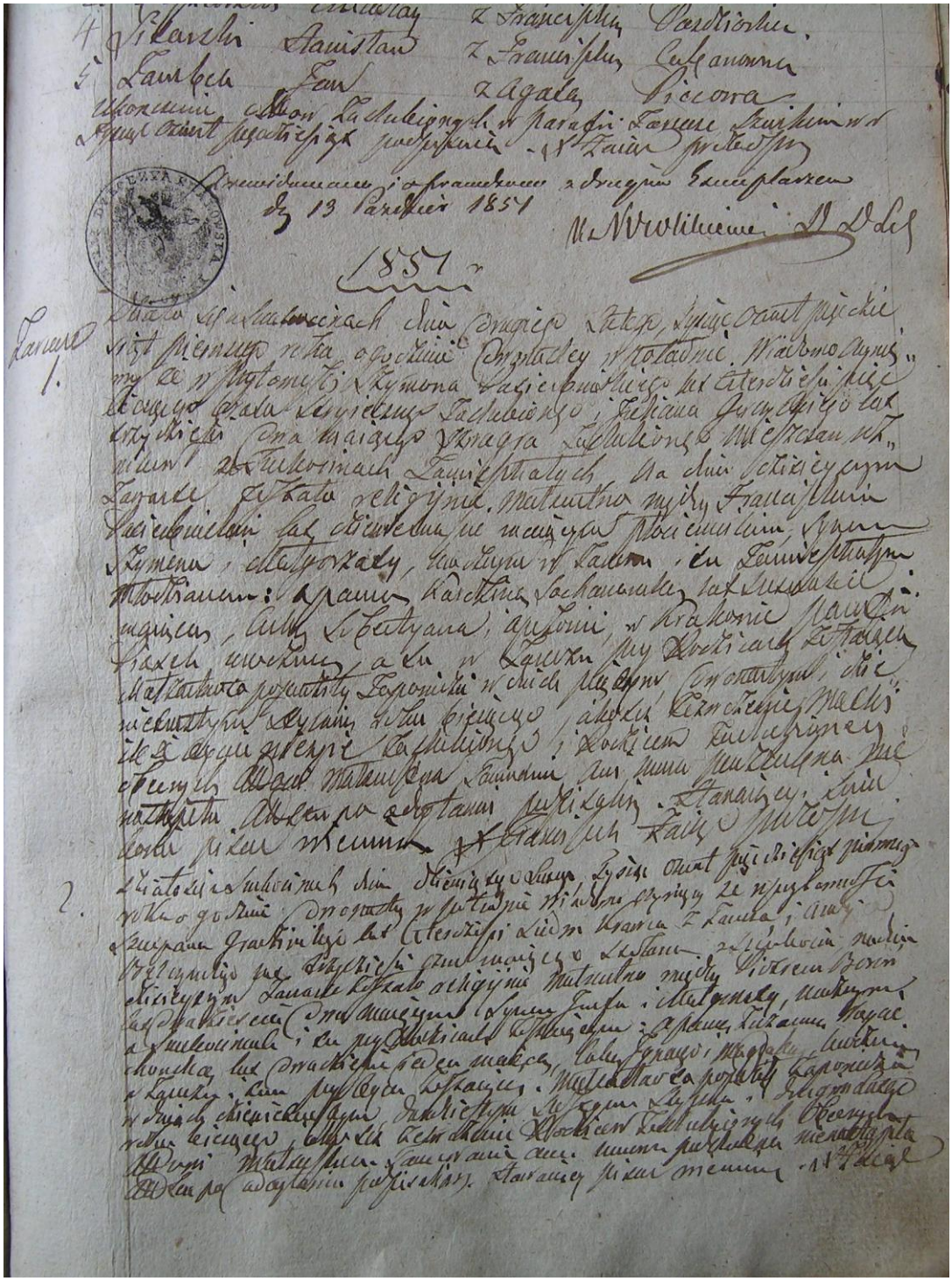

Akta metrykalne parafii Szczekociny z roku 1851.
ADK, Księgi metrykalne parafii Szczekociny, sygn. 70, s. 34.

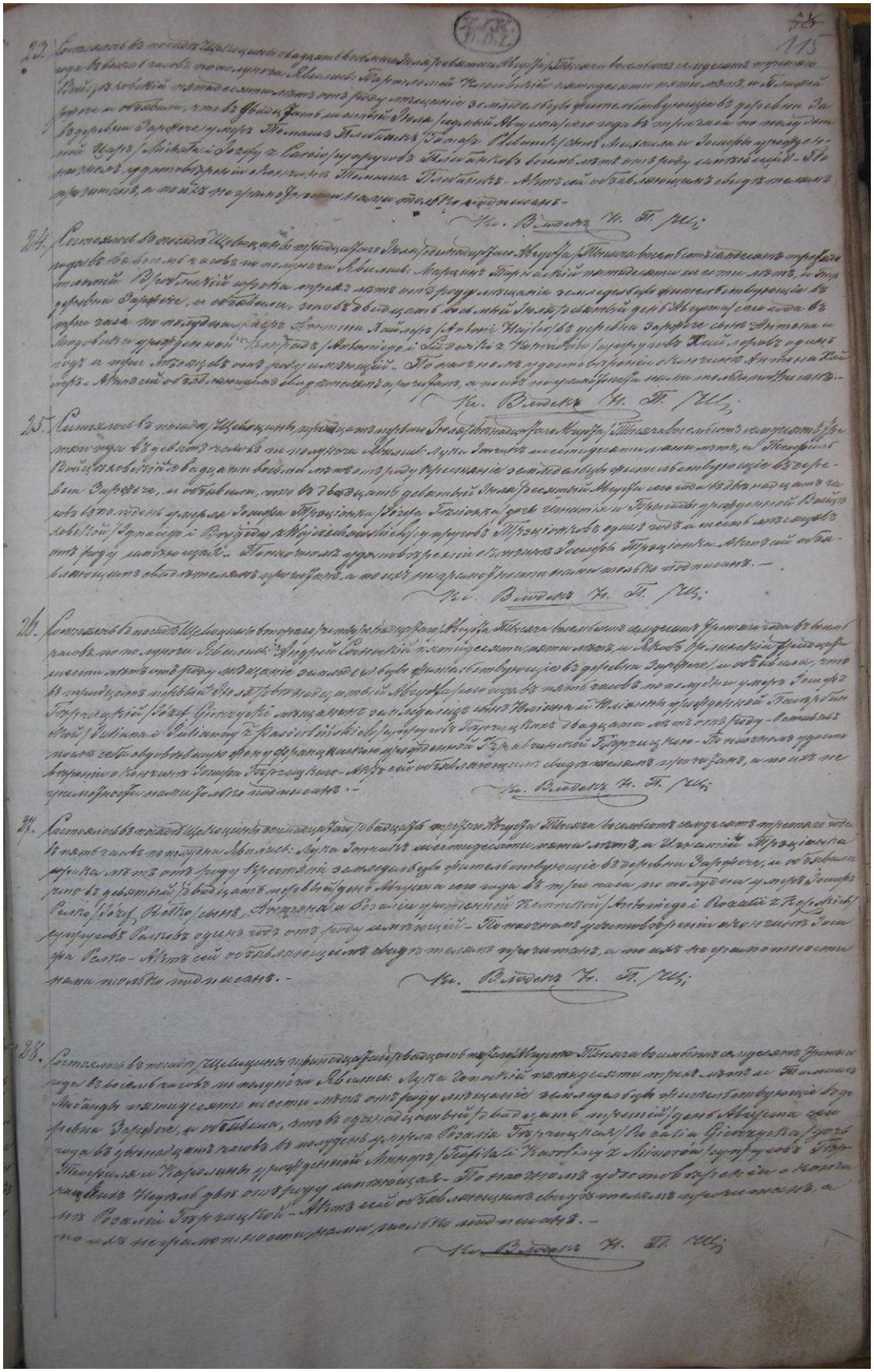

Akta metrykalne parafii Szczekociny z roku 1873.
ADK, Księgi metrykalne parafii Szczekociny, sygn. 98, s. 115.